

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ŞARKİYATÇI ARTHUR JEFFERY VE KUR'AN
ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

1106460

MUSTAFA KÜÇÜKAŞCI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. MUSTAFA ALTUNDAĞ

T 110460

İSTANBUL - 2002

İÇİNDEKİLER

KİSALTMALAR.....	5
ÖNSÖZ.....	6

GİRİŞ

ORYANTALİZM

A. ORYANTALİZM VE DOĞUŞUNU HAZIRLAYAN GENEL SEBEPLER..	10
B. İSLÂM DİNİ VE KUR'AN-I KERİM ÜZERİNE ORYANTALİZM.....	15
1. Başlangıç ve Tarihi Seyir.....	15
2. İslâm Dini Karşısında Oryantalistlerin İzlediği Metotlar.....	18
3. Oryantalistlerin İslâm Dinine Yaklaşımları.....	21
C. ORYANTALİZMİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİSİ VE GÖRDÜĞÜ TEPKİ...25	

BİRİNCİ BÖLÜM

ARTHUR JEFFERY'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI - KARAKTERİ VE DİNİ YÖNÜ.....	29
A. HAYATI	29
B. KARAKTERİ ve DİNİ YÖNÜ.....	33
II. ESERLERİ.....	37
A. TELİFLERİ.....	37
1. <i>Materials for the History of the Quran</i>	37
2. <i>Index of the Qur'anic Verses</i>	40

3. <i>Foreign Vocabulary of the Quran</i>	40
4. <i>The Qur'an as Scripture</i>	47
B. TERCÜMELERİ.....	50
1. <i>The Koran-Selected Suras</i>	50
2. <i>Islam : Muhammad and His Religion</i>	53
3. <i>A Reader on Islam</i>	57
C. TAHKİKLERİ.....	60
1. <i>Kitâbü'l-mesâhif</i>	60
2. <i>Mukaddimetân fi Ulûmi 'l-Kur'an</i>	61
D. MAKALELERİ.....	62

İKİNCİ BÖLÜM

ARTHUR JEFFERY'NİN KUR'AN'IN MAHİYETİ – MUHTEVASI VE METİN TARİHİ HAKKINDA ÇALIŞMA VE GÖRÜŞLERİ

A. KUR'AN'IN MAHİYETİ HAKKINDA ÇALIŞMA VE GÖRÜŞLERİ.....	74
1. Hz. Muhammed Hakkında Görüşleri.....	75
2. Kur'an'ın Vahiy Mahsulü Olup Olmadığı Hakkında Görüşü.....	80
3. 'Kur'an'ın Kaynakları' Hakkında Görüşleri.....	81
a) Arap Putperestliği.....	83
b) Sabiilik.....	84
c) Zerdüştilik.....	84
d) Yahudilik.....	85
e) Hıristiyanlık.....	86
4. Kutsal Kitap olarak Kur'an.....	87
B. KUR'AN'IN MUHTEVASI HAKKINDA ÇALIŞMA VE GÖRÜŞLERİ.....	96
1. Kur'an'ın Üslubu ve Genel Muhtevası Hakkında Görüşleri.....	96
2. Huruf-ı Mukattaa Hakkında Çalışması.....	98

3. Kur'an Çevirisi.....	102
4. Kur'an'da Yabancı Kelimeler Meselesi.....	111
a. Kur'an'da Yabancı Kelime Meselesi'nin Temelleri.....	111
b. İslâm Âlimlerinin Yabancı Kelime Meselesi Üzerine Görüşleri.....	115
c. Arthur Jeffery'nin Yabancı Kelime Meselesi Üzerine Görüşleri.....	121
d. <i>Foreign Vocabulary of the Qur'an</i> 'daki Kelimelerin Tasnifi.....	123
C. KUR'AN'IN METİN TARİHİ HAKKINDA ÇALIŞMA VE GÖRÜŞLERİ.....	140
1. Münih Kur'an Arşivi Projesi.....	142
2. Kur'an'ın Cem edilmesi ve Kıraat Farklılıkları.....	145
3. Kur'an'ın Nüzul Sırası ve Revizyon Geçirip Geçirmediği.....	148
SONUÇ.....	152
BİBLİYOGRAFYA.....	156

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
AJISS	: The American Journal of Islamic Social Sciences
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
bk.	: bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Eİ ²	: Encyclopedia of Islam New Edition
MW	: Muslim World
notl.	: notlandırın
nşr.	: neşreden
s.	: sayfa
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vs.	: ve saire

ÖNSÖZ

Son iki asrın İslâmiyât çalışmalarına, Batı'nın İslâm hakkındaki tenkit, isnad ve tekliflerinin damgasını vurduğu malumdur. Oryantalizm diye adlandırılan bu, Doğu hakkındaki Batılı düşünce ve ilim akımı, öne sürdüğü iddia ve tenkitlerle Müslüman ilim adamlarını cevap vermek veya benimsemek durumunda bırakmıştır.

Ortaçağ taassubundan bu yana Batı'da İslâm ve Kur'an üzerine yapılan çalışmalarda peşin hükümler eksik olmamış, bilimsellik arz eden çalışmalarda da bu önyargılardan oluşturulmuş aksiyomları ispatlamaya çalışmaktan öteye geçilememiştir. Öte yandan ilimlerin disiplinler haline gelmesiyle, oryantalistler İslâmî ilimlerde Müslüman ilim adamlarının hayranlığını celbedecek ciddiyet ve metodolojik tertipte çalışmalar, tahkikler, tasnifler yapmışlardır.

Kur'an üzerinde yapılan şarkiyat çalışmaları gerek Aydınlanma çağının deist, pozivist, maddeci eğilimlerle, dine olumsuz bakışından, gerek Hıristiyan amaç ve bakışlardan ve emperyalist maksatlardan kurtulamamış, Hz. Muhammed'in Kur'an'ı, çeşitli din ve kültürlerden alıntılı olarak oluşturduğu, Kur'an'ın günümüze sıhhatle itikal etmediği şeklindeki görüşler bilimsel çalışmalarla ispatlanmaya çalışılmıştır.

İslâmî ilimler sahasında ciddi kemiyet ve keyfiyette eserler ortaya koyan bu akımı ve üyelerini tanımak ve tanıtmak üzere İslâm dünyasında çalışmaların yapılması da gecikmemiştir. Bu çalışmaların bazılarında oryantalizmin, siyasi ve kültürel emperyalizmle, misyonerlikle var olan bağlantıları aşırı bir şekilde vurgulanmış, bazı çalışmalarda ise önyargıları gözardı edilerek oryantalist çalışmalar alkışlanmış ve görüşleri benimsenmiştir. Oryantalizme mutedil yaklaşımda ise, bu akımın getirdiği faydalar kabul edilmiş, ancak geçmişteki taassub ve husumetten getirdikleri de ortaya konulmuştur.

Bu bağlamda Kur'an üzerine çalışmalarıyla temayüz eden Amerikalı oryantalist Arthur Jeffery ve Kur'an çalışmalarını tanıtmak ve genel olarak değerlendirmeyi tez konumuz olarak seçtik.

Arthur Jeffery, *Foreign Vocabulary of the Qur'an* adlı Kur'an kelimeleri üzerine oryantalist görüşlerini derlediği çalışmasıyla önemli bir referans kaynağı olmuş, tahkikleri ve derlediği *Materials*'ı ile Kur'an Tarihi ve Kıraatler konusunda ilk akla gelen oryantalistler arasında yerini almıştır. Kur'an'ın kutsal kitap olma hususiyetini incelediği *Qur'an as Scripture*, hazırladığı kısmî meali *Selected Suras* ve İslâm dinini Batı'ya tanıtmak için hazırladığı iki çeviri antolojisi ise yeterince bilinmeyen ancak önemli çalışmalarıdır. Pek çok makalesi de yayınlanmıştır.

Jeffery'nin Kur'an kelimeleri ve Kur'an'ın metin tarihine ilişkin görüşleri son yıllarda İnternet sitelerinde yayınlanmaktadır. İslâm aleyhtarı misyoner ve ateist İnternet sitelerinde önemli bir referans kaynağı olan Jeffery'nin bazı makaleleri de son yıllarda Ibn Warraq adlı, ülkemizdeki Turan Dursun ve İlhan Arsel zihniyetinde bir şahıs tarafından tekrar basılmıştır. Ibn Warraq, *Why I'm not a Muslim* (=Müslüman olmamamın nedeni) adlı kitabının Kur'an kısmını büyük ölçüde Jeffery'nin görüşleriyle oluşturmuştur.

Kitap ve makaleleri günümüzde yayım ve internet vasıtasıyla yeniden gün yüzüne çıkarılan, Kur'an'ın mahiyet, muhteva ve metin tarihine dair ciddi iddiaları bulunan Jeffery'nin şahsiyet olarak tanınmaması dikkatimizi çekti. Bazı kitap ve makalelerini yayınlayan misyonerlik amaçlı İnternet sitesinde 'Avrupalı Arkeolog' olarak anılmasını ne kadar tanıdığına örnek verebiliriz. Jeffery ne Avrupalı ne de arkeologdur. Tarafsız bir bilimadamı olarak sunulmasına yardımcı olan biyografi eksikliğini gidermek, onun oryantalizm içindeki yerini tespit etmek, kendi dinî eğilimini ortaya koymak ve Kur'an çalışmalarına, bu hususiyetlerini yansıtmayı yansıtmadığını incelemek tezimizin başlıca amacı olmuştur.

Arthur Jeffery'nin biyografisini hazırlamak kaynak azlığından dolayı oldukça güç oldu. Gerek Batı'da, gerek Doğu'daki oryantalizm üzerine yapılan çalışmalarda Jeffery'ye çok az değinilmesi, onun oryantalizmin yükselişte olduğu dönemin sonuna mensup bir araştırmacı olmasına, özgün görüşler sunmaktan çok oryantalizmin ortak kabullerini tasnif ve delillendirmeye yönelik çalışmasına bağlanabilir. Ancak bu kaynak azlığı, Jeffery'yi büyük ölçüde bizzat eserlerinden yola çıkarak tanımamız sonucunu doğurduğu için olumlu sayılabilir.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluştu.

Giriş bölümünde oryantalizme tarif, doğuşunu hazırlayan sebepler ve tarihi seyir açısından genel bir bakış ortaya koyduk. Tez konumuz bağlamında oryantalistlerin Kur'an'a yaklaşımları ve uyguladıkları metotları tanıttıktan sonra İslâm dünyasının oryantalizm karşısında aldığı tavır ve ortaya koyduğu tepkiyi değerlendirmeye çalıştık.

Birinci bölümde Arthur Jeffery'nin biyografisini, tahsilini, görev aldığı kurumları, karakter ve dini yönünü ortaya koyduktan sonra eserlerini tanıttık.

İkinci bölümde ise Arthur Jeffery'nin Kur'an hakkındaki görüşlerini üç başlık altında inceledik: Kur'an'ın mahiyeti, muhtevası ve metin tarihi. Mahiyeti başlığı altında Jeffery'nin Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'an'ın vahiy mahsulü olması konusundaki görüşlerini, Kur'an'a kaynak arayışındaki düşüncelerini ve kutsal kitap olma yönünden Kur'an'ı nasıl değerlendirdiğini ortaya koyduk. Muhtevası başlığı altında Kur'an'ın genel muhtevası, Huruf-ı Mukattaa ve yabancı kelimeler meselesi hakkındaki çalışma ve görüşlerini serdettik ve hazırladığı kısmî Kur'an mealini değerlendirmeye tabii tuttuk. Metin tarihi kısmında ise Jeffery'nin Münih Arşivi projesindeki çalışmalarını, Kur'an'ın cem'i, nüzul sırası ve ayet tertibiyle ilgili görüşlerini tanıtarak yapılan tenkitleri aktardık.

Sonuç bölümünde Jeffery'nin, Kur'an hakkındaki görüş ve çalışmalarına yansıyan dinî ve fikrî arkaplanına değinerek çalışmamızın neticelerini serdettik.

Başta oryantalizm çalışma fikrini bana aşılaman ve bir yıldır tezimle ilgili her türlü konuda değerli zamanını, yardımını ve desteğini esirgmeden çalışmayı yöneten Danışman Hocam Doç. Dr. Mustafa Altundağ Beyefendi'ye teşekkürü ifa edilmesi gereken bir borç bilirim. İngilizce konusunda desteği için Ar. Gör. Emine Kocamanoğlu'na, eksik kaynaklarımı öğrenimi için bulunduğu Kanada'dan gönderen Müslüm Balta ve tezimi okuyarak kontrol eden Serbülent Korkut'a içtenlikle teşekkür ederim.

Mustafa KÜÇÜKAŞCI
Küçük Çamlıca - 2002

GİRİŞ
ORYANTALİZM

A. ORYANTALİZM'İN TANIMI VE DOĞUŞUNU HAZIRLAYAN GENEL SEBEPLER

Oryantalizm, Doğu bilim anlamındadır. Doğunun medeniyeti, kültürü, sanatı, fikriyatı kısacası Doğu bilimleri denilebilir.¹ Ancak oryantalizm kelime anlamından daha geniş bir anlamı ihtiva etmiştir. Doğu ile ifade edilen coğrafya, araştırmayı gerçekleştiren oryantalistin, doğu karşısındaki durumu (menşei, dini, çalıştığı yer) bu terimin daha ayrıntılı bir tanımla belirlenmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Kavram etrafındaki münakaşayı serdederek neticede tam bir tanıma ulaşmaya çalışacağız.

Oryantalizmle ifade edilen Doğu, Avrupa'dan bakışla doğuda kalan, Avrupa'dan, din ve kültürce ayrılan coğrafya ve topluluklara verilen addır. Avrupa'ya göre yakın, orta ve uzak doğu kısımlarına ayrılır. Doğu önceleri Batı telakkisinde, renkli, egzotik bir düşler diyarıdır. Esasen Batının dini Hıristiyanlık da Doğu'da doğmuş, Sâmi köklere sahip bir dindir. Orta ve Yakındoğu Müslümanların elinde olduğundan Oryantalizmin önde gelen bahis mevzuu İslâm dini ve Müslüman toplulukların dil, tarih ve medeniyetleridir.

Oryantalizm doğubilim anlamına gelmekle birlikte, tanım olarak Doğu medeniyetini Batıda üretilen düşünce, ideoloji ve ilimle anlama, anlamlandırma ve yönlendirme çabasıdır. Doğuyu, oryantalistlerin tabirince tarafsız², Müslümanların deyimiyle önyargılı, orta yolu bulacak bir ifade ile belirtmek gerekirse 'dışarıdan' değerlendirmektir.

Oryantalizmi bu şekilde tanımlamak şu sıkıntıları ortadan kaldıracaktır:

Oryantalizmi Hıristiyan dünyanın İslâm'ı anlama çalışması olarak almak büyük oranda doğru olmakla beraber, bütün oryantalistlerin Hıristiyan olmaması,

¹ Cerrahoğlu, İsmail, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar", *AÜİFD*, XXXI (1989), s. 95.

² Waardenburg, J.D.J., "Mustashrikûn", *EP*, V, 735.

bazılarının Hıristiyanlıktan ziyade Rasyonalizm, Pozitivizm, Materyalizm gibi Batı'da üretilen felsefi ve ideolojik akımları temsil etmesi yönünden eksik kalmaktadır. Bu ilim dahi Hıristiyanlığın İslâm'la ilişkisine indirgemek, oryantolizmin başlangıcı olarak Haçlı seferlerinin, ilk oryantolizt olarak Yuhanna ed-Dımaşki'nin (ö. 749) kabul edilmesi gibi görüşler doğurmuşsa da, Doğu ve Batı kavramlarının oluşmadığı bu tarihlerdeki paralel örnekler, oryantolizmin hazırlayıcı sebepleri olarak görülmelidir. Zira Yuhanna ed-Dımaşkî, Abbasi sarayında hizmet veren bir Doğuludur.¹ İslâm'a nasrânî bir bakışla bakmakla beraber, Batı'dan bakmış değildir. Oryantalizmin kelime olarak ilk kez İngilizce'de 1779, Fransızca'da 1799'da kullanılmış olması² da kavramın, medeniyetler anlamında Doğu-Batı kavramlarının oluşmasından sonraya ait olmasını gerektirir.

Oryantalizmin siyasal açıdan emperyalizmle, dinî açıdan misyonerlikle paralel tanımlamak da bir yere kadar doğru olmakla beraber bütün oryantolizmi ihata edici değildir.

Burada oryantolizmi ortaya çıkaran dinî, siyasi, ticari ve ilmi sebeplere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Hıristiyanlığı Batıya iterek, Doğu-Batı kavramlarını, devamında da oryantolizmi doğuran en büyük amil İslâm dini ve Müslümanlardır. İslâm, doğduğu günden beri Hıristiyanlık için bir problemdir. İki tebliğci din mensuplarının kurdukları yayılcı devletler bu iki dini sürekli karşı karşıya getirmiştir. İlk dönem İslâm fütuhatıyla önceleri Hıristiyanlığın hakim olduğu Yukarı Arabistan, Filistin, Şam bölgesi, Anadolu, Habeşistan ve Mısır Müslümanların eline geçmiş, toprakların yanında pek çok din değiştirme ile Hıristiyanlığın karşı saldırıları, haçlı seferleri olarak ortaya çıkmıştır. Müslümanların İspanya ve Sicilya'yı fethetmeleri bu karşılaşmayı daha bariz hale getirmiştir.

Müslümanların tevhid inancını taşımaları, Hıristiyanlar gibi Tanrı'ya inanmaları Hıristiyanlar için bir dereceye kadar ortak nokta ise de, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmek, Teslis gibi Hıristiyanlık doktrinlerinin

¹ Zakzâk, Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı* (trc. Abdülaziz Hatib), İzmir, 1993, s.9.

² Waardenburg, "Musteshrikûn", s. 735.

reddi anlamına geleceğinden¹ İslâm'ın hak bir din oluşunu kabul etmemek yolunu tutmuşlardır. İslâm vahye dayanan hak bir din değilse nedir sorusuna çeşitli cevaplar aranmıştır. Bu yolda İslâm'ın Hıristiyanlığın sapık bir kolu olduğu, Ehl-i Kitaptan (Yahudilik, Hıristiyanlık, Aryüs Mezhebi, Monofizit Doğu Hıristiyanlığı vs.), putperestlikten kaynaklandığı, Hz. Muhammed'in sahte peygamber olduğu şeklindeki suçlamalar yapılmıştır.

İslâm Hıristiyanlığı büyük ölçüde etkilemiştir. İslâm, Hıristiyanlığı, Sâmf köklerinden koparmış; kendi kutsal topraklarında bile onları mağlup etmiştir. Habeşistan'ı tecrid ederek, Afrika Hıristiyanlığını ortadan kaldırmıştır. Bizans rengine boyanmış olan Şark Kilisesini nötrleştirerek, onu, yalnız Slav dünyasına münhasır kılmıştır. Katolikliği, fiili yönden, Latin Kilisesine irca etmiş ve böylece, Reform sırasında onun bölünmesinde de rol oynamıştır. Hıristiyan misyonerliğinin Orta Asya'ya ve Uzak Doğu'ya girmesini yavaşlatarak veya keserek, Şark Kilisesinin misyonunu ise Rusya'ya münhasır bırakarak İslâm, bütün Hıristiyan misyonunu, önce Latin, sonra onun yanında Anglo-sakson dünyasına bağımlı kılmıştır. Böylece İslâm, Hıristiyanlığı kaynağından olduğu kadar, Asya ve Afrika milletlerinden de koparmıştır. Bu bakımlardan İslâm'a, Hıristiyanlığın en büyük rakibi nazarıyla bakılabilir.²

Müslümanların kurduğu devletlerin İspanya, Sicilya, bütün Kuzey Afrika ve en son Türklerin eliyle Viyana'ya kadar Balkanlar'dan Hıristiyan Alemini kuşatması, İslâm'ın Hıristiyanlığı yok edecek askeri ve siyasi bir güç olarak algılanmasına yol açmış, buna karşı koymak için Haçlı seferleri düzenlenmiş, Reconquista adını verdikleri mücadeleyle İspanya geri alınmıştır.

Müslüman devletlerin, Avrupa'nın ticaret yollarını kapatması da bir tehdit oluşturmuş, bu kuşatmadan kurtulmak için denizciliğe ağırlık vererek coğrafi keşifler ile yeni topraklara ulaşmışlar, sömürgecilikten kazanılan güçle İslâm topraklarını işgale başlamışlardır. Avrupa devletlerinin Hind, Mısır gibi İslâm topraklarındaki kolonileri yönetmeleri, bu coğrafyaların Müslüman toplumlarının dil, din, kültür,

¹ Hourani, Albert, *Islam in European Thought*, Cambridge, 1991, s. 8.

² Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Ankara, 1988, s. 321-322.

sanat ve tarihine yönelmelerini doğurmuş, bu alanda edinilen bilgiler emperyalist amaçlarla da kullanılmıştır.

Hıristiyan Batı'nın İslâm toplumlarının tarih, dil, kültür ve sanatına karşı öteden beri gelen bir hayranlığı da vardır. Oryantalizm, egzotik ve maceraperest şark rüyası ile sömürgeci yayılmanın ihtiyaçları arasında gelişmiştir.¹ Oryantalizm'in sanat ve edebiyattaki anlamı Şarkı taklit etmek, şarklı gibi olmak anlamına gelir.²

Hayran olunan şark ile sömürülen şark arasındaki geçiş, Avrupa'nın Ortaçağ'dan çıkışı, Reform, Aydınlanma, Sanayi Devrimi gibi bir dizi ilerleme ile Batı'nın Doğu karşısında siyasi ve askeri bir üstünlük kazanmasında izlenebilir. Başlangıçta Müslümanların elindeki ilme ulaşmak için Arapça öğrenilmiş, Arapça felsefe, tıp, astronomi eserleri Latince'ye çevrilmiştir. Bu geçişin sonunda Batı, elde ettiği siyasi, askeri, iktisadi ve ilmi üstünlükle Doğu'ya yukarıdan bakma meyline girmiştir.

Oryantalizm içinde Doğu'ya duyulan merak ve akademik araştırma, misyonerlik (Hıristiyanlığı yayma, İslâm'ı zayıflatma, küçük gösterme), emperyalizm (İslâm coğrafyasının yer altı ve yer üstü zenginliklerinin sömürülmesi, İslâm'ın ve medeniyetinin ilerlemeye mani olduğu, geri olduğu, zorbalığa dayandığı gibi iddialarla, İslâm toplumlarını İslâm'dan soğutma) ve siyonizmi (Müslümanları, ırkçılık vs. ideolojilerle bölerek, siyasi zaafa uğratmak ve Batı ve Yahudi emellerine karşı koyamaz hale getirmek) içeren kompleks bir harekettir.

Sadece dinî bir hareket değildir, zira bütün oryantalistler Hıristiyan olmadığı gibi, içlerinde rasyonalist, pozivitist eğilimler taşıyan deistler de vardır. Öte yandan oryantalizmin misyonerlikle de alakası vardır. Doğu çalışmalarını yürüten araştırmacıların birçoğu kendi kiliseleri dairesinde misyonerlerdir. Bazıları (özellikle tarih üzerinde çalışan İtalyan oryantalistler gibi) siyasetle, sömürge politikalarıyla içli dışlıdır. Sömürgeci devletler, kolonilerinin bulunduğu ülkelerin dil, din, kültür vs. yapılarını oryantalistlerin çalışmalarından öğrenmiş, buna göre hareket etmiştir.³

¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 409.

² Waardenburg, "Musteshrikûn", s. 735.

³ Zakzûk, *Oryantalizm*, s. 33; Paçacı, Mehmet, "Oryantalizm ve Çağdaş İslâmcı Söylem", *İslâmiyât*, IV/4, 2001, s. 92.

Gözden kaçırılmayacak en önemli husus oryantalizmin bir ilmi disiplin, bir ilim dalı olduğudur. Batı, Aydınlanma Çağından itibaren insan aklını öne çıkarmış, müsbet ilimlere ağırlık vermiş, Ortaçağ'da bunlara izin vermeyen Kilise'ye karşı tavır almıştır. Bu bakımdan Batının dine, metafiziğe ve geleneksel dinî anlayışlara karşı duruşu, Doğu araştırmalarına da yansımıştır. Kendi kutsal kitaplarına tarihsel ve edebi metin tenkidi uygulayan Batılı araştırmacıların aynı şeyi Kur'an'a ve Hadis'e uygulamak istemeleri bu açıdan kasıtlı bir istek olarak değerlendirilmeyebilir.¹

Netice olarak oryantalizmde asıl olanın, Batı ve Doğu alemlerinin değerlerinin karşılaşmasının Batı'da ve Batı düşünce ve ilmi hayatındaki karşılanması olduğudur. *Encyclopaedia of Islam*'daki "Musteshrikûn" maddesinin yazarı Waardenburg, oryantalist kavramının tartışmasından sonra şu tarifi yapar: "Batılı olsun olmasın, Müslüman olsun olmasın, Batı'da veya herhangi bir başka yerde çalışsın, İslâm, Müslüman toplumları ve kültürleri üzerinde çalışan 'tarafsız (=impartial)' araştırmacılar." Buradaki tarafsızlık, İslâm ve İslâm'a müteallik konularda, İslâmî geleneğe uygun düşünmemek, dışarıdan bakmak anlamında olsa gerektir. Zira Waardenburg, bilgi sahibi olan oryantalistlerin, İslâm hakkında belli fikirlere de sahip olduğunu, bu fikirlerin Müslüman düşünce ve uygulamalarına karşıt olabildiğini, bazen bu fikirlerini Müslümanlar arasında yaymaya çalıştıklarını, Müslümanlar arasında yandaş edindiklerini söylemektedir.²

Doğu ülkelerindeki Batılılaşma ve Modernleşme hareketleri de oryantalizm paralelindedir. Batılılaşan Doğu ülkelerinde, İslâm dini ve medeniyeti üzerine yapılan, Batılı düşünce akımları ve ideolojilerden etkilenmiş çalışmalar bu 'tarafsızlık' ya da dışarıdan bakma nedeniyle 'şarkiyat' içerisinde görülmektedir. Ülkemizde İlhan Arsel, Turan Dursun, Muazzez İlmiye Çığ gibi araştırmacıların İslâm dini hakkında yaptıkları çalışmalar bu yerli oryantalizme örnek verilebilir.

İslâm hukuku, Sünnetin sübutu ve bağlayıcılığı gibi bazı hususlarda büyük ölçüde oryantalistlerden etkilenecek oluşan Müslüman modernizmi de bu dışarıdan

¹ Watt, W. Montgomery, "Batılı İlim Adamlarının Kur'an'a Yaklaşımları" (trc. Selahattin Eroğlu), *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir, 1985, s. 409.

² Waardenburg, "Mustahrikûn", s. 735.

bakışı ve oryantalistlerin büyük bir arzuyla teşvik ettikleri İslâm ortodoksisine (geleneksel ehl-i sünnet ve'l-cemaat) karşı duruşu yansıtmaktadır. Müslüman araştırmacılara referans olabilen oryantalistlerin bariz özelliği İslâm dinine, 'ılımlı' ve 'insafli' yaklaşımlarıdır. Günümüz İslâm araştırmalarına bu Hıristiyan inayeti, teşbih caizse ikinci bir İsrailiyatı hatırlatmaktadır.

Oryantalizmin genel tanımı üzerine bu girişten sonra İslâm Dini, Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim hakkındaki şarkiyat çalışmalarını başlangıç, tarihi seyir içinde izlenen metotlar, yaklaşımlar açısından ele alacağız.

B. İSLÂM DİNİ, HZ. MUHAMMED VE KUR'AN-I KERİM ÜZERİNE ORYANTALİZM

1. Başlangıç ve Tarihi Seyir

Müslümanlar için Hıristiyanlık bilinmez bir din değildir. Hz. İsa, İslâm'da kabul edilen bir peygamberdir. Kur'an'da teslis, hulûl, ruhbanlık gibi Hıristiyanlık doktrinleri tenkit edilmiştir. Müslümanlar fethettikleri yerlerde Hıristiyanların yaşamasına izin vermiştir. Arapça konuşan Hıristiyanların varlığı bu dinin Müslümanlar için bilinmez kalmasını ya da yanlış tanınmasını önlemiştir. Ancak Hıristiyan Alemi için durum farklıdır. İslâm'ı ve Müslümanları, yok edilmesi veya kutsal topraklardan çıkarılması gerekli putperestler olarak gören Ortaçağ Hıristiyanlığı bu düşmanlık nedeniyle İslâm'ı tanımaya çalışmamıştır.¹

Avrupa'nın karanlık Ortaçağına karşılık Endülüs'teki ilmi ilerilik ve medeniyetçe üstünlük Avrupalıları Doğuyu incelemeye, Arapça eserleri dillerine tercüme etmeye, Endülüs medreselerinde tahsil görmeye itmiş, sonrasında Avrupa'da Arapça kürsüleri kurulmuştur. Endülüs'e gidip İşbiliye ve Kurtuba'da ders alarak, dönemi Avrupa'sında Arapça, matematik ve astronomiyi en iyi bilenlerden biri haline gelen Fransız Rahibi Gerard de Oraliac (ö. 1003) daha sonra 999-1003 yılları

¹ Hourani, *Islam*, s. 8.

arasında II. Sylvester namıyla Papalık yapmıştır.¹ Bu dönemde Yunan felsefe, mantık, astronomi ve tıbbi, Müslümanlarca işlenerek geliştirilmiş olduğu için Arapça öğrenmek Avrupalılar için önemli olmuştur. Bu sebeple bu dönemde Arapça'ya gösterilen itibar oryantalizmin başlangıcı sayılmamaktadır.

Oryantalizmin ilmi bir disiplin olarak ortaya çıkışının XVIII. yüzyılı bulduğunu daha önce belirtmiştik. Fakat Hıristiyanların İslâm'ı araştırmaya başlamaları bağlamında oryantalizmin başlangıcı olarak bazı tarihler verilmektedir.

Bir kısım araştırmacılar, oryantalizmin ilk başlangıcının XI. yüzyıla kadar dayandığını söylerken², Alman oryantalist Rudi Paret (ö. 1983), Kur'an-ı Kerim'in Latince'ye çevrildiği XII. asrı oryantalizmin başlangıcı olarak kabul eder. 1146 yılında Benedikten Cluny papazı Pierre le Venerable (ö. 1156), içinde Kur'an-ı Kerim'in ilk Latince tercümesinin de bulunduğu bir külliyatı Latince'ye tercüme ettirmiştir.³ Bu tarihe kadar Hıristiyanların İslâm dini ve Hz. Muhammed hakkındaki hurafe kabilinden bilgilerine nazaran, Pierre'nin vardığı sonuçlar önemsiz ve mahdut olmakla beraber, hiç değilse İslâm'ı, kendi metinleriyle tanımaya yönelmesinden ötürü büyük bir merhale sayılır.⁴ Fakat İslâm hakkındaki iftira ve hakaret dolu iftiraların yerini, Yuhanna ed-Dımaşki ve Abdülmesih b. İshak el-Kindi ile başlayan, Pierre ile süren, İslâm'ı, Hıristiyanlığın sapık bir kolu görme eğilimi almıştır. Pierre'le başlayan önemli bir diğer husus ise Müslümanlara karşı savaşmak yerine tebşir yapmayı öne çıkartmış olmasıdır.⁵

XIII. yüzyılda Avrupa'da din ve ilim adamları arasında Arapça öğrenimi artmış, St. François, misyon konusunda, fütuhatin yerine, davet ederek ve davranışlarla örnek olmayı ikame etmiş, onun varisi, bazı eserlerini Arapça yazacak kadar İslâm alemiyle ilgilenmeye kendini veren fransisken rahip Raymond Lulle'ün etkisiyle 1312'de Viyana Konsili, Roma, Bologne, Paris, Oxford ve Salamanque

¹ Zakzûk, *Oryantalizm*, s. 10.

² Zakzûk, *a.g.e.*, s. 9.

³ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, ş. 331; Zakzûk, *a.g.e.*, s. 14; Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'ân ve Oryantalistler*, Ankara, 1998, s. 29.

⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 332.

⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 331-333,

Üniversitelerinde Arapça'nın öğretilmesini emretmiştir. Bu çalışmaları Dominiken din adamları sürdürür.¹

Bu çalışmaların öne çıkan hususiyeti, Hıristiyan taassubuyla efsane ve hurafelerden oluşan kalın bir sis tabakasının ardından İslâmiyete bakan subjektif dinî eğilimin terk edilerek, bir derece objektiflik ve bilimselliğe yaklaşımasıdır. Bu değişimin altında İslâm'ı tabiat, tıp ve felsefe ilimlerinin beşiği olarak görmeleri yatabilir.²

Rönesans Hümanizmi ile dinleri uzlaştırma düşünceleri yanında İslâm'a karşı reddiyeler de sürer. Reform döneminin de İslâmiyet'e bakışı farklı olmamıştır. Pierre le Venerable'nin hazırlattığı külliyat Luther'in önsözüyle 1543'te yayınlanmıştır. Bir müddet sonra Kur'an'ın Almanca tercümesi yayınlanmıştır. 1647'de Sieur de Ryer (ö. 1660) Kur'an-ı Kerim'in ilk Fransızca tercümesini yayınladı. Fakat İslâm Rönesans döneminde de Avrupa'da bilinmemeye devam eder. XVII ve XVIII. yüzyılların şark araştırmaları egzotizm ve folklor çerçevesinden çıkamamıştır.³

XVIII. yüzyıl Avrupa için dinde akılcılıkla temayüz eden Aydınlanma Çağıdır. Katolikliğe tepki olarak akılcılık ve müphem bir deizmin aydın kesimine yayıldığı bu dönemde İslâm'a karşı Voltaire gibi yazarların hicvi yaklaşımları yanında belli belirsiz bir sempati de görülür. Bu dönemin akılcılığının etkisiyle Hıristiyanlıktan bilinçsizce İslâm'ın akıllılığına kaçma eğilimi bazı yazarlarda görülür. Oryantalizmin güçlenmesi, İslâm medeniyetinin bu dönemde parlak günlerini geride bırakmasıyla orantılıdır. Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle oryantalizmin sömürgecilikle ilgisi de başlar. Şarkiyatçılık egzotik ve maceraperest şark rüyası ile sömürgeci yayılmanın ihtiyaçları arasında gelişir. Hıristiyan şarkiyatçılığı kesin olarak, misyonerlik faaliyeti çizgisinde yer alır. Dinî inancı olmayan ve sayıları az olan bazı müsteşrikler ise meraklarını tatmin için İslâm'la ilgilenmiş olabilirler.⁴

XIX. yüzyıl Pozivitizmi, dinleri insanlığın ulaşacağı evrensel dine giden yolda bir merhale görüyordu. Pozivitist Ernest Renan (ö. 1892) İslâm'ın terakkiye mani olduğu, ilme karşı olduğu fikrini yaymaya çalıştı. Ortaçağda İslâm, ilimler

¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 333. Şönmezsoy, *Kur'an ve Oryantalistler*, s. 30.

² Zakzûk, *Oryantalizm*, s.15,16.

³ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 336-339.

⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, 339-342.

beşiği görülür, Arapça Avrupa Üniversitelerinde okutulmaya başlarken, bu yüzyılda Batı'nın siyasi, askeri ve ilmi hakimiyeti, Doğu'nun geri kalışını İslâm'a mal etme eğilimini doğurdu.¹

Koloniler haline gelen Müslüman ülkelerde şarkiyat çalışmaları hızlandı. Hıristiyan oryantlizmi misyon okulları, sömürgeci devletler şarkiyat cemiyetleri vasıtasıyla oryantliztlerin yetişmesine hız verdi. 1786'da Asiatic Society of Bengal (Bangladeş Asya Cemiyeti), 1822'de Paris'te Societe Asiatique (Asya Cemiyeti), 1823'te Londra'da Royal Asiatic Society (Asya Kraliyet Cemiyeti), 1845'te Deutche Morgenlandische Gesellchaft (Alman Şark Cemiyeti) bunlara örnek verilebilir.² Tez konumuz olan Arthur Jeffery'nin çalıştığı Hindistan'da Madras Christian College, Kahire'de Amerikan Üniversitesi School of Oriental Studies de misyon okullarına örnek verilebilir. Bu cemiyet ve enstitülerin yayınladıkları periyodikleri de mevcuttur.

Sömürgecilik ve beraberinde taşıdığı misyonerliğin hızıyla XIX. yüzyıl, oryantlizmin parladığı dönemdir. II. Dünya Savaşı ve akabinde kolonilerin bağımsızlıklarına kavuşmaları oryantlizmin hızını kesmiştir. Günümüzde ise küreselleşme, medeniyetler savaşı, fundamentalizm, İslâmî terör gibi sosyo-politik konularda oryantlizm hayatiyetini sürdürmektedir. XIX. yüzyıl ve II. Dünya Savaşına kadar İslâmî ilimlerde yetişen derinlikli oryantliztler günümüzde yetişmemektedir.

2. İslâm Dini Karşısında Oryantliztlerin İzlediği Metotlar

Hıristiyan dünyası İslâm'a karşı besledikleri düşmanlığın etkisiyle başlangıcından beri İslâm'ı doğru tanımamış ve anlamaya çalışmamışlardır. Rönesansı hazırlayan ortamda, Arapça'nın bir ilim dili olarak değer kazanması, Endülüs karşılaşması gibi etkenlerle, İslâm'ı kaynaklarından anlama çalışmalarına yönelmiş, ancak bunlarda da reddetme duygusu ağır basmıştır. XIX. yüzyılda ilimlerin disiplinler haline gelişi ile bilgi artmışsa da yaklaşımlardaki önyargı sona

¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 343-344; Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Paçacı, "Oryantlizm", s. 91-110.

² Zakzûk, *Oryantlizm*, s. 31; Sönmezsoy, *Kur'an ve Oryantliztler*, s. 30-31.

ermemiştir. Ancak bu yüzyılla başlayan önemli bir metot farklılığı görülmektedir. Artık İslâm'ı tamamen reddedip sapık bir fırka, ya da putperest bir akım olarak görmezden gelmek yerine, çeşitli etkilenmeler sonucu Hz. Muhammed tarafından kurulmuş bir din olarak kabul etme eğilimi başlamıştır. İslâm dininin bir tevhid dini olduğunun müselleme hale gelmesinden sonra, onu putperestlikle, sapıklıkla yorumlamak mümkün olamamış, buna karşılık onun yine de hak bir din olduğu kabul edilememiştir.

Bu yaklaşımda İslâm ve Kur'an hakkında İlahî kaynak dışında bir arayışa girilir. Şarkiyat araştırmalarının önemli bir konusu da İslâm öncesi dönemdeki Arabistan olmuştur. İslâm öncesi bölgenin dinî, siyasi, iktisadî, etnik durumu araştırılmıştır. Bu dönemde Arap yarımadasında bulunan, Hıristiyanlar, Yahudiler, Sabiiler ve bu dinlerin çeşitli fırkalarının İslâm diniyle paralel noktaları öne çıkarılarak, İslâm'ın bu dinlerden beslenmiş olduğu savı ileri sürülmüştür. Esasen bu yaklaşım Yuhanna ed-Dımaşki (ö. 749) ile başlar. Fakat Aydınlanma çağıyla Sâmi diller üzerine yapılan çalışmalar, eski kültür ve medeniyetlerin araştırılmasına yönelik ilmi disiplinlerin oluşması gibi gelişmeler bu yaklaşıma yeni veriler sunmuştur. İslâm'a ve Kur'an'a kaynak arayışlarının tasnifini ileride yapacağız. Ancak metot olarak bu yaklaşım, İslâm'a cahilce iftiralar atmak yerine, elde edilen çeşitli bilgileri yorumlayarak bilimsel bir görüntü içerisinde İslâm ve Kur'an'ı insan ürünü göstermeyi hedefler. Muhammed Esed oryantalistlerin çalışmaları konusunda şunları söylemektedir:

“Avrupalı müsteşriklerin en ileri gelenleri bile, İslâm konusundaki inceleme ve yazılarında kendilerini ilmi olmayan tarafgirliğe kaptırmaktan kurtulamamışlardır. Bütün incelemelerinde ... görülen manzara şudur: İslâm daima hâkimlerin önünde duran bir sanıktır. Bu muhâkemede, Batılı müsteşrikler suçu ispat için uğraşan savcı rolü oynamakta, bazıları da müdâfaa halinde avukat vazifesi görmektedir. Avukat rolünü oynayan da müvekkilinin suçlu olduğuna bizzat kanidir ve bu yüzden ancak ve biraz çekinerek hafifletici sebeplerin göz önüne alınmasını isteyebilecektir. Umumiyetle müsteşriklerin takip ettiği muhâkeme tarzları “istintâc ve istikrâ” bize Engizisyon mahkemelerini hatırlatmaktadır.”¹

Daha önce belirttiğimiz gibi, rasyonalizm, pozivitizm, materyalizm ve bunların ekseninde gelişen Darwinizm, Freudianizm, Marksizm gibi akımlar bütün

¹ Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktasında İslâm* (trc. Hayrettin Karaman), İstanbul, 1997, s. 56.

dinlere insan mahsulü olarak bakmıştır. Ancak ilginç olan Hıristiyan oryantlizminin, kendi dinleri için de geçerli olan bu yaklaşımları İslâm için kullanmakta tereddüt etmemiş olmalarıdır.

XIX. yüzyılın sonları itibariyle şarkiyat çalışmalarında yeni bir metotta daha bahsedilebilir: Hz. Muhammed'e saldırmak yerine, onu bir din kurucusu olarak kabul etmek, ancak öte yandan, Kur'an'ın sıhhati, Hadislerin intikali vb. konularda şüpheler ileri sürmek şeklinde tarif edebileceğimiz bu metotta, Kur'an mevcut Kitab-ı Mukaddes seviyesine çekilmeye çalışılır.¹ Bu seviye Kitab-ı Mukaddes'in tahrif edildiğine inanan Müslümanlar için düşük ise de Hıristiyan araştırmacılar için oldukça yüksektir.

Bu metotta reddedilerek gözden düşürülemeyen Kur'an'ın, intikal, cem ve tedvininde aslında Kitab-ı Mukaddes'in geçirdiği evreleri yaşadığını ispatlamaya çalışmak esastır. Kiraatler, Ahruf-i Seb'a, cem' çalışmaları, Sahabe mushafları, kütüphanelerde tespit edilen en eski Kur'an yazma nüshaları, Kur'an metninin geçirdiği harekeleme, noktalama gibi evreler tenkidî bir gözle incelenir.

Kur'an metninin intikaline ilişkin bu çalışmaların temelinde XIX. yüzyılda kurulan tarihi ve edebi tenkit metotlarının etkisi bulunur. İnsan aklını yücelten ve dinsel dogmaya düşman olan Aydınlamacı düşüncenin ürünü olan bu metotlar, Klasik Yunan ve Latin edebiyatına tatbik edildikten sonra Hıristiyanların kutsal metinlerine de uygulandı. Montgomery Watt, bu disiplinlerin önceleri Hıristiyanlığa düşman kişilerce uygulandığını, Hıristiyan din adamlarının bu ilimlerde uzmanlaşmasıyla aslında bu ilimlerin Hıristiyan inancını daha derinden anlamaya yol açtığını anlaşıldığını ifade etmektedir.² Watt'ın belirttiği gibi Hıristiyanlık, kutsal kitaplarını tenkit masasına yatırmıştır. Protestan mezhebi buna daha önce sıcak bakmış, Katolik kilisesi de geç de olsa bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Zira Hıristiyan kutsal metinlerine Kur'an'ın VII. asırda yönelttiği muharref olduğu yönündeki tenkidi, Aydınlanma Çağı ile Batı'da da yükselmiştir.

¹ Cerrahoğlu, "Oryantalizm", s. 128.

² Watt, W. Montgomery, "Körfez Savaşı Sonrası Müslümanlar ve Hıristiyanlar" (trc. Şinasi Gündüz), *Postmodernizm ve İslâm, Küreselleşme ve Oryantalizm* (nşr. Abdullah Topçuoğlu - Yasin Aktay), Ankara, 1996, s. 409.

Oryantalistlerin İslâmiyat sahasına uygulamak istedikleri metin tenkidi disiplini, İsrailiyatın dışlanması, Hadisler konusunda senet ve metin tahlili uygulamalarının canlanması gibi ıslahlara yol açmış, fakat Kur'an hakkında hiçbir sonuç vermemiştir. Oryantalistlerin yürüttüğü Münih Kur'an Arşivi Projesi akim kalmış, bu arayış Rudi Paret gibi oryantalistlerce abartılı bulunmuştur.¹ Yine Richard Bell'in (ö. 1952) Kur'an metni üzerinde revizyon yapıldığı iddiasını ispatlamaya yönelik çalışmaları pek çok oryantalistçe doğru bulunmamıştır.² Özet bir şekilde ifade edilmek istenirse, Hristiyan oryantalizmi, Batıdaki gnostik bilim adamlarının muharref Kitab-ı Mukaddes'e yönelttiği suçlamaları ve uyguladığı teknikleri, Kur'an'a yöneltmeye ve adapte etmeye çalışmış fakat imla ve lehçe farklılığı gibi bir avuç bulgunun ötesine geçememiştir.³ Kur'an'ın metin tarihi sahasında oryantalistlerce yapılan belli başlı eserler şunlardır:

Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, Göttingen, 1860; Friedrich Shawally, I. Cilt 2. neşr. Leipzig, 1909; II. Cilt, 1919, Gotthelf Bergstrasser, 1926, 1929; Otto Pretzl, III. Cilt, 1938.

Hartwig Hircscfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, London, 1902.

Ignaz Goldziher, *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegung*, Leiden, 1920.

Regis Blachère, *Introduction au Coran*, Paris, 1947.

Richard Bell, *Introduction to the Qur'an*, Edinburgh, 1952.

3. Oryantalistlerin İslâm Dinine Yaklaşımları:

Oryantalizmin tanımını ortaya koyarken kompleks bir yapı olduğunu belirtmiştik. İslâm dini üzerine çalışan çeşitli millet ve dinlerden oryantalistler, çalışmalarında belli bir yaklaşım sergilemişlerdir. Araştırmacının kendi dini, tahsili ve diğer bazı faktörler, İslâm'a yaklaşımına yansımıştır. Saldırgan, itham edici,

¹ Paret, Rudi, *Kur'an Üzerine Makaleler* (trc. Ömer Özsoy), Ankara, 1995, s. 14, 121.

² Ahsan, M. Manazır, "Bell, Richard", *DİA*, V, 423, 424.

³ Parçl, *Makaleler*, s. 121.

karalayıcı, küçük gören bakışlar XIX. yüzyıla kadar görülmeye devam etmiş, bu asırda yerlerini belirli yaklaşımlara bırakmıştır. Bu eğilimleri alt başlıklarıyla iki ana guruba ayırabiliriz:

1- İslâm Dinine, Kur'an'a Kaynak Arama Eğilimleri:

a. Yahudilik Tesiri Görenler. Aralarında Abraham Geiger, Hartwig Hirschfeld ve C. Torrey'in de bulunduğu bir grup oryantalist Kur'an ve İslâm'a kaynak arayışında Yahudi etkisini öne çıkarırlar. Bu gurubun çalışmalarına örnek olarak şunları verebiliriz:

Hartwig Hirschfeld, *Judische Elemente im Koran*, Berlin, 1878.

Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* Bonn, 1833.

Charles C. Torrey, *The Jewish Foundation of Islam*, Newyork, 1933.

b. Hıristiyanlık Tesiri Görenler. Julius Wellhausen (ö. 1918), Richard Bell (ö. 1952), Tor Andrea gibi oryantalistler ise Yuhanna ed-Dimaşki'den beri dile getirilen Hıristiyanlık etkisi iddiasını sürdürmüşlerdir. Bu görüşü desteklemek adına yapılan bazı çalışmalar şunlardır:

Richard Bell, *Origin of Islam in its Christian Environment*, London, 1926.

Tor Andrea, *Der Ursprung des Islams und das Christentum*, Upsala, 1926.

c. Hem Yahudilik hem Hıristiyanlık Tesiri Görenler. Bu guruba Henri Masse (ö. 1969) ve H. Lammens örnek gösterilebilir:

H. Masse, *L'Islam*, Paris, 1930.

Lammens, *L'Islam, Croyances et Institutions*, Beyrut, 1926.

d. Putperestlik, Sabiilik gibi Diğer Tesirler Görenler. Bu guruba Pozivist Ernest Renan'ı örnek verebiliriz.¹

Bu eğilimleri pek çok oryantalist karışık şekilde kullanmaktadır. Hıristiyan ve Yahudi tesiri savunucuları arasında bir rekabet de söz konusudur.¹ Daha önce

¹ Akdemir, Salih, "Müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (SAS)'e Yaklaşımları", *AÜİFD*, XXXI (1989), s. 179-210.

belirttiğimiz üzere, İslâm'ın tevhid inancını, barındırdığı semavi din özelliklerini yabana atamayan, Ortaçağ'da sürdürülen karalama ve iftira taassubunun sonuna gelen Batı anlayışı, İslâm'ı ödünç alınmış bir din olarak görme eğilimine girmiştir.

Hız. Muhammed'in hayatı, İslâm öncesi Arap yarımadasının siyasi, içtimai, iktisadi ve dini yapısı, edebiyatı, tarihi araştırılmış, ele geçirilen her bilgi kırıntısı, İslâm'ın bir alıntılama hadisesi olduğunu ispat için kullanılmıştır. Bu konuda kronolojik hatalara, abartılı bağlantılara düşmekten kurtulamamışlardır. Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'te benzerleri bulunan kıssaları anlatmış olması, İslâm dininin getirdiği uluhiyet, nübüvvet, kutsal kitab, haşır, ahiret doktrinlerinin önceki semavi dinlerin getirdikleriyle paralel olması, Hıristiyan ve Yahudi (Ehl-i Kitâb) için iki türlü anlama gelebilir: a) İslâm aynı kaynaktan gelmiştir. b) Öncekilerden alıntılanmıştır. İslâm'ın aynı kaynaktan geldiğini kabul etmek, Hız. Muhammed'i peygamber, Kur'an'ı vahiy kabul etmek ise aynı zamanda Hıristiyanlık ve Yahudiliğin bozulduğunu itiraf etmek anlamına geleceğinden ikinci şık tercih edildi.² Bu eğilimi net bir şekilde ortaya koyması açısından Sir Thomas Walker Arnold'ın (ö. 1930) şu sözlerini alıntılıyoruz:

“İslâm çölde doğdu; annesi Arap Sabiiliği, babası Yahudilik, süt annesi ise Doğu Hıristiyanlığı idi”³

2- Bu kaynak arayışına karşı çıkararak, hususi bakış açısı arayışları

- a. Hız. Muhammed'in nübüvvetini ve aldığı vahyi bir seviyeye kadar kabul etme eğilimi.
- b. İslâm'ı Hacer ve İsmail'le ilişkilendirerek bir din kabul etmek.

İslâm dininin çeşitli dinlerden alıntılanarak oluşturulmuş bir beşeri sistem olduğu iddiası, sadece bu dinin tarihi süreçte oynadığı rol, müntesipleri üzerinde bıraktığı tesirle dahi çürütülebiliyordu. Dahası bu kronolojik sırayla sonrakini öncekinin ürünü görme eğilimi, Hıristiyanlık için de geçerliydi. Yahudi kaynaklarını iyice okuduktan sonra Yeni Ahid'i okuyan bir kişi, Hıristiyanlığın, Yahudiliğin bir

¹ Torrey, Charles C., “Jeffery's 'Foreign Vocabulary of the Qur'an'”, *MW*, XXIX (1939), s. 359-363.

² Akdemir, “Müsteşriklerin Yaklaşımları”, s. 181-182.

³ Jeffery, Arthur, “Eclecticism in Islam”, *MW*, XII (1922), s. 235.

kolu olduğuna kolaylıkla kani olabilirdi.¹ Bir başka açıdan oryantalizmin hedeflerinden biri, Müslümanlara tesir etmekte ki, İslâm'ın özgünlüğünü, sıhhatini reddetmekle ancak antipati toplanabilirdi. Netice olarak gerek samimi arayışlar, gerek Müslümanlara şirin gözükmek amacı sonucu olsun, Batılı bazı araştırmacılar, İslâm'ı kendine mahsus bir din olarak kabul etme eğilimine girdiler. Louis Massignon (ö. 1962) ile başlayan bu eğilimde, İslâm Sâmi gelenek içinde gelmiş bir hak din olarak kabul edildi. Mevcut Hıristiyanlıkla çelişmediği savunuldu.²

Bu eğilime benzer bir şekilde Hz. Muhammed'in aldığı vahyi açıklama çalışmalarını da görüyoruz. Kollektif şuuraltı gibi hafifletilmiş tabirlerle, Kur'an'ın Hz. Muhammed'in geçirdiği bir dinî tecrübenin sonucu olduğu kabul edilir.

Ana hatlarıyla ayırdığımız bu iki eğilim de bütünüyle birbirinden ayrı değildir. Örneğin tez konumuz Arthur Jeffery, İslâm'da başta Hıristiyanlık olmak üzere pek çok tesir görür, fakat diğer yandan, Hz. Muhammed'in bir dinî önder olduğunu, bir misyonunun bulunduğunu, bir dinî tecrübe geçirerek bu misyona giriştiğini, Kur'an'ın da bu dinî tecrübenin bir meyvesi olduğunu söyler.

3- İslâm'ın özüne müteallik meselelere karışmamakla birlikte, İslâm'ın anlaşılmasına dair kanaatlere ulaşma ve bunu yayma eğilimi.

Oryantalizmin İslâm'ın özünüyle ilgili suçlayıcı, itham edici çalışmaları neticede reddiye olarak kabul edilebilir. İslâm dünyasında da Hıristiyanlığa karşı pek çok reddiyeler yazılmıştır. Ancak oryantalist eğilimlerden biri de Ehl-i Sünnet İslâmı, Geleneksel İslâm adlarını verdikleri, İslâm'ın günümüze kadar gelen anlaşılma ve uygulanmasına karşı fikir üretmeleridir. Bu yaklaşım Batı karşısında gelinen durumun ezikliği ve suçlu arayışındaki Müslüman düşünürlere tesir etme amacı taşır.

Oryantalizm başta Şia olmak üzere Ehl-i Sünnet dışı fırka ve mezheplere büyük ilgi göstermiş, XIX. yüzyılda ortaya çıkan Babîlik, Ahmedîlik gibi akımlara destek olmuştur.

¹ Jeffery, "Eclecticism", s. 236, 237.

² Akdemir, "Müsteşriklerin Yaklaşımları", s. 198-201; Yıldırım, *Hıristiyanlık*, 349-354.

Bu yaklaşıma sahip olan oryantalistlerin temel özelliği, İslâm'ın özü hakkında, müslümanlarca 'ılımlı' ya da 'insafli' olarak nitelenebilecek kabullere sahip olmalarıdır. Örneğin Montgomery Watt, Richard Bell'in *Introduction to the Qur'an* (Kur'an'a Giriş) adlı eserini revize ederken, Kur'an'ın Hz. Muhammed'in telifi olduğunu ima eden bütün ifadeleri kaldırmıştır.¹ Watt, Hz. Muhammed'in peygamberliğini belli esaslar dairesinde kabul eder. Fakat Watt, Hadis konusunda diğer oryantalistlerden pek farklı düşünmemektedir. Yine ona göre Kitab-ı Mukaddes'in tahrif edildiği şeklindeki Müslüman inancı Kur'an'da yoktur, sonradan İslâm'ı korumak için oluşturulmuştur. Watt'a göre Kur'an üzerine metin tenkidi konusunda uzmanlaşmış Müslümanlar yetişmelidir. Watt, İslâm'ın özüne bakışı konusunda ılımlı olsa da kendi tabirince, geleneksel İslâm'a karşı ılımlı değildir. Ona göre Müslümanların, oryantalizme karşı hoşnutsuzluklarının temelinde yaşadıkları kimlik problemi ve oryantalizmin ortaya koyduğu tekniklerin, Geleneksel İslâm'ın kendini tasvirinin yanlış olduğunu ortaya koyması yatmaktadır.²Bu eğilimin altında, oryantalizmi de doğuran Avrupa Aydınlanmasının temelindeki Reform görülebilir.

İslâmiyet ve Kur'an hakkında oryantalizmin yaklaşım ve metotlarına kısaca değinirken yapılan çalışmalarla örnekler gösterdik. Arthur Jeffery'nin görüşlerini değerlendireceğimiz ikinci bölümde de ilgili oryantalist çalışmaları anacağız.

C. ORYANTALİZMİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİSİ VE GÖRDÜĞÜ TEPKİ

Oryantalizmin yükselişe geçtiği XIX. yüzyıl, İslâm aleminin siyasi, askeri, iktisadi açıdan gerilediği, en azından Batı'nın gerisinde kaldığı bir dönem olmuştur. Yükselen Batı değerleriyle mücehhez araştırmacılar İslâm hakkında yaptıkları çalışmalara bu yukarıdan bakışı yansıtmışlar, gerek eleştirici, gerek yönlendirici düşünceleriyle İslâm dünyasından tepki toplamışlardır. Ancak Batının ortaya

¹ Watt, Montgomery, *Kur'an'a Giriş* (trc. Süleyman Kalkan), Ankara, 2000, s. 12.

² Watt, "Körfez Savaşı", s. 341-348.

koyduğu meseleler, Müslüman araştırmacının savunma mekanizmasını harekete geçirmiştir. Dolayısıyla XIX. ve XX. yüzyılların İslâmiyat çalışmaları iddia ve savunma karakterlerini taşımıştır.

İslâm'ın özüne müteallik, Hz. Peygamber'in nübüvveti, Kur'an'ın vahiy oluşu gibi hususlarda Müslümanlara tesir edememişse de, oryantalizm, pek çok tali görünen meselede gerek benimseme, gerek karşı koyma şeklinde ortaya çıkan bir nüfuza sahip olmuştur. Bu nüfuzun benimseme şeklindeki sonucunu modernistler, karşı koyma şeklindeki sonucunu gelenekselciler temsil etmişlerdir. Burada dinlerden ziyade medeniyetlerin çatışması söz konusudur. Doğuda artan Batılılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma arzularının önünde İslâm değilse de İslâm'ın geleneksel yorumu bir engel olarak görülmüş, bu yolda kaynaklara dönüş, yeniden yapılanma, reform gibi adlarla Geleneksel İslâm yerine Modern İslâm arayışı ortaya çıkmıştır.¹

Öte yandan durgunlaşan İslâmî ilimlere nazaran, bazı oryantalistlerin ortaya koyduğu kıymetli tahkik ve tasnifler Müslümanların bu ilmi prensiplere hayranlık duymasını da doğurmuştur. Brockelman'ın *GAL*'ı, Wensick'in *Concordance*'ı, yazma halindeki pek çok kaynak eserin neşredilmesi, *İslâm Ansiklopedisi* gibi çalışmalar Müslümanlarca takdir edilmiştir.²

İslâm dünyasında oryantalizm bir taraftan sömürge politikaları ve misyoner faaliyetlerine hizmet etmekle suçlanmış, öte yandan ortaya koydukları tahkik ve teliflerdeki metodolojik ciddiyet hayranlık uyandırmıştır. Oryantalizm eleştirileri bu denge arayışı arasında gelişmiştir.

Oryantalizm eleştirileri için yapılan çalışmalar hakkında bazı mülahazalarımızı da bu girişte sunmayı önemli buluyoruz. Müsteşrik çalışmalarının tenkidinin yapıldığı Türkçe çalışmaların bazılarının söz konusu oryantalistlerin eserlerinden ziyade bunların eleştirildiği Arapça kaynaklardan oluşturulduğu görülmektedir. Bunun en önde gelen sebebi dil problemi. Ancak şark dilleri enstitülerinin kurulmasıyla başlamış Oryantalizmin, bu akımın eser verdiği Batı lisanlarına hakim olmadan tenkidini yapmanın doğru olmayacağı açıktır. Bu tarz çalışmaların Oryantalistlerin çalışmalarını okumadan, incelemeyen sadece Arap

¹ Bk. Paçacı, "Oryantalizm", s. 91-110.

² Zakzûk, *Oryantalizm*, s. 49-62.

dünyasında yapılmış çalışmaları okuyarak yapıldığına pek çok şahit getirmek mümkündür. Elimizde, Oryantalistlerin bizzat isimlerinin yanlış yazıldığı, çalışmalarının isimlerinin orijinalleri yerine Türkçe veya Arapça karşılıklarının verildiği çalışmaların bulunması bunun en açık delilidir. Örneğin tez konumuz Arthur Jeffery'nin adı bazı çalışmalarda Cefri ve Jeffrey olarak dizilmiştir.

Arap dünyasında yapılan çalışmalarda da Batı dillerinde yazılmış çalışmaların isimlerinin Arapça'ya çevrilerek orijinallerinin gösterilmemesi şeklindeki yanlış bir uygulama ilmi araştırmalarda sıkıntı meydana getirmektedir. Arthur Jeffery'nin tahkik ettiği *Mebani Mukaddimesini* değerlendiren Medine Üniversitesinde yapılmış Yüksek Lisans tezinde de bu yanlış işlenmiş, gerek biyografi kaynakları, gerekse Jeffery'nin kendi çalışmaları orijinalleri verilmeksizin, Arapça'ya çevrilmiş adlarla sunulmuştur.

Oryantalizm gibi, İslâmî çalışmalara metodolojik bir ciddiyet kazandıran bir akımın, bu tür hatalı metodoloji ile değerlendirilemeyeceği, tenkit edilemeyeceği açıktır. İstisnaları hariç tutarak Türkiye'de bazı akademik çalışmalarda bile bu tür hataların görülmesi üzücüdür.

Bu bağlamda, yabancı kaynaklı bütün çalışmalarda olduğu gibi, Oryantalizm çalışmalarında da araştırmacıların adları doğru imla edilmeli, eser adları orijinal halleriyle verilmeli, konu üzerinde yapılan çalışmalarla yetinilmeyerek bizzat kaynağa ulaşılmalıdır. Tezimizde elimizden geldiğince bu esaslara uymaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARTHUR JEFFERY'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI, KARAKTERİ ve DİNİ YÖNÜ

A. HAYATI

Arthur Jeffery 1893 yılında Avustralya'nın Melbourne şehrinde dünyaya geldi.¹ Jeffery'nin doğum tarihi için 18 Ekim 1892 tarihi de verilmektedir.² Doğum yerine nispetle **Avustralyalı**, ayrıca Avustralya'nın idare olarak Büyük Britanya İmparatorluğuna bağlı oluşu ve esas nüfus varlığının Anglosakson göçmeni oluşundan³ ötürü **Britanyalı** (British) şeklinde tanıtıldığını görüyoruz.⁴ 1938'den sonra Amerika'da yaşadığı ve Amerikan Üniversitelerinde çalıştığı için **Amerikan** olarak da anılmıştır.⁵

Ailesi ve ilk tahsili hakkında bilgi bulamadığımız Arthur Jeffery, Queens College'in ardından, Melbourne Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümünde 1918 yılında lisansını, 1920 yılında aynı üniversitede Yüksek Lisans eğitimini tamamladı.⁶

Avustralya I. Dünya Savaşında İngiltere safında savaşa girdi. Jeffery, askeri hizmetten muaf tutularak, Hindistan'da Madras Christian College'de, savaş nedeniyle ayrılan İngiliz personelin görevini devralmak sûretiyle gayri askeri savaş hizmeti fırsatı buldu. Bu misyoner okulunda beş sene⁷ öğretmenlik yaptıktan sonra 1921'de Kahire'deki Amerikan Üniversitesi'nin yeni kurulan School of Oriental Studies'e (Şarkiyat Araştırmaları Okulu) Öğretim üyesi (profesör) olarak davet edildi. Arthur Jeffery'nin dil çalışmalarına ilgisi üniversite yıllarında başlamış, yerel

¹ "Miscellanea", *MW*, XLIX (1959), s. 348.

² "Jeffery, Arthur (William)" *Twentieth Century Encyclopedia of Religious Knowledge and Extension of the New Schaff Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, Michigan, 1955, I, 544.

³ Ertek, Ahmet, "Avustralya", *DİA*, IV, 168.

⁴ *The Koran Selected Suras*, Newyork: Dover Publications, 2001, s. 3 Sunuşta.

⁵ Kurtuluş, Rıza, "Jeffery, Arthur", *DİA*, XXIII, 578; Chaudhary, Mohammad A., "Orientalism on Variant Readings of the Qur'an : The Case of Arthur Jeffery", *AJISS*, XII/2 (1995), s. 170.

⁶ "Jeffery, Arthur (William)" *Twentieth Century Encyclopedia*, I, 544; Badeau, John S., "Arthur Jeffery - A Tribute", *MW*, L (1960), s. 50.

⁷ Bishop, Eric, F. F., "Arthur Jeffery - A Tribute", *MW*, L (1960), s. 51.

dillere hakim olma fırsatı bulduğu Hindistan'da ilerlemişti.¹ *Muslim World* dergisindeki 'tribute (= armağan)' yazısında John S. Badeau, Jeffery'nin Kahire'deki School of Oriental Studies'e davet edilmesini şöyle anlatmaktadır:

"School of Oriental Studies (Şarkiyat Araştırmaları Okulu), Amerikan misyonunun Mısır'da misyoner adaylarını eğittiği, akademik olmayan Language Study Center'ın (Dil Araştırmaları Merkezi) devamıydı. Dil Araştırmaları Merkezi, Şarkiyat Araştırmaları Okuluna dönüşürken faaliyet alanı da genişledi. Kahire Amerikan Üniversitesi, İslâm âlemini Batıya bağlayan bir anlayış köprüsü olarak tasarlanmıştı. Kurumun diğer fakültelerinde Mısırlı ve doğulu öğrenciler, batılı eğitim tecrübesinin en iyisiyle tanışacaklardı. Üniversite'nin ilk müdürü Dr. Charles R. Watson'ın kanaatine göre, Batıların şarkî ve İslâmî kültürle en iyi şekilde tanışabilecekleri bir fakülte gerekliydi. Bu ihtiyacı karşılamak için, Üniversite'nin dört ana departmanından biri haline gelecek olan Şarkiyat Araştırmaları Okulu 1921'de başlatıldı. Misyonerler, işadamları ve diplomatlar için pratik dil öğretimi devam ederken, daha geniş hedef, İslâmî konularda Müslüman araştırmacıların, Hıristiyan meslektaşlarıyla üniversite atmosferinde karşılaşacakları bir araştırma merkezi olmaktı."

"Yeni oluşturulan Şarkiyat Araştırmaları Okulu'nun öğretim kadrosunun çoğunu Mısır'da faaliyet yürüten çeşitli misyon guruplarının üyeleri oluşturuyordu, başlıcaları Dr. Samuel Zwemer, Dr. Earl E. Elder ve Canon Temple Gairdner idi. Fakat böylesi kısmî zamanlı çalışmaların yanında okulun, profesör statüsünde salâhiyetli bir oryantalist ihtiyacı vardı. Dikkatli bir araştırma sonunda, Dr Watson, henüz İslâmî araştırmalar camiasında tanınmayan genç bir araştırmacıyı, Arthur Jeffery'yi seçti. Bu sırada Jeffery Hindistan'da, Madras Hıristiyan Koleji'nde öğretmenlik yapıyordu. Dr. Watson'ın teklifine karşı, önerilen mevkiin gerektirdiğini düşündüğü ehliyetten yoksun olduğunu söylemesi, Jeffery'nin sessiz tevazuunun tipik bir örneğidir. Üniversite'nin davetine cevaben, mevkie liyakati konusunda şüpheleri olduğunu, zira 'henüz ehliyet sahibi bir Arapça bilgini olmadığını, yalnız yarım düzine kadar dili çalıştığını' yazmıştı. Bunu mevki için yeterli görmüyordu. Arthur Jeffery hem ruhundaki gerçek tevazua hem de ilim adamlığının prensiplerine tavizsiz saygısına dayanan alçakgönüllülüğünü hiç kaybetmedi."²

1923'te Jeffery, daha sonra Amerikan Üniversitesi Müdürü'nün sekreteri olacak Elsie Gordon Walker'la evlendi. Kahire'deki evleri, İslâmî ilimlerde kayda değer akademisyenlerin gelip gittiği, aylık Shakespeare okumalarının yapıldığı, İslâm âleminin ve problemlerinin konuşulduğu misafirperver bir meclis gibiydi.

¹ Badeau, "Arthur Jeffery - A Tribute", s. 50.

² Badeau, "a.g.e.", s. 49.

Jeffery Kahire’de Seyyid Nevvar, Musa Carullah Bigi (ö. 1949) gibi İslâm âlimleriyle tanışmış, bazı çalışmalarında onlardan yardım görmüştür. Jeffery, onlardan, İslâm Dini hakkında bir Hıristiyanın tek başına öğrenemeyeceği bilgiler aldığını söylemektedir.¹

John Badeau, Jeffery’nin 1926 yılında ilahiyat alanında da bir lisans diploması aldığını kaydetmekte,² ancak bu tarihte Kahire’de olan Jeffery’nin bu lisansı hangi üniversitede tamamladığını belirtmemektedir.

Jeffery akademik çalışmaları ve araştırmaları için Kahire’den yılın belli dönemlerinde ayrılıyordu. 1929’da Edinburgh Üniversitesi’nden Doktora Payesi aldı. *Materials for the History of the Text of the Qur’an* ve *The Foreign Vocabulary of the Qur’an* adlı en önemli ve ünlü çalışmaları doktora çalışmalarının temeli üzerine geliştirilmiştir.³ Arthur Jeffery 1920’li yıllarda Edinburgh Üniversitesi’nde oryantalist Richard Bell (ö. 1952) ile Kur’an metni üzerinde çalışmıştır. Bell’in Kur’an’ın sûre yapısı ve nüzul sırası açısından revizyon geçirdiği yönündeki fikrini benimsemiştir. Aynı Üniversite’den 1938 yılında Doçent oldu.⁴

Arthur Jeffery Kahire’deki görevi sırasında Kur’an’ın metin tarihi çalışmalarına yöneldi. Bu hususta Alman Ekolünden Gotthalf Bergstrasser (ö. 1933) ve talebesi Otto Pretzl (ö. 1941) ile birlikte çalışmalar yaptı. 1927’de Münih’te Bergstrasser’le bir araya geldiler ve Kur’an metninin tarihini tam olarak ortaya koymada yardımcı olacak bütün malzemeyi bir araya getirmeyi hedefleyen bir plan üzerinde anlaştılar. Jeffery kıraat farklılıklarını tespiti ve metnin edisyonuna devam edecek, Bergstrasser de karşılaştırma yapmak üzere mevcut en eski Kufi Kur’an yazmalarının tamamının fotoğraflarını temin edecekti. Bergstrasser’in talebeleri Otto Pretzl ve Dr. Eisen de kıraatler üzerine elyazmaların neşriyle katkı sağlıyorlardı. 1928 kışında Kahire’de birkaç ay geçiren Bergstrasser burada İbn Hâleveyh’in (ö. 370/980) *Şevazü’l-Kur’an*’ının neşri, Mısır’da mevcut Kufi nüshaların fotoğraflarının temini gibi çalışmalarda bulundu. Gerek ekibin tahkik ve neşir

¹ Jeffery, *Materials for the History of the Qur’an*, Leiden, 1937, s. x.

² Badeau, “Arthur Jeffery - A Tribute”, s. 49.

³ Badeau, *a.g.e.*, s. 50.

⁴ “Miscallanea”, *MW*, XLIX, s. 348; Badeau, *a.g.e.*, s. 50.

çalışmaları, gerekse İslâm dünyasında Kiraatler ile ilgili bilgi veren eserlerin neşredilmesiyle planın tamamlanması için umut vardı.

Jeffery de İbn Ebi Davud'un *Kitabü'l-Masahif*'inin iki el yazma nüshasını ve el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) *İ'râbü'l-kirââti's-şâzze*'sini ortaya çıkardı. Otto Pretzl 1930'da İstanbul'a gelerek kütüphanelerde bulunan el yazmaları üzerine çalıştı. 1933 yazında Jeffery'nin, planın bir parçası gereği Oxford'da Bodleian Kütüphanesi'nde çalışma yaptığı sırada, Bergstrasser tatili esnasında meydana gelen bir kazada öldü. Jeffery kışın Kahire dönüşünde Münih'e uğradı ve Bergstrasser'in çalışmalarını sürdüren öğrencisi Otto Pretzl ile bir süre kaldı.¹ Proje Pretzl ile sürdürüldüyse de İkinci Dünya Savaşı esnasında Otto Pretzl'in Sivastopol'da öldürülmesi ve malzemenin bulunduğu kütüphanenin bombalanması nedeniyle tamamlanamadı.² Projenin detayları ve muhtevası dahilinde yapılanlar ikinci bölümde işlenecektir.

Jeffery 1938'te Kahire'den ayrılarak Amerika Birleşik Devletleri'nde (Newyork) Columbia Üniversitesi Yakın ve Orta Doğu Dilleri Kürsüsü Başkanlığı'na geçti. Onun gitmesiyle Kahire'deki Amerikan Üniversitesi ve Mısır'daki yerli ve yabancı ilim camiası onun yeri asla doldurulamayan nüfuzunu kaybetmiş oldu.³ Amerika'da Columbia Üniversitesi'ndeki görevinin yanı sıra Union Theological Seminary adlı ilahiyat okulunda yirmi yıl süreyle Dinler Tarihi dersleri verdi. Burada çeşitli okullarda konferanslar veren Jeffery, Pazar günleri Seminer kilisesinde vaaz ediyordu.⁴

Arthur Jeffery Kur'an ve İslâm dini üzerine akademik çalışmalarını *Muslim World* Dergisi'nde yayınladı, daha sonra derginin ortak editörlerinden biri oldu. *Muslim World* Dergisi oryantalist çalışmaların yapıldığı Hartford Seminary'nin yayın organıdır. Jeffery'nin makalelerinin büyük çoğunluğu, faaliyetini halen sürdüren bu dergide yayımlanmıştır.

¹ Jeffery, Arthur, "Progress in the Study of the Koran Text", [Yeniden Basılan Makale] *The Origins of the Koran Classic Essays on Islam's Holy Book* (nşr. İbn Warraq), Newyork, ts. s. 141-143. Makalenin ilk yayımlandığı yer: *MW*, XXV, (1935), s. 4-16.

² Jeffery, Arthur, *The Qur'an as Scripture*, New York, 1952, s. 103; Kurtuluş, "Jeffery", s. 578.

³ Badeau, "Arthur Jeffery - A Tribute", s. 51.

⁴ Kurtuluş, "Jeffery", s. 578; Grant, Frederick C., "Arthur Jeffery - A Tribute", *MW*, L (1960), s. 53.

Jeffery ömrünün son yıllarını telif ve tercüme çalışmalarına ayırdı. İslâm Dinini tasvir edecek iki antoloji hazırladı. Kur'an'dan seçtiği sûrelerin İngilizce tercümesini yayımladı. Kur'an ilimlerine giriş niteliğindeki *Mukaddimetân*'ı tahkik etti. Bu dönemde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Şeceretü'l-kevn* adlı eserini makale olarak tercüme etti. Bîrunî'nin (ö. 453/1061) dinler tarihi çalışmaları üzerine bir makale neşretti. İslâm ülkelerindeki sosyal ve siyasi yapıyla ilgilenen Jeffery'nin bu konularda da makaleleri yayımlanmıştır.

Arthur Jeffery 2 Ağustos 1959'da Nova Scotia'daki (Kanada) yazlığında öldü.

B. KARAKTERİ ve DİNİ YÖNÜ

Arthur Jeffery sessiz ve alçakgönüllü kişiliği ile tanınmaktadır. Daha önce geçtiği üzere Badeau, Jeffery'nin Kahire Amerikan Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Okulu'na Öğretim Üyesi olarak davet edildiğinde, kendini önerilen mevki için yeterli görmediğini belirtir bir yanıt verdiğini kaydetmektedir. Badeau'ya göre Jeffery, bu sessiz alçakgönüllülüğünü Columbia Üniversitesi'nde Kürsü Başkanı olduğunda da kaybetmemiştir. Union Theological Seminary'de Jeffery'yle yirmi yıl aynı koridoru paylaşan F. Grant da onun sadeliği sevdiğini, misafirperver olduğunu, nazik, sempatik, mütevazı ve müşfik bir karaktere sahip olduğunu belirtmektedir.¹

Jeffery, titizliği, çalışkanlığı, ilmi prensiplere bağlılığı ile de anılmaktadır. Kütüphanelere büyük ilgisi vardı. Kahire'de School of Oriental Studies Kütüphanesinin oluşumunda büyük emeği geçmiştir. Kendisiyle Kahire'ye gelişinde tanışan ve Kudüs'te verdiği konferanslarda yakından tanıma fırsatı bulan Eric F. F. Bishop, Jeffery'yi zamanın kıymetini kavramış biri olarak niteler. Özellikle dillere olan merakı çok derindir. Bishop, Arapça'nın Jeffery'nin 19. dili olduğunun söylendiğini, *Foreign Vocabulary of the Qur'an*'ın indeksinin bu söylentiye desteklediğini ifade eder. Grant'ın aktardığına göre, Jeffery'nin akademik

¹ Grant, *a.g.e.*, s. 52.

standartlarının yüksekliği, çalışmalarını yürüttüğü doktora talebelerini endişelendiriyordu.

Arthur Jeffery Protestanlık içinde Evangelist bir dinî akım olan Methodist kilisesine mensuptur. Metodizm 1729 yılında Oxford’da John Wesley (. 1791) tarafından kurulmuş reform kiliselerinden biridir. Arthur Jeffery misyoner okullarında çalışmasının yanında bir “Methodist Papaz olarak kendini misyon girişimlerine adanmış, kendi hayat ve ilgileriyle derin bir Hıristiyan alakasının timsali olmuştur. Onun ilm faaliyetinin Hıristiyan bir amacı vardır. Çünkü İslâm inancının, ancak İslâmî malzemenin titizlik ve itina ile çalışılmasıyla anlaşılabileceğine ve bu dinin tbilerine Hıristiyan yardımının ancak bu yolla yapılabileceğine inanıyordu.”¹ Arthur Jeffery vaazlarında da bu Hıristiyan ilm alakayı ifade eder. Jeffery Kitab-ı Mukaddes çerçevesinde de çalışmalar yapmıştır.

Union Theological Seminary’den Frederick C. Grant, Jeffery için, dinin, kutsal metinler çalışmaktan ya da teolojik kavramları analiz etmekten öte olduğunu söyler. Onun dini, sade, samimi ve hayatın her alanında canlı idi. Her sabah 08.30’da, Pazar günleri 11:00’de Union Theological Seminary’nin kilisesinde olurdu. Bazen de çok sevildiği ve her sene tekrar ağrldği Erkek okullarına ve kolejlere dinî konferanslara giderdi. Vaazlarına kural olarak bir hikaye ile başlardı, bu hikaye Yakındoğu, Bizans, Arap veya Mısır’dan bir tarihi, edebi bir parça olurdu. Sonra konuşmasını bu hikayeye bağlard. Genellikle sosyal ve halk ilgilendiren konularda vaaz ederdi.²

Arthur Jeffery Kur’an-ı Kerim’in metin tarihi, içerdiği garib kelimeler, bir kutsal metin olarak inşası konularında yaptığı araştırmalarda, Hıristiyan kimliğini sürekli muhafaza etmiş, Kur’an kıssalarını Kitab-ı Mukaddes’le anlamaya, Kur’an Arapça’sındaki dinî, kültürel ve sosyal tabirlerin Ehl-i Kitaptan alıntı olduğunu ispatlamaya çalışmış, Kur’an’ın vahiy ürünü değil, Hz. Muhammed’in telifi olduğunu sürekli tekrarlamıştır. Bu bağlamda Arthur Jeffery’nin bütün ilm hayat, ‘Hıristiyan Amaç’ doğrultusunda yürüttüğü ‘misyon’unun bir parçasıdır.

¹ Badeau, “Arthur Jeffery - A Tribute”, s. 51.

² Grant, a.g.e., s. 53.

Burada Jeffery'nin kutsal kitap çalışmalarını daha iyi anlamak için Methodism'i kısaca tanıtmayı uygun buluyoruz:

Methodist ismi, 1929 yılında John Wesley (ö. 1791), kardeşi Charles ve George Whitefield'in de aralarında bulunduğu bir gurup Oxford mezunu ve öğrencisine şakayla karışık bir istihza ile takılmıştı; zira bu kişiler Kitab-ı Mukaddes okuma toplantılarında, ruhi arınmalarında, duaları ve oruçlarında, şehrin hapishanelerindeki mahkumları ziyaretlerinde ve fakir çocuklara yaptıkları vaazlarında, dönemin dinî vurdumduymazlığı için çok garip gelen bir Metodik düzenlilik ve ciddiyet arz ediyorlardı. John Wesley bu lakabı reddetmedi, böylece yaygınlaştı.¹

John Wesley 1703'te Lincolnshire'da doğmuş, Oxford Üniversitesi'ni bitirmiş bir Anglikan papazı idi, Amerika'ya misyonerlik faaliyeti için gitmiş, kendisinde eksiklik hissederek geri dönmüş (1737), Moravyalıların düzenlediği bir ayin esnasında (1738) bir dinî tecrübe geçirerek Methodism'i oluşturacak fikirlerini yaymaya başlamıştır.²

Methodizm İngiltere'de dinî bir uyanış meydana getirmiştir. Bu mezhep, ibadetlere değil de imana ağırlık verir, ahirette necatı imana bağlar. Onlara göre din konusunda esas olan, Kitaptır. Metodistler kutsal kitapları amel ve iman konusunda en üstün rehber olarak görürler. Modern kutsal kitap çalışmalarını hoş karşılarlar.³ Bu mezhep mensupları, dinde şahsi tecrübeye büyük önem verirler. İnsanın vazifesi günaha galip gelip, Tanrıyı ve yakınlarını severek yaşama ve diğer insanları da necata götürmeye çalışmaktır. Bu yüzden misyon faaliyetine büyük önem vermişlerdir. Özellikle Afrika ve Güney Amerika'da zencilere yönelmişlerdir.⁴ Methodism Arthur Jeffery'nin doğum yeri olan Avustralya'da 1815'te başlamış, XIX. yüzyılın bitmesiyle özerklik kazanmıştır.⁵

Methodism, Calvinist kader anlayışına karşı gelişen Arminiyанизm'den etkilenmiştir. Arminiyанизm, Tanrı'nın mutlak hakimiyeti ile insanın özgür irade

¹ Pike, E. Royston, "Methodists", *Encyclopaedia of Religion and Religions*, London, 1951 s. 251.

² "Wesley, John", *The New Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1990, XII, 585.

³ "Protestantism", *The New Encyclopaedia Britannica*, XXVI, 258.

⁴ Yıldırım, Suat, *Hristiyanlık*, s. 257.

⁵ "Protestantism", *The New Encyclopaedia Britannica*, s. 259.

sahibi olmasının çelişmediğini kabul eden bir görüştür.¹ Methodist kilisesinin diğer bir özelliği Doğu Hıristiyanlığından etkilenmesidir. Doğu Ortodoks Hıristiyanlığının etkileri Wesley'in öğretilerinde barizdir.²

John Wesley cemaatinin İngiltere Kilisesinden ayrılmasını istemese de zamanla kopuş gerçekleşmiş, kendi içinde de pek çok guruba ayrılan cemaat günümüze değin İngiltere ve Amerika'da faaliyetini sürdürmüştür.

Methodism mezhebi Arthur Jeffery biyografisi için üç noktadan önem arz etmektedir: 1. Kutsal kitapları en önemli referans görmeleri ve bunlar üzerinde modern metin tenkidi usullerini benimsemeleri. 2. Kişisel dinî tecrübeye önem vermeleri, 3. İslâm'a kaynak arayışında öne çıkarılan Doğu Hıristiyanlığı referans alması. 4. Misyonerliğe ve eğitim faaliyetlerine ağırlık vermeleri.³

Jeffery'nin tespit edebildiğimiz Kitab-ı Mukaddes çalışmaları şunlardır:

a) "The Canon of Old Testament", *Interpreter's Bible : The Holy Scriptures in the King James and Revised Standart Versions with General Articles and Introductions, Exegesis, Exposition for Each Book of the Bible*, Newyork, 1956, I, s. 32-45.

b) "Text and Ancient Versions of the Old Testament" *Interpreter's Bible : The Holy Scriptures in the King James and Revised Standart Versions with General Articles and Introductions, Exegesis, Exposition for Each Book of the Bible*, Newyork, 1956, I, s. 46-62.

c) "The Book of Daniel" Introduction and Exegesis by Arthur Jeffery, *Interpreter's Bible : The Holy Scriptures in the King James and Revised Standart Versions with General Articles and Introductions, Exegesis, Exposition for Each Book of the Bible*, Newyork, 1956, VI, s. 339-549.

¹ "Arminianism", *The New Encyclopaedia Britannica*, II, 569.

² Dieter, M. E., "Methodist Churches", *Dictionary of Christianity in America*, Illionis, s. 732-735.

³ Methodism hakkında daha fazla bilgi için bk. Pike, E. Royston, "Methodists" *Encyclopaedia of Religion and Religions*, s. 250-252; "Protestantism", *The New Encyclopaedia Britannica*, XXVI, s. 257-259; *20 Centuries of Great Preaching*, III, 1-42; "John Wesley", *The New Encyclopaedia Britannica*, XII, 585; Dieter, M. E., "Methodist Churches", *Dictionary of Christianity in America*, s. 732-735.

İlk ikisi Eski Ahid'in metin tarihiyle ilgili makaleler olup, 12 ciltlik *Interpreter's Bible*'in girişinde yayınlanmıştır. Üçüncüsü ise aynı kitapta yer almak üzere, Eski Ahid içindeki Daniel kitabına Jeffery tarafından yazılan Giriş ve kitabın Jeffery tarafından yapılan tefsiridir. Daniel kitabı, Kitab-ı Mukaddes içinde sıhhati en çok tartışılan kitaplardan biridir.¹

II. ESERLERİ

Jeffery'nin eserleri başlığı altında İslâmiyat konusunda ortaya koyduğu eserlerini, telif, tercüme, tahkik ve makale başlıkları altında kronolojik olarak ele alarak tanıtmaya çalışacağız. Jeffery'nin Kitab-ı Mukaddes'le ilgili, tespit edebildiğimiz çalışmalarını, Dinî yönü başlığı altında vermiştik.

İlk telif çalışmaları makaleler ve doktora tezleridir. Bazı eserlerin baskı tarihleri teliflerinden hayli sonrayı göstermiştir. Kur'an üzerine görüşlerinin içerik yönünden tasnifini ikinci bölümde yapacağımızdan burada kronolojik sırayla yetinerek herhangi bir sınıflandırma yapmıyoruz.

A. TELİFLERİ

1- *Materials for the History of the Quran*, (Leiden, 1937)

Kur'an metninin tarihçesiyle ilgili malzemeyi içeren eser, Jeffery'nin tahkik ettiği İbn Ebu Davud es-Sicistâni'nin (ö. 316/929) *Kitâbü'l-Mesâhif*'i ile birlikte neşredilmiştir. Önsözde kitaptaki malzemenin, İslâm'ı çalışan öğrencilere, Kur'an metninin tarihi sorunu konusunda bir yardım olarak sunulduğu belirtilir. Yıllardır tenkitli bir Kur'an metni için malzeme topladığını kaydeden Jeffery, 1926'da Bergstrasser'le üzerinde anlaştıkları plana değinir. *Materials* bu planın bir adımıdır.²

On yedi sayfalık 'Giriş'inde Jeffery, Kur'an'ın metin tarihi ile ilgili olarak; Kur'an metninin Peygamber dönemi ve sonrasındaki durumu, kıraatler, kıraat ekolleri, masâhif kitapları, kıraat ilmiyle ilgilenmiş İslâm âlimleri ve eserleri üzerine

¹ Harman, Ömer Faruk, "Dânyâl", *DİA*, VIII, 481; Kuzgun, Şaban, "Hâmân", *DİA*, XV, 436-437.

² Jeffery, *Materials*, s. vii.

bilgi ve görüşlerini aktarır. Diğer kitaplarında görülmeyen bir şekilde, ‘Giriş’in Arapça’sı da kitaba dercedilmiştir.¹

Jeffery, Kur’an’ın Hz. Peygamber döneminde yazılmadığını, Hz. Muhammed öldüğünde yazılı Kur’an metninin bulunmadığını, Hz. Ömer’in Yemame Savaşında Kurra’dan çok kişinin ölmesinden dolayı Kur’an’ın çoğunun gitmesinden korkmasının bunu teyid ettiğini ifade etmektedir. Jeffery, *cem* kelimesinin hıfz değil toplamak anlamında olduğunu söyler. Kıraat varyantlarının lehçe farklılığından ibaret olmadığını, dinî gayret, kelâmî kaygı ve tefsire uydurma amaçlı olarak kıraat üretildiğini ileri sürmektedir. Sahabe mushaflarını ‘rakip’ mushaflar olarak nitelemektedir. Konuyla ilgili görüşlerini ikinci bölümde detaylı şekilde ele alacağımız için burada ayrıntıya girmeyeceğiz.

Jeffery’nin muhtemelen Arapça’sı yayınlanan tek eseri olduğu için, buradaki görüşleri pek çok tenkide uğramıştır. Adnân Zerzûr, İsmail Cerrahoğlu, Mohammad Chaudhary gibi İslâm âlimleri çalışmalarında bu görüşleri ele alarak çürütmüşlerdir.²

Cerrahoğlu, Jeffery’yi Oryantalizmin yeni metodunu kullanan akımın öncülerinden sayar. Bu metot, Kur’an’ı tamamen inkar metodundan vazgeçilerek, Kur’an-ı Kerim’i, mevcut Kitab-ı Mukaddes seviyesine çekme çalışmasıdır.³ Kur’an’ın gerek muhtevasına gerek metin tarihine mevcut Kitab-ı Mukaddes zaviyesinden yaklaşmak, Jeffery’nin Kur’an çalışmalarının özüdür.

Montgomery Watt ise Batılı araştırmacıların Kur’an metni üzerine eğilmelerinin nedeni için, XIX. yüzyıl Avrupa’sında edebi ve tarihi tenkit disiplinlerinin ortaya çıkmasını, bu usullerin Yunan ve Latin edebiyatı ürünlerine daha sonra İncil ve diğer kutsal kitaplara tatbik edildikten sonra Kur’an’a ve ilk devir İslâm tarihine de uygulanmak istenmesini gösterir. Watt’a göre bu tabii bir durumdur ve Batılı ilim adamlarının pek çoğu bu çalışmaları tamamen akademik ve ilmi bir araştırma olarak görmekte, objektif ve tarafsız bir tavır sergilemektedir.⁴

¹ Bazı çalışmalarda *Materials*’a *Kitabü’l-Masahif* in Mukaddimesi şeklinde atıf yapılmaktadır.

² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü : ‘İlmü Usûli’-t-Tefsir*, Ankara, 1971, s. 61-65, 69; Adnân Muhammed Zerzûr, *Ulûmu’l-Kur’an : Medhal ila Tefsiri’l-Kur’an ve Beyânu İ’câzihi*, Beyrut, 1991, s. 81-101; Chaudhary, “Variant” s. 170-184.

³ Cerrahoğlu, “Oryantalizm”, s. 129.

⁴ Watt, “Batılı İlim Adamlarının Kur’an’a Yaklaşımları”, s.32-36.

Jeffery'nin kendi kaleminden de bu fikirleri teyid edecek cümleler okumaktayız. Ancak bilimsellik çoğu zaman niyeti saklayan bir maske olmaktadır. Örneğin Jeffery *Materials*'ta topladığı kıraat farklılıkları için sened zikretmemekte, kaynaklarını genel olarak anmaktadır. Ana kaynağını oluşturan *Kitabü'l-masâhif*'in isnadının zayıf olduğunu kendisi de kabul etmektedir. Eserlerinde Münih Kur'an Arşivi Projesini andığı halde, Muhammed Hamidullah'ın Pretzl'den aktardığı sonuçtan hiç bahsetmemektedir.¹

Materials'ta derlediği mushafları asli (primary) ve tali (secondary) olmak üzere ikiye ayırır. İsimsiz birkaç mushafi da sona eklemiştir.

Asli Mushaflar

Tâli Mushaflar

Sâlim (ö. 12)	Alkame b. Kays (ö. 62)
Ömer b. Hattab (ö. 23)	er-Rebi' b. Husaym (ö. 64)
Übey b. Ka'b (ö. 29)	el-Haris b. Süveyd (ö. 70)
İbn Mes'ud (ö. 33)	el-Esved (ö. 74)
Ali b. Ebu Talib (ö. 40)	Hittân (ö. 73)
Ebu Musa el-Eş'arî (ö. 44)	Talha b. Musarrif (ö. 112)
Hafsa (ö. 45)	el-A'meş (ö. 148)
Zeyd b. Sâbit (ö. 48)	Said b. Cübeyr (ö. 94)
Aişe (ö. 58)	Mücahid (ö. 101)
Ümmü Seleme (ö. 59)	İkrime (ö. 105)
Abdullah b. Amr (ö. 65)	Ata b. Ebu Rebah (ö. 115)
İbn Abbas (ö. 68)	Salih b. Keysan (ö. 144)
İbn Zübeyr (ö. 73)	Ca'fer es-Sâdık (ö. 148)
Ubeyd b. Umeyr (ö. 74)	
Enes b. Malik (ö. 91)	

İbn Mes'ud mushafi
temelli olanlar

Her Mushafın girişinde sahibini tanıtır, daha sonra mushafındaki farklılaşan kelimeler Arapça'sı ile gösterilir. 362 sayfalık çalışmanın 343-354 arası eklentiler,

¹ Chaudhary, "Variant", s. 171, 181.

355-362 arası baskı hatalarının düzeltmelerinden oluşmaktadır. *Materials* İnternet'te yayınlanmaktadır.¹

2- *Index of the Qur'anic Verses to the English Part of Materials for the History of the Text of the Qur'an*, (Leiden, 1951).

Jeffery'nin *Materials* adlı eserine ek olarak yayımlanmış, mushafların her birinde mevcut kıraat farklılıklarını sûre tertibine göre gösteren geniş bir fihristtir.² *Materials*'ın ikinci baskısıyla beraber basılmıştır.

3- *Foreign Vocabulary of the Quran*, (Baroda, 1938).

Foreign Vocabulary of the Qur'an, Arthur Jeffery'nin en çok tanınan, yayımından sonra gerek oryantalistlerin gerek Müslüman akademisyenlerin tanım referansı olarak kullandığı çalışmasıdır. *Foreign*, Jeffery'nin doktora çalışmaları bünyesinde 1926'da tamamlandı.³ Çok hacimli olması ve pek çok dilin orijinal yazıtipini ihtiva etmesinden dolayı 1938'e kadar basılamadı. Çalışma, Baroda Mihracesi'nin desteğiyle, Hindistan Baroda'da basıldı.⁴ Jeffery girişinde eserin orijinalinin, basılandan dört kat büyük olduğunu kaydeder. Eseri, görüşler üzerindeki bütün tartışmalar ve örnek alıntılar içerecek şekilde basmanın getireceği masrafın kaldırılamaz olduğu düşüncesiyle bu ebatta basılmıştır.⁵

311 sayfadan oluşan çalışma, Jeffery'nin 41 sayfalık girişiyle başlamaktadır. Giriş, Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunuşunun tarihsel nedenleri, İslâm âlimlerinin konuya ilişkin görüşleri, Celaleddin Süyûfî'nin (ö. 911/1505) *el-Mühezzeb fima vaka'a fi'l-Kur'ani minel'l-mu'arreb* adlı eserinde topladığı ve *İtkân*'ın bir bölümünde hülasa ettiği ettiği, İslâm âlimlerince ileri sürülen

¹ <http://www.answering-İslâm.org/Books/Jeffery/Materials/index.htm> 01.12.2001

² Kurtuluş, "Jeffery", s. 579.

³ Jeffery, Arthur, *Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda, 1938, s. VIII.

⁴ Kitap sıklıkla Kahire 1937 baskısı olarak gösterilmektedir, bu hatanın sebebi kapakta Jeffery'nin adının altında çalıştığı yer kaydı olarak Kahire yazılmış olması, Jeffery'nin önsözünün sonunda 1937 Kahire yazması neden olsa gerektir.

⁵ Jeffery, *Foreign*, s. viii.

Kur'an'daki yabancı kelimelerin dillere göre tasnif edilerek değerlendirilmesi ve netice olarak *Foreign*'deki kelimelerin tasnifinden oluşmaktadır.

Jeffery önsözünde Hz. Muhammed devri Arabistan'ının, Müslüman yazarların inandırmaya çalıştıkları gibi, dünyadan tecrid edilmiş bir bölge olmadığını ifade eder:

“Aslında bu tarihte, hatta çok daha önce, Suriye, İran ve Habeşistan halklarıyla kesintisiz bir iletişim vardı ve bu ilişki vasıtasıyla doğal bir kelime dağarcığı değişimi meydana gelmişti. Araplar daha üstün din ve medeniyetlerle münasebet kurunca, onlardan dinî ve kültürel kelimeler aldılar. Bu gerçek, bir kelimenin Yahudi, Hıristiyan veya İran kaynaklı olduğunu kaydetmekten çekinmeyen en erken Müslüman müfessirlerce tamamen kabul ediliyordu. Daha sonra Şafii gibi İmamların etkisiyle bu gerçek arka plana itildi ve Kur'an'ın, Arap dilinin eşsiz ürünü olduğu şeklinde sünni bir doktrin oluşturuldu.”¹

Çalışmasının amaç ve muhtevasını Jeffery şöyle özetlemektedir:

“Batılı öğrenci için Kur'an'daki pek çok terimin Yahudi ve Hıristiyan menşei ilk bakışta görünür, biraz araştırma daha pek çoğunun tespitini mümkün kılmaktadır. Bu tür tespitler, çalışmalarını pek çok dilde ve yayında dağınık halde bulunan birçok araştırmacı tarafından yapılmıştır. Mevcut çalışma, bunları bir araya getirerek Doğu ve Batı'daki ilgili araştırmacıların istifadesine uygun bir şekilde sunma teşebbüsüdür.”²

Jeffery'nin ifade ettiği gibi *Foreign*, Kur'an'ın menşei ile ilgili olarak ileri sürülmüş Oryantalist iddialarının Kur'an söz dağarcığıyla ilgili olanlarının bir araya getirildiği bir derlemedir. Jeffery “Akademik cesaretle Hz. Muhammed'in neleri ödünç aldığını göstermek için yabancı kelimeleri çalışmıştır.”³ “Kur'an'ın ilahi bir kitap olduğunu kabul etmeyip ona yabancı bir menşe aramaya kalkışanlar için iyi bir müracaat kitabıdır. Bu eser daha ziyade geçmiş çalışmaları hülasa etmekte, bu arada yeni görüşleri de ilave etmektedir.”⁴

Batı'da *Foreign*'den önce benzeri çalışmalar yapılmış olmakla beraber onlar *Foreign* kadar geniş değildir. Sigismund Frankael tarafından yapılan 27 sayfalık

¹ Jeffery, *Foreign*, s. vii, viii.

² Jeffery, *Foreign*, s. viii.

³ Cate, Patrick O'Hair, *Each Other's Scripture: The Muslims' Views of the Bible and the Christians' Views of the Qur'an* (basılmamış doktora tezi, The Faculty of the Hartford Seminary), Connecticut 1974, s. 244.

⁴ Cerrahoğlu, “Oryantalizm”, s.111; Welch, A. T, “al-Kur'an” El², Leiden: E. J. Brill (1986) V, 419.

küçük bir sözlük çalışması¹ ve Horovitz'in özel isimlere mahsus çalışması² bunlara örnek verilebilir.

Foreign, Jeffery'nin en çok tesir bırakan eseri olmuştur. Çağdaşı ve kendisinden sonraki Oryantalistlerce Kur'an'a 'kaynak' arayışları, Kur'an kelimelerini anlama ve anlamlandırmada önde gelen bir referans olarak kullanılmıştır. Müslüman araştırmacılar tarafından da *Foreign* Kur'an kelimeleri hakkında Oryantalistlerin görüşlerini toplu bir şekilde vermesi açısından tercih edilmiştir.

Ancak bu çalışma bazı İslâm karşıtı çalışmalarda tarafsız bir dilbilimci tarafından hazırlanmış gerçek bir sözlük muamelesi görmektedir. Jeffery'nin bir Oryantalist olduğu, Kur'an, İslâm ve Hz. Peygamber karşısında objektiflikten uzak, Hıristiyan bir amaca hizmet eden bir araştırmacı olduğu³ gözden kaçırılmaktadır.

Girişin ilk kısmında Jeffery, Kur'an'ın, bir miktar yerel kaynağının bulunduğunu söyleyerek, bu yerel kaynağa Kur'an'da put isimlerinin, Âd, Semud gibi halk hikayelerinin ve cin inancının geçmesini, Hac vb. ibadetlerde Arap putperestliğinin yansımalarının bulunmasını örnek gösterir. Ancak bu az miktardaki yerel kaynağa rağmen, dinin esasının Arabistan'a baskı yapan Tektanlı dinlerden alındığını ifade eder. Ona göre Kur'an'ın dinî kavramlarının büyük kısmı ve kültürel söz dağarcığının tümü Arap olmayan kaynaklardandır.

Sonrasında Jeffery, İslâm'ın ilk dönemlerinde garîb kelimelerin tefsirine duyulan ihtiyacı, İbn Abbas ve talebelerine dayandırılan yabancı kelime açıklamalarını, Ebu Ubeyde'nin itirazını ve Süyûtî'nin bu alanda yaptığı derlemeleri anlatır. Kur'an'ın 'Apaçık Arapça' olduğunu beyan eden âyetler⁴ ışığında, İslâm âlimlerinin konuya yaklaşımlarını özetleyen Jeffery, Süyûtî'nin *el-İtkan*'ın 38. bölümünde ve *Mütevekkilî* risalesinde cem ettiği İslâm âlimlerinden ulaşan yabancı menşeli kelime iddialarını dillere göre ele alır.

¹ Fraenkel, Sigismund, *De Vocabularis in Antiquis Arabum Carminibus et in Corano Peregrinis*, Leiden, 1880.

² Horovitz, J., "Jewish Proper Names and Derivatives in the Koran" *Hebrew Union College Annual*, ii, Cincinatti, 1925.

³ Badeau, "A Tribute", s. 51.

⁴ Bk. Yusuf, 12/2, ez-Zuhruf, 43/3, eş-Şuara, 26/195, eş-Şura, 42/7, ez-Zümer, 39/28.

Habeş, Fars, Rum, Hind, Süryani, İbrani, Nabat, Kıpti, Türk, Zenci ve Berber dilleri başlıkları altında, İslâm âlimlerinin bu dillerle neyi kastettiklerini, Hz. Muhammed'in ve dönemi Arabistan'ının bu dillerle ilişkilerini anlatır. Özellikle Hıristiyan halkların dilleri olan Habeşçe, Süryanice ve Rumca üzerinde duran Jeffery, İbranice konusunda, Arap yarımadasındaki Yahudilerin gerçek değil din değiştirmiş Arap Yahudileri olduğunu, Kur'an'daki Yahudi dinine ait bilgilerin bir kısmının da Hıristiyan kaynaklarından geçtiğini söyler. Jeffery *Foreign* boyunca Hıristiyanlık etkisini öne çıkarmaktadır. Kitabın tanıtımını yapan Charles C. Torrey de bazı örnekler ışığında Jeffery'nin Süryanice üzerine vurgu yaptığını ve İbranice kaynağı kabul konusunda gönülsüz olduğunu dile getirir.¹ Müsteşrikler arasında Kur'an'a kaynak bulma hususunda bir iç mücadele bulunmaktadır. Bu iç mücadeleyi Torrey şu şekilde açığa vurmaktadır:

"Kur'an'da, özellikle erken dönemlere ait kısımlarında bol miktarda İbrani-Yahudi materyal; Kitab-ı Mukaddes, Haggada, Midraş... vardır ve bunların Muhammed'in bilgisine hangi yoldan geldiği üzerinde hatırı sayılır bir münakaşa mevcuttur. Nöldeke'ye göre, bu materyal, doğrudan Yahudilerden, Wellhausen'e göre Hıristiyanlar vasıtasıyla gelmiştir. Sağlam temellerden yoksun bu ikinci görüş, elimizdeki kitapta [*Foreign*] genel bir kabul görmüş ve sürdürülmüştür."²

Hind dili başlığında Jeffery, İslâm âlimlerinin kullanımında Hind kelimesinin Güney Arabistan anlamına geldiğini ileri sürer.

Jeffery'ye göre İslâm âlimlerinden ulaşan bu bilgilerin çoğu dilbilim esaslarına dayanmamaktadır. Menşeyini bilemedikleri kelimeler için, Nabatçadır, Süryanicedir, Habeş dilindedir şeklinde zanlar ileri sürmeyi, kaynağını bilmez duruma düşmeye yeğlemişlerdir. Ona göre bazı saf Arapça kelimelerin bile yabancı kabul edilmesinin bazı nedenleri şunlardır:

a) Kelimenin Arapça'daki anlamıyla kullanılmasının tefsire uygun düşmemesi. Meryem sûresindeki (19/24) تحت kelimesinin Nabatça olup بطن (=karn) anlamında olduğu rivayet edilmiştir. Jeffery, âyetin tefsirinde Meryem'e nida eden kişinin, karnındaki İsa olduğu şeklindeki tefsiri güçlendirmek için bu menşeyin

¹ Torrey, "Jeffery's Foreign", s. 360, 361.

² Torrey, "Jeffery's Foreign", s. 361.

uydurulduğunu, kelimenin bütün Sami dillerde 'alt, aşağı' anlamında olduğunu ifade etmiştir.

b) Kıssalarda geçen kelimelerin, kıssada anlatılan kavmin diline atfedilmesi. Yusuf kıssasında هیت (Yusuf 12/23), بضاعة (Yusuf 12/19, 62, 65) kelimelerinin Kıbtice, Zekeriya kıssasında رمز (Ali imran 3/41) kelimesinin İbranice olduğu iddiaları gibi.¹

Jeffery Giriş'inin sonunda kitabında ele aldığı yabancı kelimeleri üç guruba ayırır:

a) Arapça'da kökü olmayan, Arapça köküne oturtulamamış, tamamıyla yabancı kelimeler. زنجبیل (İnsan 76/17), استبرق (Rahman 55/54) فردوس (Kehf 18/107; Müminun 23/11) kelimeleri bu sınıfa örnek gösterilir.

b) Sami dillerinden olan, sülasi kökleri Arapça'da da bulunan fakat Kur'an'da Arapça kök anlamlarıyla değil, diğer dillerde kazandıkları anlamlarıyla kullanılan kelimeler (بارك ، درس ، صوامع ، فاطر, gibi). Jeffery'ye göre bu kelimelerin Arapçalaştıktan sonra isim ve fiil olarak iştikak kazanmaları, onların sıklıkla dışarıdan alınmış olmaları gerçeğini gizlemektedir.

c) Orijinal Arapça olan, Arap dilinde genel kullanımda olan fakat, Kur'an'da akraba dillerdeki anlamlarıyla renklenmiş kelimeler (نور ، روح ، نفس ، رسول ، كتاب) gibi.²

Kendisinin de belirttiği gibi İslâm âlimlerinin Kur'an'da yabancı saydıkları kelimeler ile Jeffery'nin öne sürdüğü kelimeler büyük ölçüde farklıdır. İslâm literatüründeki, Jeffery'nin saf Arapçadır diyerek yabancı olarak nitelenmesine karşı çıktığı kelimeler çıkarılırsa Jeffery'ninkilerle, Süyuti'nin derlediklerinin örtüştüğü tek bölüm, yukarıda (a maddesinde) gösterilen, Arapça kök almamış kelimelerdir ki, bunların büyük çoğunluğu alem (Peygamber ve yer isimleri) ve dinî bir anlam taşımayan kültürel kelimelerdir (استبرق =atlas, زنجبیل =zencefil, كوب =bardak vb.). Oryantalistleri asıl ilgilendiren ise b ve c maddeleridir. Bunlar Jeffery'nin açıkça ifade ettiği gibi, ya saf Arapça, ya da Arapça sülasi kökü bulunan, iştikakı olan, bu

¹ Jeffery, *Foreign*, s. 31, 32.

² Jeffery, *Foreign*, s. 39, 40.

dilde anlamı bulunan kelimelerdir. Bu kelimelerin incelenmesi meseleyi filolojiden çıkararak dinler tarihi alanına almaktadır. Çünkü ileride tafsilatlı olarak ele alacağımız üzere pek çok kelime onlara göre Hz. Muhammed'in 'kullanımıyla' yabancı durumuna geçmektedir. Bu filolojik bir durum değildir. Bu tür bir ödünç alma (borrowing), filolojik yani sosyal değişim ve etkileşim sonucu toplumun dilinde meydana gelen bir geçiş değil, bir kişinin (Hz. Muhammed) kullanımıyla olduğu iddia edilen alıntıdır.

Foreign'de üzerinde durulan bir tespit de bazı yabancı kelimelerin Hz. Muhammed'den çok önce alınmış kelimeler olduğudur. *Muslim World* dergisinde eserin tanıtımı ve incelemesini yapan C. Torrey, kitapta, Hz. Muhammed tarafından kullanılmaya başlandığına (introduce) inanılan pek çok kelimenin, onun zamanından belki de asırlarca önce Arapça'da kullanıma girdiğinin gösterildiğini ifade eder.¹

Jeffery Girişini bitirirken, kelimelerin ödünç alınmış olduklarının delillerini kitaba koymanın, Modern yazarlarca gereksiz ve faydasız görüleceğini düşündüğünü, bu yüzden koymadığını belirtmektedir. Bu mazeretine İngilizce'deki müzik terimlerinin İtalyanca'dan alınmış kelimeler olduğunun ispata muhtaç olmamasını örnek verir.²

Foreign Vocabulary of the Qur'an'ın içeriği hakkında detaylı bilgi İkinci Bölüm'de verilecektir. Burada *Foreign*'in 320 kelime içerdiğini belirterek kelimelerin nasıl ele alındığını belirtelim: Metot olarak, alfabetik sırayla verilen kelimelerin, Kur'an'da geçtiği yerlerin numaraları ve İngilizce karşılıkları verildikten sonra, çoğunlukla hangi nüzul dönemine ait olduğu belirtilir. Kelimenin kökeni hakkında İslâm âlimlerinin görüşleri özetlendikten sonra Oryantalistlerin görüşleri sıralanır. Jeffery genellikle kendi kanaatlerini son pasajda ifade etmektedir.

Kitap, muhtevasında geçen bütün dillerin ayrı ayrı listelendiği bir karma indeks ile sona ermektedir.

¹ Torrey, "Jeffery's Foreign", s. 360.

² Jeffery, *Foreign*, s. 41.

Oryantalist D. S. Margoliouth “Some Addition to Professor Jeffery’s Foreign Vocabulary of the Qur’an” adlı makalesiyle *Foreign*’e bazı eklemeler teklif etmiştir.¹

İsmail Fenni Ertuğrul’un (ö. 1946), Clair Tisdall’in *Original Sources of Islam* (London, 1905) ve Hartwig Hirschfeld’in *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an* (London 1902) adlı çalışmalarına reddiye olarak yazdığı *Hakikat Nurları* adlı² eserini yayına hazırlayan ve notlandıran Osman Nuri Ergin (ö. 1961), notlarında *Foreign*’i tanıtmış ve tenkit etmiştir. Ergin, Jeffery’nin Kur’an’ı Hz. Muhammed’in ürünü gösterme çabasının vardığı noktaya dikkat çeker: Ergin’e göre Jeffery’nin saydığı dillere bakıldığında Hz. Muhammed’in o asırda yetişmiş dünyanın en büyük polygotte’u (ebu’l-lisan, çok dil bilen kimse) olması icap eder. Çünkü Jeffery, Kur’an kelimelerine yabancı menşeler bulmak için ölü dillerin son kazılarda çıkan yazıtlarına varıncaya kadar her türlü malzemeyi değerlendirmiş, Mani dininden, Türkistan’ın Turfan şehri harabelerinde çıkan Göktürkçe yazmalara kadar bakmış ve en küçük bir benzerlik bulduğunda Kur’an’daki kelimeyi o ölü dillere maletmekten çekinmemiştir.³ Osman Nuri Ergin, bir tariz ile Jeffery’nin قسورة (Müddessir 74/51) kelimesini unutmuş olduğunu söylemektedir. Buradan Ergin’in *Foreign*’i yeterince mütalaa etmediği anlaşılmaktadır. Zira Jeffery, bu kelimenin Habeş dilinde aslan demek olduğu şeklinde İslâm âlimlerince ileri sürülen görüşü Girişte değerlendirmiş ve reddetmiştir.⁴

Foreign’e temas edilmemekle beraber Kur’an’da Türkçe kelime bulunduğu iddiası 1956 ve 1957 yıllarında bazı Türkçe dergilerde karşılıklı tartışılmıştır.⁵

¹ Margoliouth, David Samuel, “Some Addition to Professor Jeffery’s Foreign Vocabulary of the Qur’an” *Journal of the Royal Asiatic Society*, (1939) s. 53-61.

² Eserin asıl adı *Envarü’l-hakikattir*, Osman Ergin tarafından *Hakikat Nurları* şekline çevrilmiştir. bk. Bolay, Süleyman Hayri, “İsmail Fenni Ertuğrul”, *DİA*, XXIII, 100.

³ Ertuğrul, İsmail Fenni, *Hakikat Nurları* (notl. Osman Ergin), İstanbul, 1949, s. 21, 22, 144. Eser Sebül yayinevi tarafından 1975’te tekrar basılmış, ancak bu baskıda Osman Ergin’in notları metne karıştırılmıştır.

⁴ Jeffery, *Foreign*, s. 35, 36.

⁵ Dânişmend, İsmail Hamî, “İslâm Menbâlarına Göre Kur’an-ı Kerim’deki Türkçe Kelimeler”, *İslâm* (Revue Mensuelle, 1956), I/7, 5-7; Çantay, Hasan Basri, “Kur’an-ı Kerim’de Türkçe Kelimeler mi?” *Sebülürreşâd* (1957), X/242, 261-263 (II) X/243, 275-277 (III) X/244, 292 (IV) X/245, 307-308, 320 (V) X/246, 326-328; Dânişmend, İsmail Hâmî, “Kur’an’da Yabancı Kelimeler”, *Sebülürreşâd* (1957) X/244, 294-296 (II) X/245, 309-311 (III) X/247, 344; Erzen, İsmail Hatip, “Kur’an-ı Kerim’de Hiçbir Türkçe Kelime Yoktur”, *İslâm* (Revue Mensuelle, 1957), I/10, 24-25; Söğüt, Abdullah, “Kur’an’da Yabancı Kelimeler”, *Sebülürreşâd* (1957), X/248, 364-365; Tayyar, Ali, “Kur’an ve Yabancı Kelimeler”, *Sebülürreşâd* (1957), X/248, 362-363; Kondumer, Aziz, “Kur’an’da Yabancı Kelimeler”, *Sebülürreşâd* (1957), XI/253, 37-39.

Foreign, Feridun Bedreî tarafından *Vâjehâ-yi Dahîl der Kur'ân-ı Mecîd* adıyla Farsça'ya çevrilmiştir (Baskı yeri yok, 1372).

4- *The Qur'an as Scripture*, (New York, 1952).

Eser, Arthur Jeffery'nin *Muslim World*'de yayınlanan aynı isimdeki dört makalesi ile Kudüs'te, Middle East Society'nin bir toplantısında verilen ve metni aynı kurumun dergisinde yayımlanan konferansının bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Jeffery kitaba ismini veren makalelerinde Kur'an'ı bir kutsal kitap olma yönünden inceler. Diğer dinlerin mukaddes kitaplarından farklı olarak Kur'an-ı Kerim'in İslâm'daki merkezi konumunu fark eden¹ Jeffery, bu konunun Hz. Peygamber'ce nasıl tesis edildiğini, âyetlerden iz sürerek bulmaya çalışır. Sondaki konferans ise Kur'an metninin tarihi hakkındadır.

Jeffery'nin bu eseri bilimsel objektifliğe en yakın durduğu çalışması olarak kabul edilse bile Kur'an'ın Hz. Muhammed'in telifi olduğu aksiyomundan vazgeçmiş değildir. Doktora tezinde, aralarında Jeffery'nin de bulunduğu oryantalistlerin Kur'an'a bakışını inceleyen Patrick O'Hair Cate'e göre bu çalışma, Jeffery'nin "Kur'an'ı Müslümanların veya Hıristiyanların bakışlarından tanımak yerine bizzat kendisinden yola çıkarak anlamaya çalışma gayretinin ürünüdür."² Kur'an'ı Hz. Muhammed'in dinî tecrübesinin bir meyvesi olarak kabul ederek, İslâm Dinini diğer dinlerle, Kurucusu Hz. Muhammed'i diğer dinî önderlerle (Ehl-i Kitab Peygamberleri, Zerdüş, Mani, Martin Luther, John Wesley vb.), Kur'an'ı diğer kutsal kitaplarla karşılaştırarak anlamaya çalışır:

"Başlangıç noktamız, Kur'an'ı, Muhammed'in dinî tecrübesinin bir neticesi, kısmen kaydı olarak tanımlamak olmalıdır. Çünkü o bir dinî misyon adamıdır. Onun, patolojik bir hastalığının olduğu, aristokrasiye karşı bir proleter lideri olduğu, ya da sıradışı bir siyasi deha ve nasyonalist bir lider olduğu doğru olabilir; fakat o bir dinî liderdir. Luther veya John Wesley gibi dinî bir misyona 'davet'i vardır. Onun daveti ve misyonu, ona, daha önce geçirdiği dinî tecrübeden gelmiştir."³

¹ Kurtuluş, "Jeffery", s. 579.

² Cate, *Each Other's Scripture*, s. 240.

³ Jeffery, *Scripture*, s. 8

Jeffery'nin mensubu olması cihetiyle tanıttığımız Methodist Mezhebinin dinî tecrübeye ve kutsal kitaplara verdiği önemi Jeffery'nin bu çalışmasında görebiliyoruz.

Jeffery her ne kadar Kur'an'ı Kur'an'dan tanımak ve Hz. Muhammed'i bir din kurucusu olarak ele almak iddiasında olsa da; Kur'an'ın bir kutsal kitap haline gelmesini Hz. Muhammed'in zihninin bir ürünü olarak almaktadır:

“Bu küçük kitabın ilk dört bölümü, daha çok temel problemin üzerinde duruyor. Muhammed'in kutsal kitap nosyonunu nasıl elde ettiği ve bunu misyonuyla nasıl yorumladığı.”¹

“Muhammed Kutsal Kitab'ın doğası hakkında ne düşünüyordu? Maalesef Muhammed'in *Kitab, vahy, Kur'an, âyet, hikmet ve ilim* kelimelerini kullanırken neyi düşündüğünü hiçbir zaman tamamen bilemeyeceğiz.”²

Eserin girişinde diğer dinlerin kutsal kitaplarından bahsederek Kur'an'ın bunlarla ortak ve karşıt noktalarını izah eder. Hıristiyanların Yeni Ahid, Yahudilerin Eski Ahid, Zerdüşterin Avesta vb. kutsal kitaplardan ve bu kutsal metinlerin oluşumlarından bahseden girişinde İslâm'ın kutsal kitap anlayışının farkları üzerinde durur.

Jeffery, diğer dinlerde kutsal kitapların, toplumların ürünü olduğu, genellikle anonim ama pek çok kişi tarafından yazıldığı ve kutsiyetlerini topluma borçlu oldukları hükmünü örneklerle izah ettikten sonra, Kur'an'ın tamamen farklı olduğunu ifade eder. Kur'an baştan sona bir kişiden sadır olmuş ve yine bu kişi tarafından kutsal kitap olarak, hayatın kendisine göre düzenleneceği vahiyler olarak topluma verilmiştir. Bu kutsal doktrinin sonucu olarak Kur'an, Müslümanlarca kusursuz kabul edilmiş (İ'cazû'l-Kur'an), dili Arapça, İbranice'den daha fazla gelişmiş, içindeki emir ve yasaklar, erken dönem İslâm toplumunun en büyük başarısı olarak kabul edilen İslâm hukukunun çatısını oluşturmuş, kıyas gerekirse Müslümanlar için Kur'an, Yahudiler için Eski Ahid'in taşıdığından çok daha fazla önem taşımıştır.

¹ Jeffery, *Scripture* s. 2.

² Jeffery, *Scripture* s. 8.

Ancak Jeffery, Kur'an'ın bir kişiden sadır olma ve o kişi tarafından topluma kutsal kitap olarak verilme özelliğini modern dinlerin sahte metinlerine (Bahau'llah'ın metinleri, Mormon Kitabı gibi) benzetir.

The Qur'an as Scripture'ı oluşturan makalelerin birincisinde Jeffery, önce Kur'an'daki kutsal kitap kavramlarını inceler, bunu yaparken Kur'an'ın âyetlerinden yola çıkar. Eser boyunca Kur'an'a referanslarında dikkat çekici bir husus; referansın sadece ilgili âyete değil, siyakı ve bağlantılı olduğu âyetler kümesine olmasıdır. *Kitab, Suhuf, Ümmü'l-Kitab, Levh, Kur'an* kavramları incelenirken sıklıkla Kitab-ı Mukaddes mukayeseleri görülür.

İkinci makale Kur'an'daki Nübüvvet anlayışını irdeler. Nebi ve Resul kavramları, Kur'an'da geçmiş peygamberlerin anılışı, Ehl-i Kitab nazarından Peygamberlik müessesesinin ve peygamber olduğunu ilan eden Hz. Muhammed'in nasıl algılanacağı konuları işlenir.

Peygamberlerin mucizelerle, beyyinelerle desteklenmeleri, gönderildikleri kavimlerle ahd ve misak düzenlemeleri, peygamberlik silsileleri, Allah'ın peygamberlerine, kitab, hükm ve nübüvvet vermesi, münzir/nezir ve mübeşşir olma özellikleri gibi başlıklarla, Kur'an'daki Peygamberlik anlayışını inceleyen Jeffery, Kitab-ı Mukaddes'ten örneklerle bu doktrinin Ehl-i Kitab'dan alındığını ispatlamaya çalışır.

Üçüncü makalede Kur'an'ın önceki kutsal kitaplar silsilesine nasıl eklendiği tartışılır.¹ *Nezzele* ve *evhá* kavramlarını inceleyen Jeffery, Vahyin Kur'an'da nasıl ele alındığını âyetler ışığında ortaya koymaya çalışır. Tevrat, Zebur ve İncil'in arkasından Kur'an'ın gelmesi düşünülmüştür.

Dördüncü makalede "Hz. Muhammed'in kaynaklarını değil, Muhammed'in bizzat kendisinin Kur'an'la ne yaptığını işler."² Yahudi ve Hıristiyanların kitapları hakkında ihtilafa düştüklerini, Hz. İsa'nın benden sonra Paraklete gelecek şeklinde beyanda bulunduğunu öğrenen Muhammed, önceki vahiylerin tahrife uğradığını, Kur'an'ın ise önceki vahiylerin yenilenmesi olduğunu ileri sürerek, referans olarak

¹ Cate, *Each Other's Scripture*, s. 242.

² Cate, *a.g.e.*, s. 242.

Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin babası olan Hz. İbrahim'i seçtiği ileri sürülür. Jeffery bu görüşünü şöyle açıklamaktadır:

“Çağdaşlarının bildiği kutsal kitaplar Hıristiyan ve Yahudilerin elindekilerdi. Yahudiler, Musa'ya verilen Tevrat'a, Hıristiyanlar İsa'ya verilen İncil'e tabi iseler de, atalarının İbrahim olduğunu iddia ediyorlardı. Çevresindeki bu guruplarla bağlantıya geçtiğinde şu kanaate ulaştı:

'Yahûdiler: "Hıristiyanlar, bir temel üzerinde değiller," dediler. Hıristiyanlar da: "Yahûdiler bir temel üzerinde değiller," dediler. Oysa hepsi de Kitabı okuyorlar. Bilmeyenler de tıpkı onların dedikleri gibi demişlerdi. Artık Allâh, ayrılığa düştükleri şey hakkında, kıyâmet günü aralarında hüküm verecektir.' (Bakara 2/113)

“İbrahim hakkında da ihtilafa düşmüşlerdi. Binaenaleyh o, hem Hıristiyanların hem Yahudilerin dayandığı İbrahim'e kadar gitti, fakat öğretisi açıkça ayrı olmalıydı ve dinini 'İbrahim'in dini'nin ihyası olarak açıkladı.”

İleride açıklayacağımız üzere Jeffery, İslâm Dini'nin, Hz. İbrahim'e dayandırılışını âyetlerle örneklediği aşamalar halinde sunar.

The Qur'an As Scripture, Jeffery'nin, Kitab-ı Mukaddes ve diğer dinler ve metinleri hakkında bilgilerini de ortaya koyarak hazırladığı bir Mukayeseli Dinler Tarihi çalışması olarak görülebilir.

B. TERCÜMELERİ

1- *The Koran-Selected Suras* (New York, 1958).

Jeffery'nin telif ve tercüme dönemi diye adlandırdığımız ömrünün son yıllarında ortaya koyduğu çalışmalardan biri de *Selected Suras* isimli kısmî mealidir. Kitap kısmî bir meal olmakla beraber 350 açıklayıcı not ve girişlerde verilen bilgilerle tefsirî bir meal olarak kabul edilebilir. Telif ve tercüme dönemi eserlerinin hedef okur kitlesi sadece İslâmiyât öğrencileri olmadığından notlar az tutulmakla beraber daha net ifadeler taşımaktadır. Jeffery'nin Fatiha ve Muavvizeteyn sûrelerinin Kur'an'dan olmadığı iddiasını, bir Kur'an çevirisinde müselleme bir hakikat gibi sunması, sûre girişlerinde nüzul ve cem süreçleriyle ilgili iddialarını yansıtması, İslâm ve Kur'an hakkında bilgi edinecek son okuru etkileme amacına

yönelik olarak kabul edilebilir. Kitabın 2001 yılında tekrar basılması¹ Kur'an'ı Hıristiyan bakış açısından okutma amacının süreğidir.

Seçilen sûreler, T. Nöldeke'nin (ö. 1930) tasnifi esas alınarak Erken Mekkî, Orta Mekkî, Geç Mekkî ve Medenî olarak sıralanmıştır. Pek çok sûrenin girişinde, bu nuzül dönemlerine atıflarda bulunan Jeffery, Kur'an'ın cem'iyle ilgili kuşkularını bu açıklamalarında açıkça ortaya koyar. Bazı Mekkî sûrelerin Medine'de Peygamber tarafından revize edildiğini, bazılarının ise cem heyeti tarafından bir araya getirilmiş parçalardan oluşturulduğunu kesin bir dille ifade eder.

Jeffery girişte, Yale Üniversitesi'nden Charles C. Torrey ve Edinburgh Üniversitesi'nden Richard Bell'in (ö. 1952) Kur'an'a ileri tenkit prensiplerini uygulayarak vardıkları sonuca katılır:² Hz. Muhammed, Ehli Sünnetin ısrar ettiği gibi okuması yazması olmayan bir ümmi değildir. Kur'an, yazılı form üzerinde bir araya getirme, yeniden düzenleme şeklinde revizyon görmüştür. Peygamberin bu revizyonu bitirmeden ölmesinden sonra, Halife Osman döneminde cem heyeti tarafından düzenleme tamamlanmıştır. Jeffery'ye göre Kur'an'ın içeriğinin tamamı Peygamber'den ise de bazı pasajların sıhhati şüphelidir.³

Jeffery'nin nuzul sırası ve sûrelerin oluşturulması hakkındaki görüşleri ve çevirisindeki hatalar, Mohammad Khalifa tarafından örneklerle gösterilerek tenkit edilmiştir.⁴

Çeviri için seçilen sûreler:

Fatiha

ERKEN MEKKİ SÛRELER

Alak
Müddessir
Kureyş
Kevser
Hümeze

ORTA MEKKİ SÛRELER

Kamer
Saffât
Şuârâ
Tâhâ
Hicr

¹ Newyork: Dover Publications, 2001.

² Jeffery, *Selected*, s. 14; Chaudhary, "Variant", s.171.

³ Jeffery, *Selected*, s.14-15.

⁴ Khalifa, *Mohammad, The Sublime Qur'an and Orientalism*, London, 1983, s. 52-79.

Fil	Kehf
Leyl	Yâsîn
Beled	Nûh
İnşirah	İsrâ
Duha	
Kadr	GEÇ MEKKİ SÛRELER
Târık	Secde
Şems	Nahl
Abese	Rum
Kalem	Lokman
Asr	Yusuf
Bürûc	Meryem
Müzzemmil	
Kâria	MEDENİ SÛRELER
Zelzele	Beyyine
İnfitar	Tegâbün
Tekvîr	Fetih
Necm	Tahrîm
İnşikâk	Bakara (seçmeler)
Âdiyât	Tebbet
Nâziât	Nasr
Murselât	Tekâsür
Nebe'	Mâûn
Gâşiye	Nisâ (seçmeler)
Fecr	Mâide (seçmeler)
Kıyâmet	
Kâfirûn	(Kapanış Duaları)
İhlâs	Felak
	Nâs

2- *Islam : Muhammad and His Religion, (New York, 1958).*

Jeffery'nin telif ve tercüme dönemi eserlerindedir. İslâm Dini üzerine bir antoloji olma özelliği taşıyan eser, Jeffery'nin İslâmî literatürden seçtiği parçaları İngilizce'ye çevirerek, notlar eşliğinde yayınladığı bir seçmeler bütünüdür. Eserin önsözünde Jeffery, seçimi bir Müslüman'ın (E. Abdelnoor) yardımıyla yaptığını belirtmiş, seçilen pek çok metni yer darlığından kaldırmak ya da kısaltmak zorunda kaldığını söylemiştir. Antoloji şu plana yerleştirilmiştir:

1. Peygamber

- i. Kur'an'da Muhammed (ilgili âyetler)
- ii. Muhammed'in Daveti (Taberî, *Tarihü'r-rusul ve'l-müluk*, ilk vahiy)
- iii. Peygamberin Müjdelemeleri ve Bedduaları (Süyûtî, *Câmiu's-Sağîr*)
- iv. Muhammed'in Karakteri (Veliyyüddin Ebu Abdullah et-Tebrîzî, *Miškâtü'l-Masâbih*)
- v. Muhammed'in Miracı (Beğavî, *Masâbihü's-Sünne*)
- vi. Muhammed'in Rabbiyle Buluşması (Süyûtî, *el-Leâli'l-Masmûa*)

2. Kur'an

- i. Kur'an'da Kur'an (ilgili âyetler)
- ii. Kelamullah'ın Ezeli Tabiatı Üzerine (Nizameddin en-Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an*)
- iii. Kur'an'ın İcazı Üzerine (Bâkîllâni, *İ'cazü'l-Kur'an*)
- iv. Müslüman ve Kur'an (*Sünenü İbn Mace*, Kur'an'ı Öğrenen ve Öğretenin Fazileti)
- v. Kur'an'ın Kıraat ve Tilaveti Üzerine (Cemaleddin Kasımî, *Mev'izatü'l-mü'minîn min İhyai ulumi'd-din*, Adabu Tilaveti'l-Kur'an)
- vi. Nesh

1. Âyetler

2. Tanım : (Ebu Ca'fer en-Nehhas, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*)

3. Nesih Türleri (Hibetullah b. Selame, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*)

vii. Hatim Duası (Muhammed Tahir el-Kürdi, *Tarihu'l-Kur'an*)

3. İnanç Formülasyonları

i. Âyetler

ii. İnanç ve Amel (*Sahîhu'l-Buhârî*, Cibril Hadisi vd.)

iii. Ca'fer'in Habeş Kralına Hitabı (İbn Hişâm, *Sîret*)

- iv. Peygamber'in Selman'a Hitabı (Hottinger, *Historia Orientalis*)
- v. Gerçek Mümin Kimdir Kim Değildir? (Abdülkahir el-Bağdâdi, *el-Fark beyne 'l-firak*)
- vi. İslâm'ın Özü (Ebu'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbîh ve 'r-red 'ala ehli 'l-ehva ve 'l-bida'*)

4. İslâm'ın Doktrinleri (İman Esasları)

i. Allah

1. Kur'an'da Allah (ilgili âyetler)
2. Tanrı Doktrini (Cemaleddin Kasımî, *Mev'izatü 'l-müminîn*)
3. el-Esmaü'l-Hüsna
4. Ahirette Allah'ı Görmek (İbn Mahluf, *el-Ulumu 'l-Fâhira*)
5. Allah'ın Kendini Tazimi (Gazzali, *İhya*)

ii. Melekleri

1. Kur'an'da Melekler, Cin ve Şeytanlar (ilgili âyetler)
2. Melek, Cin ve Şeytanlara İnanmak Üzerine (Fahruddin er-Râzi, *el-Muhassal*)
3. Melekler ve Peygamberler
4. Melekler ve İnsanlar
5. Şeytan'ı Engellemek (Gazzali, *Minhâcü 'l-âbidîn*)
6. Cin (Mustafa Fehmi, *Esraru 'l-cin*)

iii. Kitapları

1. Kur'an'da Kutsal Kitaplar
2. Allah'ın Kitaplarına İman (Tahir el-Cezairi, *el-Cevahirü 'l-Kelamiyye*)
3. Ahirette Levh-i Mahfuz (Abdülvehhab eş-Şarani, *Muhataru 't-Tezkire*)

iv. Peygamberleri

1. Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberlik
2. Peygamberlere İman Nedir? (Tahir el-Cezairi, *el-Cevahirü 'l-Kelamiyye*)
3. İsmet-i Enbiya (İmamü'l-Harameyn el-Cüveyni, *Kitabü 'l-İrşad*)
4. İbn Haldun'un Nübüvvet Hakkındaki Görüşü (İbn Haldun, *Mukaddime*)
5. Kısas-ı Enbiya Hakkında Bilgi

v. Kıyamet Günü

1. Kur'an'da Ahiret (ilgili âyetler)
2. Kıyamet Günü Üzerine (Hottinger, *Historia Orientalis*'ten metin)

3. Kıyamet Alametleri (*Sünenü Ebi Davud*)
4. Mehdi
- vi. Kader
 1. Kur'an'da Kader (ilgili âyetler)
 2. Kader ve İrade Üzerine (Süyûtî, *el-Leâli 'l-Masnûa; Sahîhu Müslim; Müsnedü Ebî Hanife; el-Malatî, et-Tenbih ve 'r-red; Sahîhu 'l-Buhârî*)
 3. Kişinin Mükafatlandırılması Amelinin Neticesi Değildir (Fahruddin er-Razi, *Maâlimü usuli 'd-din*)
 4. Kader Meselesini Tartışmaktan Sakınmak (İbn Babeveyh, *Risaletü 'l-i 'tikadat*)
5. İslâm'ın Farzları
 - i. Kelime-i Şehadet
 1. Kelime-i Şehadet Getirmenin Önemi Üzerine (Muhammed Hakkı en-Nâzilî, *Hazinetü 'l-Esrâr*)
 2. İmanın Faydaları (Bâkılânî, *İnsâf*)
 - ii. Namaz
 1. Kur'an'da Namaz (ilgili âyetler)
 2. Ezan
 3. İmam (*Sahîhu 'l-Buhârî*)
 4. Cariye Teveddüd'ün Namaz Hakkında Cevapları (1001 Gece'den)
 5. Kible (âyetler, *Sahîhu 'l-Buhârî*)
 6. Cemaatle Namaz (Gazzali, *Bidâyetü 'l-Hidâye*)
 7. Namazlar Tadil-i Erkana Göre Kılınmalıdır (*Sahîhu 'l-Buhârî*)
 8. İftitah Tekbirinden Sonra Duraklama (*Sahîhu 'l-Buhârî*)
 9. Peygamber'in Gece Namazı İtiyadı (*Müsnedü Ebî Uvane*)
 10. Teheccüd (*Sahîhu 'l-Buhârî*)
 11. Husuf ve Kûsuf Namazları (*Sahîhu 'l-Buhârî*)
 12. Yağmur Duası (*Sahîhu 'l-Buhârî*)
 13. Cuma Namazı (*Sünenü 'n-Nesai*)
 - iii. Zekat
 1. Kur'an'da Zekat (ilgili âyetler)
 2. Ebu Bekrin Zekat Talimatı (*Sahîhu 'l-Buhârî*)
 3. Zekat Vermemenin Günahı (*Sahîhu Müslim*)
 4. Zekatın Faidesi (*Sahîhu 'l-Buhârî*)

iv. Oruç

1. Kur'an'da Oruç (ilgili âyetler)
2. Orucun Fazileti Hakkında (*Sahîhu Müslim*)
3. Ramazan Orucunun Farz Kılınışı (Hudari, *Nûru 'l-Yakin*)
4. Aşura Orucu (*Sahîhu Müslim*)
5. Keffâret Orucu (ilgili âyetler, kazaen adam öldürme, yemin, hacda canlı öldürme, zihar)

v. Hac

1. Kur'an'da Hac (ilgili âyetler)
2. Hac Vazifesi Hakkında (*Sünenü İbn Mace*)
3. Zemzem Efsanesi (Yakut, *Mu'cemü 'l-büldân*)
4. Ka'be'nin Kökenleri (el-Ezraki, *Ahbâru Mekke*)
5. el-Hacerü'l-Esved (*Sahîhu 'l-Buhârî*; el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*)

6. İbadet Hayatı

- i. Dindar Müslümanın Kur'anî Tanımı (âyetler)
- ii. Gerçek Dindarlık (Seyyid Murtaza, *İthâfû 's-Sâde*)
- iii. Necat Ümidi olarak Şefaât (Ali el-Kâri, *Dav'u 'l-Maâli*)
- iv. Fatıma'nın El Değirmeni Kıssası (*Kıssatu'r-Rahâ li's-Seyyide Fatımatü'z-Zehra*)
- v. Hatim Arkasından Okunan Niyaz Duası
- vi. İslâm'ın Kandil ve Bayramları
- vii. Veliler (Ebu Nuaym, *Hilyetü 'l-evliya*)
- viii. el-Bakî' Mezarlığını Ziyarete Okunan Bir Dua (Muhammed Havari, *el-Kevkebü 'l-Mudî*)
- ix. Senûsî Virdi: *Muğnî*
- x. Bazı Meşhur Münacatlar (Gazzali, İhya'dan: 'Adem, İbrahim, İsa, Hızır, Aişe, Fatıma, Ebu Bekir ve Utbe'nin Münacatları)

Jeffery yukarıdaki plan üzerinde gösterdiğimiz metinleri tercüme etmiş, pek çok konunun girişinde kendi görüşlerini serd etmiştir. Kitap Jeffery'nin akademik hayatının son döneminin, telif ve tercüme döneminin meyvelerindedir. Metot olarak bütün konularda önce Kur'an'dan âyetleri almış, daha sonra ilgili hadisleri ve İslâm âlimlerinin kitaplarından seçmeleri sunmuştur.

3- *A Reader on Islam, passages from standard Arabic writings illustrative of the beliefs and practices of Muslims (The Hague, 1962).*

Arthur Jeffery'nin telif ve tercüme döneminin son eseri olan bu antoloji, *Islam: Muhammad and His Religion* gibi İslâm Dini üzerine seçilen metinlerin tercümesinden oluşur. Jeffery üzerinde küçük değişiklikler yapmak üzere iken ölünce, eşinin muvafakıyla yayınevının editör heyeti tarafından küçük teknik düzeltmeler dışında değişiklik yapılmadan basılmıştır.¹

Jeffery Girişte böyle bir çalışmayı yapmaktaki amacını açıklar. Ona göre Karşılaştırmalı Dinler Tarihi öğrencileri, İslâm dininin, diğer Antik ve Doğu dinlerinden daha az ilgi çekici olduğundan şikayetçidir. Bunun sebebi Hz. Muhammed'de özel bir düşünce derinliği ve büyük bir ruhani içgörü bulamıyor olmalarıdır. Zira Peygamber, Yahudi ve Hıristiyan öğretilerinin yavan bir tekrarını vermiş, bu önceki dinlerde daha uygun bir şekilde işlenmiş dinî meseleleri tekrar ısıtıp gündeme getirmiştir. İslâm sonraki çağlardaki gelişmesinde de hayli düşük bir seviyede bir din arz etmiştir. Sadece sufilere yazılarında ilgi çekici bir şeyler bulan öğrenciler, Ehl-i Sünnet İslâm'ının sufilere yan gözle baktığını görürler. Diğer dinlerin, öğrencileri büyüleyen dinî tecrübe derinliği ve aşkın teşebbüslerinin İslâm'da bulunmadığı açıktır. Jeffery bu kanaatinden yola çıkarak şöyle devam eder:

“Fakat İslâm, 280 milyon mümini olan yaşayan bir dindir ve müntesiplerinin sebatıyla dikkat çeke gelmiştir. Milyonların ihtiyacını karşılayan ve diğer dinlerden dönen yeni bağlılar kazanan tebliğci (misyoner) bir dinî sistem, yine de bizim dikkatimizi iddiasına çekememektedir. Belki de bizim onun hakkındaki yargımızın temeli yanlıştır. Belki de İslâm'ın, kendi toplumları üzerinde nasıl işlev gördüğünü anlamaya çalışmalı, insanların pratik ihtiyaçlarını, kendi özel çevreleri bağlamında nasıl karşıladığını değerlendirmeliyiz.”

Jeffery bu düşünceyle İslâm toplumlarını etkileyen, Kur'an âyetlerinden Hadis-i Şeriflere, peygamber kıssalarından ilmihal bilgilerine bir dizi metni İngilizce'ye çevirmeye karar vermiştir. Açıklayıcı bölüm başlıkları ve notlar dışında kitaptaki bütün metinler tamamen Müslümanlarca yazılmıştır. Önceki antolojisinin girişinde belirttiği gibi, Jeffery burada da kitabının bir gayrimüslimin düşüncelerini yansıtmaması için seçmeleri bir Müslümana yaptırdığını, ancak bir iki müdahalede

¹ Jeffery, *A Reader on Islam*, s. 10 (önsözün sonundaki notta Joseph Scahct).

bulduğunu söylemektedir. Bütün metinler Arapça'dan çevrilmiş ve Kahire Şarkiyat Araştırmaları Okulu'ndan (School of Oriental Studies) Dr. Butrus Abd al-Malik tarafından kontrol edilmiştir.¹

Çalışma Kur'an'dan seçmeler ile başlar, bu bölümünün girişinde Jeffery, Kur'an'ın İslâm dininin kutsal kitabı olduğunu, Hz. Muhammed tarafından aktif vazifesi (ministry) boyunca vaz edilmiş materyeli içerdiğini ifade eder. Kur'an'ın içinde geçen önemli şahsiyetlerin ve dinî öğretisinin büyük kısmının, Kitab-ı Mukaddes okurları için aşına geleceğini, bunun nedeninin ise Hz. Muhammed'in, kendilerine peygamber gelmemiş halkını, Arapları, Ehl-i Kitab yani Hıristiyan ve Yahudilerin dininin özüne çağırması olduğunu söyleyen Jeffery önceki görüşlerini tekrarlamakla birlikte daha az itham edici bir üslup kullanmıştır. Devamında Kur'an'ın cem ediliş ayrıntılarını, ezeli kabul edilmesini, Levh-i Mahfuz inancını, kafiyeli nesir oluşu gibi metin özelliklerini anlatır. Seçilen sûre ve âyetler, *Selected Suras*'ta olduğu gibi T. Nöldeke'nin (ö. 1930) dörtlü nüzul tasnifiyle sıralanmıştır.

Jeffery, Müslümanların Kur'an sûrelerinin birer bütün olarak anlaşılması gerektiğine inandıkları ve onu, Pentateuch (Torah, Eski Ahid'in ilk beş kitabı) okurları gibi tenkitsizce okudukları için tenkitli analizden kaçındığını, ancak tercüme edilen pasajların kronolojik sırasının Peygamberin elinde dinin nasıl geliştiğini göstermekte önemli olduğunu belirtmiştir.

Kitabın planı aşağıda verilmiştir:

1. Kur'an
 - i. Giriş
 - ii. Erken Mekkî Sûrelerden Seçmeler
 - iii. Orta Mekkî Sûrelerden Seçmeler
 - iv. Geç Mekkî Sûrelerden Seçmeler
 - v. Medenî Sûrelerden Seçmeler
2. Hadis
 - i. Giriş
 - ii. *Sahîhu'l-Buhârî* Seçme Hadisler

¹ Jeffery, Arthur, *A Reader on Islam, passages from standard Arabic writings illustrative of the beliefs and practices of Muslims*, Hague, 1962, s. 10.

- iii. *Sahîhu 'l-Buhârî* Kitabı's-Savm
- iv. *Sünenü Ebî Davud*, Kitabı's-Sevb
- v. en-Nevevî, *el-Erbaîn en-Neveviyye fi 'l-ahâdisi 'n-nebeviyye*
- vi. Bed' hakkında Hadisler
 - 1. Kisâî, *Kıyasu 'l-enbiya*, Yaratılış
 - 2. İbn Sa'd, *Tabakâtü 'l-kebir*, Adem'in Düşüşü
- vii. Ahiret hakkında Hadisler
 - 1. Ebu'l-Leys Semerkandî, *Tenbîhü 'l-Gafilîn*, Ölüm ve Ahiret
 - 2. Takiyyüddin Makdisî, *İstiâze mine 'ş-Şeytan*
- 3. Şeriat
 - i. Giriş
 - ii. Gazzali, *Fadâihu 'l-Bâtıniyye*, 8. Fasl, Ezoterik Fırkalar hk. Fetva.
- 4. Siret
 - i. Giriş
 - ii. İbn Hişam, *Sîret*, Peygamberliğin başlangıç dönemi.
 - iii. Muhammed Hudarî, *Nûru 'l-yakîn*, Bedir Gazvesi.
 - iv. İbn Hişam, *Sîret*, Ka'be'nin Yeniden İnşası Kıssası.
 - v. İbn Hişam, *Sîret*, Veda Hutbesi.
 - vi. İbn Sa'd, *Tabakât*, Peygamber'in Mucizeleri.
 - vii. Kemalüddin ed-Demîrî, *Hayâtü 'l-Hayavân*, Peygamber hk. Vaaz.
 - viii. Süyûtî, *el-Leâli 'l-Masmûa*, Peygamberler arasında Hz. Muhammed
- 5. Akaid
 - i. Giriş
 - ii. Ebu Hanife, *el-Fıkhu 'l-Ekber*.
 - iii. *Vasiyyetü 'l-İmam Ebu Hanife*.
 - iv. Necmüddin Ömer es-Nesefî, *'Akâid*.
 - v. İbn Tûmart, *'Akaid*.
 - vi. Mâlâtî, *Tenbîh*, Usûlu 'Ukkâşe.
 - vii. İbn Selame el-Kudaî, *Düstûru 'l-maalim*, Ali'nin Abbad b. Kays'a hitabı
- 6. İlahiyat / Kelam (Theology)
 - i. Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *Bahru 'l-keâm*. Kelâmî bir Risale
 - ii. Abdullah el-Cürdânî, *el-Ecvibetü 'l-celiyye*, Soru cevaplı ilmihal
- 7. Ameli Din

- i. Giriş
- ii. *Sahîhu 'l-Buhârî*, İslâm'ın farzları hk.
- iii. Namaz, Ezan, Salli, Barik, Kunut duaları, bir namaz sonu duası (İbn Teymiye, *Kaide Celile fi't-Teveessül*), yatarken okunan bir dua (İbn Kayyim, *Kitabu'r-Ruh*), hac duaları (Mustafa Muh. Ammara, *İrşâdî'l-hac*), hacet duası, çeşitli dualar (Süyûtî, *Câmiu's-sağîr*)
- iv. Muhammed el-Cüzûlî, *Delâilü'l-Hayrât*, Peygamber'in bir Virdi
- v. *Sünenü'n-Nesâi*, Cuma Namazı
- vi. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, Takvanın Önemi.
- vii. Süyûtî, *Câmiu's-sağîr*, el-Esmâü'l-Hüsnâ
- viii. Abdülmâcid Ali, *et-Tuhfe Merdiyye fi'l-ahbar*, Bismelenin fazileti
- ix. Sa'lebî, *Kıssasü'l-enbiya*, Bir Peygamber Kıssası : Hz. İsa
- x. Diyarbekrî, *Tarihu'l-hamîs*, Mekke'nin Faziletleri hk.
- xi. Bayram İbadetleri
 1. Busîrî, *Kasidetü'l-Bürde*.
 2. Necmüddin el-Gaitî, *Mi'racü'l-kebir*, İsra ve Mirac Kıssası
- xii. Tasavvuf
 1. Muhyiddin İbn Arabî, *Risale fi Kunhi ma la budde minhu li'l-mürîd*, Bir Müride Verilen Ders
 2. Kuşeyrî, *Risale*, Bazı Sufiler: İbrahim Edhem, Zünnûn el-Mısrî, İbn İyad, Ma'ruf el-Kerhî, Serî es-Sekatî, Bişr el-Hâris.

C. TAHKİKLERİ

Arthur Jeffery'nin Kur'an'ın metin tarihine ilişkin çalışmalarında tahkiklerinin de önemli bir yeri vardır. Bu çalışmalar Bergstrasser'le çalıştığı Münih Arşivi projesinin planı dahilindedir.

1- Ebu Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as İbn Ebu Davud es-Sicistânî'nin (ö. 316/929) *Kitabü'l-mesahif* adlı eseri, (Leiden, 1937).

Jeffery Kur'an Arşivi projesi ve doktora tezi bağlamında Kur'an kıraatleri üzerine çalışmıştır. Kıraatlere dair çeşitli kütüphanelerdeki yazmaların baskıya

kavuşmasını Kur'an'ın tenkitli bir neşri için zaruri görüyordu.¹ Dimaşk Zahiriyе Kütüphanesi'nde ortaya çıkardığı el yazmasından İbn Ebû Davud'un bu eserini tahkik etti. Biri kendi elinde diğeri Mısır Devlet Kütüphanesi'nde iki yazma nüshası daha olsa da bunlar Zahiriyе nüshasından yazılmış olduğundan, eser, tek nüshadan yararlanılarak tahkik edilmiş oldu.² Tahkik, Jeffery'nin *The Materials*'ıyla birlikte basıldı.

2- Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'an : ve huma mukaddimetu Kitabü'l-mebani li nazmi'l-meâni ve mukaddimetu İbn Atiyye, (Kahire, 1954)

Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye el-Endelüsî'nin (ö. 541/1147) *el-Muharraru'l-Vecîz* adlı tefsir kitabının ve yazarı bilinmeyen *el-Mebânî*'nin mukaddimelerinin tahkiki düşüncesi, Bergstrasser'in 1929 yılında Kahire'ye gelişinde Jeffery'nin zihninde doğmuştu. İki eserin de elyazmaları Berlin'de bulunuyordu. Yazmaların mikrofilmlerinin Kahire'ye getirtilememesi, 1933'te Bergstrasser'in ani ölümü, ardından II Dünya Savaşı şartları, tahkikin 1953 yılına kadar tehirini gerektirdi.³

Jeffery, T. Nöldeke (ö. 1930) ve talebesi F. Schawally'nin *Geschichte des Qorans*'ı hazırlarlarken her iki mukaddimeyi kullandıklarını belirterek, bu eserlerin Ehl-i sünnet İslâm'ının kutsal kitap doktrininin gelişim tarihine temas ettiğini ifade eder. Seyyid Nevvar'ın, tahkikte karşılaştığı güçlüklerde yardımcı olduğunu söyleyen Jeffery, kitabı Bergstrasser'in hatırasına ithaf etmiştir.⁴

Jeffery, *Kitabü'l-Mebânî* mukaddimesinin tek elyazma nüshasının bulunduğunu, ilk varağının kayıp olmasından dolayı yazarının bilinemediğini, karışık mağribî bir hatla yazıldığını, su dökülmesi nedeniyle karışan yerler dışında açıkça okunabildiğini kaydeder.⁵ Jeffery'nin *Mebânî* mukaddimesi tahkiki Tallâl Abdullah Mellûş tarafından yüksek lisans tezi olarak değerlendirilmiştir.⁶

¹ Jeffery, "Progress", *Origins*, s. 141, 144; Jeffery, *Material*, s. viii.

² Jeffery, *Materials*, 13.

³ Jeffery, *Mukaddimetan*, preface.

⁴ Jeffery, *Mukaddimetan*, preface.

⁵ Jeffery, *Mukaddimetan* preface.

⁶ Tallâl Abdullah Mellûş, *Takvimu Cehdi 'l-Müsteşrik Arthur Jeffery fî tahkikihi li-mukaddimeti Kitâbi 'l-Mebâni li-nazmi 'l-meâni* (Basılmamış Yüksek Lisans tezi) Camiatü İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Medine, 1409/1989.

İbn Atıyye'nin *el-Muharreru'l-vecîz* mukaddimesinin tahkiki için, Berlin nüshası dışında biri Timur koleksiyonundan olmak üzere Kahire kütüphanelerinden iki yazma daha kullanılmıştır. Jeffery bu mukaddimenin pek çok yerini tahrif ettiği ve önemli hatalar yaptığı gerekçesiyle birçok ilim adamının tenkidine maruz kalmıştır.¹ Adnân Zerzûr *Mukaddimetân*'ın tahkiki için şöyle demektedir:

“(Jeffery, Müsteşriklerin) en kuruntulusu, metinleri anlamakta en zayıfıdır. Muhtemelen yazma metinleri tahkik eden müsteşriklerin en kötüsüdür. Onun *'Mukaddimetân fî Ulumi'l-Kur'an'* neşrinde vakıf olduğumuz hataları, onun kesinlikle Arapça konusundaki bilgisizliğine, tahrif ve tashife cüret ettiğine delildir.”²

Eser Abdullah İsmail es-Sâvî'nin tashihleriyle yeniden basılmıştır (Kahire, 1392/1972).³

D. MAKALELERİ

Arthur Jeffery İslâm Dini hakkında çeşitli makaleler yazmıştır. Çoğu ortak editörlerinden olduğu *Muslim World* dergisinde yayımlanan bu çalışmalarını yazarın geniş ilgisini göstermektedir. Başta *Index Islamicus* yardımıyla ve çeşitli kitaplardaki referanslarla tespit edebildiğimiz makalelerden çoğuna ulaştık ve kısaca tanıtmaya çalıştık.

1. “Eclecticism in Islam”, (*MW*, XII (1922), s. 230-247).

Jeffery, dinî ve felsefi sistemlerin, kendilerini ortaya çıkaran iç unsurlarını tüketmeleri yahut iç dinamikleriyle bağlantılarını koparmalarının sonucu olarak, başka sistemlerden bir derleme ve sentezleme yoluna gitmeleri şeklinde tanımladığı Eklektizmi önce İslâm öncesi örnekler üzerinde işlemekte, devamında İslâm'daki örnekleri anlatmaktadır.

Hıristiyanlık öncesi Yunan Felsefesi ve Roma, Yahudi düşüncesinde İskenderiyeli Philo, Hıristiyanlıkta Gnostizm ve Teosofi, Budizm'de Mahayana

¹ Birşık, Abdülhamit, “İbn Atıyye”, *DİA*, XIX, 339; Kurtuluş, “Jeffery”, s. 579; Adnan Zerzûr, *Ulumu'l-Kur'an*, s. 81; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri 'l-Kitabi 'l-azîz* (thk. Heyet), Mağrib, 1982, s. iii (Tahkik Komisyonu başkanı Abdülvâhid el-Ulvî'nin önsözü); Abdülvehhab Fâйд, *Menhecü İbn Atıyye fî Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Kerim*, Beyrut, 1973, s. 84.

² Adnan Zerzûr, *Ulumu'l-Kur'an*, s. 81.

³ Birşık, “İbn Atıyye”, s. 339.

ekolü, Hinduizm’de Brahma Samaj örnekleriyle Eklektizm’i anlatan Jeffery, İslâm dininin ise başlı başına eklektik ‘devşirme’ bir yapı arzettiğini Oryantalist Abraham Geiger, Clair Tisdall ve Samuel Zwemer’in görüşleriyle destekleyerek ileri sürer. Ancak bunun tam bir eklektizm olmadığını, İslâm’ın hayatiyet gücünün orijinal ve ödünç alınan unsurlardan bağımsız olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Hıristiyanlık ve İslâm arasında mukayese kuran Jeffery, Yahudi kaynaklarını inceledikten sonra İncilleri okuyan birinin, Hıristiyanlığın, Yahudiliğin bir dalı olduğunu ifade etmekte tereddüt etmeyeceğini, Yeni Ahit dışında gelişen Kilise teolojisinin formülasyonunda da Grek etkisinin açık olduğunu, fakat bunun bir eklektizm olmadığını söyler. Fakat Jeffery’ye göre İslâm, Hıristiyanlık kadar uzun soluklu olmamış, hatta Arab’a bile çok fazla şey vermemiştir. Bunun sonucu olarak İslâm, neredeyse ilk ortaya çıkışından itibaren eklektizmin gücüyle takviye olmak zorunda kalmıştır.

İslâm dini içinde eklektik yapılar için, Abdullah b. Meymun (ö. 261/874) hareketini, Tasavvuf, Babîlik ve Ahmedîliği tanıtır. Yezidilik, İsmailîlik akımlarına da değinen Jeffery, bu arayışları itham edici nedenlere bağlamaktadır:

Jeffery’ye göre Tasavvuf, Ehli sünnet İslâm’ının kısırlığına karşı entelektüel bir reaksiyondur. Tasavvufun kaynağı, bu hareketin tenkitli tarihi yazıldığında ortaya çıkacaktır. Tasavvufun, İslâm’ın batınî uzantısı mı, Arapçılığa karşı İran reaksiyonu mu, yoksa Hind Veda felsefesinden mi kaynaklandığı ortaya çıkacaktır. Jeffery kendi iddiasının Yeni Eflantunculuk olduğunu da kaydeder. Tasavvuftaki âşık-mâşuk ilişkisi İslâm’daki Kul-Allah ilişkisine uymaz. Sufi şiirlerindeki Panteizm tevhide aykırıdır ve Veda asıllıdır. Vecd, kendinden geçme Plotinus ekolündendir. Tarikatlardaki şeyhe itaat, zikir gibi kendinden geçme pratikleri, panteist düşünce gibi gelişmeler gayri İslâmî karakterdedir. Jeffery, kaynakları ne olursa olsun, Tasavvufun İslâm içinden çıktığını da belirtir.

Meymuniye, İsmailiye, Yezidilik, Babîlik, Ahmedîlik gibi eklektik yapıları aşıkâr olan akımların arasında Tasavvufun da sayılması, Oryantalizmin tasavvufa karşı duyduğu hayranlığın ve onu İslâm’a yakıştıramamalarının sonucu olarak kabul edilebilir. *A Reader on Islam*’ın girişinde de Jeffery, Batılı öğrenci için İslâm’dan ziyade Sufilerin eserlerinin ilgi çekici geldiğini kaydeder. Ayrıca Vahdet-i Vücut düşüncesini bütün İslâm Tasavvufuna maletmiş, dahası Panteizm olarak çevirmiştir.

1922’de yazılan makale Jeffery’nin ilk şarkiyat çalışmaları arasındadır ve onun Dinler Tarihi ilgisini yansıtmaktadır. İslâm’ın ‘devşirme’ bir din olduğu yönündeki kanaati ilk çalışmasında barizdir.

Eklektizmin, öz kaynağın tükenmesi şeklindeki nedenini, İslâm, Uzak Doğu dinleri ve felsefi sistemler için ileri süren Jeffery, öz kaynağa yabancılaşmak şeklinde formüle ettiği nedeni Yahudi ve Hıristiyanlık içindeki eklektik yapıları izah için kullanır. Bu ayrım objektif görünmemektedir. Bu ayrımın temelinde İslâm’ı yavan bir din olarak görmesi yatmaktadır.

Bu makale halen İnternet’te yayınlanmaktadır.¹

2. **“The Mystic Letters of the Qur’an”**, (*MW*, XIV (1924) s. 247-260).

Jeffery bu makalesinde Huruf-ı Mukattaa ile ilgili bilgi vermiş, konu hakkında oryantalistlerin görüşlerini derlemiş ve değerlendirmeye çalışmıştır. Kendi teorilerini ileri sürmemişse de ortaya konan görüşlerden bazılarına katılmış, bazılarını indî bulmuştur. Konuyu ikinci bölümde bir başlık altında inceleyeceğiz.

3. **“A Reference to the Ishtar-Cult in the Qur’an”**, (*American Journal Semitic Languages*, XLI (1924-1925), s. 280-282).

4. **“A Collection of Anti-Christian Books and Pamphlets Found in Actuel Use among the Mohammadans of Cairo”**, (*MW*, XV (1925) s. 26-37).

5. **“The Quest of the Historical Mohammed”**, (*MW*, XVI (1926), s. 327-348); Yeniden basımı: *The Quest for the Historical Muhammad* (nşr. Ibn Warraq), Amherst, N.Y., 2000, s 339-357).

Jeffery, Hz. Muhammed’in hayatı problemini işlediği makalesinde, Müslümanların, Hıristiyanların ve oryantalistlerin Hz. Muhammed’in biyografisine yaklaşımını başlıklar altında ele alır. Bizans dönemi, Ortaçağ, Rönesans öncesi çalışmalar, Tenkitçiliğin başlaması başlıkları altında tarihi seyir gösterilir. Tenkitçi yaklaşım, patolojik, politik, ekonomik yönü öne çıkaran biyografiler doğurmuştur. Bu yaklaşımlara sahip oryantalistler, Hz. Muhammed’i sara hastası, sosyalist lider, devlet adamı şeklinde tanıttılar. Gelişmiş tenkitçilik ilk siyer kaynaklarının ötesinde,

¹ <http://www.answering-İslâm.org/Books/Jeffery/eclectic.htm> 17.04.2002

Hadis ve Kur'an'ı da Hz. Muhammed'in biyografisinde kullanmayı denedi. Öte yandan Hz. Muhammed'in mitolojik, eskatolojik, apolojetik (savunmacı) ve mistik biyografileri de bulunmaktadır. Jeffery son olarak Richard Bell'in (ö. 1952) *The Origin of Islam in its Christian Environment* çalışmasından yola çıkarak, dönemin Yahudi ve Hıristiyan kaynakları incelenerek Hz. Muhammed ve misyonu hakkında fikir sahibi olunabileceği fikrini belirtir.

6. **“Anti-Christian Literature”**, (*MW*, XVII (1927), s. 216-219).

Şam'da Hıristiyan misyonerlere karşı Ahmed Fevzi es-Sââtî (1348/1930) ve Salim Keyhani'nin yazdığı reddiyelere değinen Jeffery, Ahmed Fevzi'nin eleştirilerine cevap vermeye çalışır. Sonunda ise İstanbul'da çıkan Halk gazetesinde, Ömer Hilmi imzalı, Hıristiyanlık ve Hz. İsa aleyhinde bir yazıyı yorumsuz çevirir.

7. **“Christians at Mecca”**, (*MW*, XIX (1929) s. 221-235).

Jeffery'nin bu makalesinin adı Hz. Peygamber devri Mekke'si hakkında gibi gözükse de içerik farklıdır. Konu İslâm'ın kutsal mekanı Mekke'ye seyahat yapan Hıristiyanlar ve izlenimleridir. İlki 1503 yılında bir İtalyan Ludivicio di Varthema tarafından gerçekleştirilen yolculukları ve seyyahların bıraktığı çalışmaları anlatan Jeffery, getirdikleri bilgiler açısından bu ziyaretleri olumlu bulur. Ona göre, bundan daha önemlisi, Hıristiyan inancına sahip seyyahların, bu kutsal mekanlardan hipnotize olmaksızın, hac izdihamının psikolojik etkisini aktarmalarıdır.

8. **“Was Muhammad a Prophet from his Infancy?”**, (*MW*, XXI (1931), s. 226-234). (=Muhammed Çocukluğundan İtibaren Peygamber miydi?)

9. **“Su due Reconti Traduzioni Musulmane Inglesi del Corano”**, (*Oriente Moderno*, XII (1932), s. 109-116). (=İki Müslüman İngiliz'in Kur'an Çevirileri Hakkında)

10. **“The Suppressed Qur'an Commentary of Muhammed Abû Zaid”**, (*Der Islam*, XX (1932), s. 301-308).

Muhammed Ebu Zeyd'in 1930 yılında yayınlanan *el-Hidaye ve'l-irfan fi Tefsiri'l-Kur'an bi'l-Kur'an* adlı tartışılan ve Camiatü'l-Ezher tarafından reddedilen tefsirini tanıttığı ve değerlendirdiği makalesidir.¹

11. “**Il Modernismo Musulmano dell' Indiano 'Sir' Mohammad Iqbal**”, (*Oriente Moderno*, XIV (1934) s. 505-513). (=Hindli Muhammed İqbal'in Müslüman Modernizmi)

12. “**Progress in the Study of the Koran Text**”, (*MW*, XXV (1935), s. 4-16); *the Origins of the Koran*, (nşr. Ibn Warraq), Amherst, N.Y., s. 135-144.

Jeffery'nin, Kur'an metni üzerine yapılan çalışmaları ve yapılmasını arzu ettiklerini anlattığı bu makalesi, 1935'te *Muslim World Dergisi*'nde yayımlandı, Ibn Warraq tarafından *the Origins of the Qur'an* içinde tekrar basıldı.

Jeffery Kur'an'ın güvenilir tenkitli bir tefsirinin yokluğundan yakınarak makalesine başlar. Kur'an'ın izahı için, modern eleştirel araştırma usullerini kullanan Oryantalistlerin çalışmalarını içerecek bir tefsire ihtiyaç olduğunu söyler.² Tatmin edici bir Kur'an lügatinin de bulunmadığını belirten Jeffery, henüz (1935) basılmamış olan *Foreign*'e de değinir. Kur'an'ın tenkitli bir neşrinin günümüze değin yapılmamış olmasını hayret verici bir gerçek olarak sunan Jeffery, devamında Kur'an metninin tarihçesi, kıraatler, kıraat imamları ve Kur'an tarihi hakkında İslâm âlimlerince yapılmış çalışmaları anlatmaktadır. Makalenin devamında Kur'an Arşivi projesi kapsamında, kendisi, Bergstrasser (ö. 1933) ve talebelerinin planladıklarını ve yaptıklarını sıralar.

13. “**Marginalia to Bergstrasser's Edition of Ibn Halawaih**”, (*Islamica Schlussheft* (=AKM 23vi) (1938), s. 130-155). (=Bergstrasser'in İbn Hâleveyh Neşrine Notlar)

14. “**The Prophet of Islam**”, (*MW*, XXVIII (1938) s. 180-186).

Hindli Müslüman Al-Hajj Qassım Ali Jairazbhoy'in *Muhammed, A Mercy to all The Nations* adlı İngilizce siyer çalışmasını tanıtip tenkit ettiği makaledir. Jeffery

¹ Jansen, J. J. G., *Kur'an'a Bilimsel – Filolojik – Pratik Yaklaşımlar* (trc. Halilrahman Açar), Ankara, 1993, s. 163.

² Jeffery, “Progress”, *Origins* s. 135.

kitapta sunulan Peygamber biyografisini, aşırı abartılı, çarpıtılmış ve bilgisiz polemiklere girmiş olmakla suçlar. Örneğin Hz. Peygamber'in başarısı daha parlak gösterilmek için, İslâm öncesi dönem aşırı bir şekilde karalanmaktadır.

Hind Müslümanlarının İngilizce çalışmaları, Batılı okur için İslâmiyât konularında oryantalist tekeline kırıdığı için Jeffery'yi endişeye sevk etmektedir. Aşağıda geleceği üzere Hindli Müslüman Yusuf Ali'nin İngilizce Kur'an çevirisini de tenkit etmiştir. Kendi kısmî meali *Selected Suras*'ın girişinde, Hindli Müslümanların ve Müslüman olan İngiliz Marmaduke Pickthall'un çevirilerinin taraflı, propaganda amaçlı kaçınılması gereken çalışmalar olduğunu söyler.¹ *Muslim World* dergisindeki notta, makalenin daha önce Kahire'de the *Egyptian Gazette*'de basıldığı anlaşılmaktadır.

15. "The Qur'an Readings of Zaid b. Ali", (*Rivista degli Studi Orientali*, XVI (1936), s. 249-289).

16. "Further Qur'an Readings of Zaid b. Ali", (*Rivista degli Studi Orientali*, XVIII (1940), s. 218-236).

17. "Abu Ubaid on the Verses Missing from Qur'an", (*MW*, XXVIII (1938), s. 61-65); *The Origins of the Koran* (nşr. Ibn Warraq), Amherst, N.Y., s. 145-149.

Jeffery'nin, Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitabu Fezâili'l-Kur'ân* isimli eserinin Berlin yazma nüshasından, Kur'an'dan düştüğü iddia olunan âyetlerle ilgili rivayetlerin toplandığı 43 ve 44. varaklarını İngilizce'ye çevirerek neşrettiği makalesidir. Ibn Warraq tarafından 2000 yılında *The Origins of the Koran* adlı derleme içerisinde tekrar yayınlanmıştır. Jeffery, mevcut Kur'an metninin, Hz. Muhammed'in peygamberliği boyunca tebliğ ettiği vahyin tamamını bir araya getirmek üzere yapılan dürüst bir çabayı yansıttığını, ancak birkaç pasajın hadisler arasına karışmış olmasının mümkün olduğunu söyler. Jeffery'ye göre pek çok

¹ Jeffery, *Selected*, s. 19.

orijinal vahiy tebliğatının artık bulunamadığı ve mevcut mushafta yer almadığı kesindir.¹

Makale Ebu Ubeyd'in kısaca tanıtılmasından sonra bahsedilen rivayetlerin çevirisiyle devam eder. Bunlar, Recm âyeti, Ahzâb sûresinin Bakara sûresi kadar olduğu, Adem oğlu âyeti gibi İslâm âlimlerince lafzı veya hem lafzı hem lafzı hem manası neshedildiği söylenen rivayetlerdir.

18. “A Variant Text of the Fatiha,” (*MW*, XXIX (1939), s. 158-162); *The Origins of the Koran* (nşr. Ibn Warraq), Amherst, N.Y., s. 145-149.

Jeffery'nin Fatiha sûresi hakkında bilgi ve görüşlerini verdikten sonra Muhammed Bâkır Meclisi'nin (ö. 1110/1698) *Tezkiretü'l-aimme* adlı eserinden ve Kahire'de 1938 yazında tesadüf ettiği bir yazmadan aldığı iki şâz Fatiha varyantını neşir ve tercüme ettiği makalesidir.

Jeffery'ye göre Fatiha sûresi Kur'an metninden değildir; Yakınoğu kutsal metinlerinde de bulunduğu üzere, birleştirilen mushafın başına yerleştirilen bir duadır. Jeffery görüşüne delil olarak şunları serdedir: Kur'an'da baştan sona Allah insana hitap ederken, Fatiha'da insan Allah'a hitap etmektedir. Bu farktan dolayı Fatiha'nın başında “kul” ‘قل’ (=de ki) ifadesinin anlaşılması gerektiği açıklaması yapılır. Fatiha, Peygamber tarafından bir dua olarak meydana getirilmiş, fakat Kur'an'a konuluşunu, Kur'an'ı cem edenler yapmıştır. Muhtemelen cem heyeti Fatiha'yı mushafın boş giriş sayfasına yazmışlardır. Jeffery, yedi âyet oluşundan hareketle Fatiha'nın, Hıristiyanlıktaki ‘Rabbin Duası’nın İslâmî karşılığı olabileceğini ileri sürer.

Fatiha'nın bu farklı yapısına T. Nöldeke'nin de dikkat çektiğini ancak Fatiha'nın Kur'an'dan olmadığı görüşünün sadece hasım Batılı düşüncesi olmadığını söyleyen Jeffery, Fahrudin er-Razi'nin (ö.606/1210) Ebu Bekr el-Esam'dan (ö. 200/816) aynı düşüncüyü naklettiğini, en eski tefsirlerin Bakara sûresinden başladığını, kendisi böyle bir örnek görmemekle beraber en eski Kufi Kur'an

¹ Jeffery, “Abu ‘Ubaid on the Verses Missing from the Koran”, [Yeniden basılan makale] *The Origins of the Quran* (nşr. Ibn Warraq), s.150. Metinde vahiy yerine genuine proclamation ifadesi kullanılmaktadır.

nüshaların Bakara sûresiyle başladığını ve bu nüshalarda Fatiha varsa da ancak sonda yer aldığını söylediğini belirtir.

Bir dua olduğu için Fatiha'nın biraz değişik şekillerde ele alınmasının şaşırtıcı olmadığını ifade eden Jeffery yukarıda andığımız kaynaklardan aldığı Fatiha varyantlarını transkribleri ve teçümeleriyle ortaya koyar. İkinci varyant tahminen 150 yıllık bir Şâfiî fikhî özeti olan, baş tarafı kayıp olduğu için yazarı bilinmeyen bir elyazmasının iç kapağında alınmıştır. El yazmasına sahip olan kişi isminin verilmesini istememiştir. Dolayısıyla Jeffery bu yazma hakkında yukarıdaki tanıtımdan başka hiçbir bilgi ve kayıt verememektedir.

Varyantlarda Rabb - Seyyid, Rahman - Rezzak, İyyake - İna leke, İhdina - Arşidna, ğayr - sivâ, Sırat - Sebîl, en'amte - menente gibi eş anlamlıların değişimi söz konusudur. Jeffery, farklılaşan kelimeleri Kur'an'daki kullanımları bağlamında inceler. İkinci rivayetin dayandırıldığı Halil b. Ahmed'i (ö. 175/791) tanıtır.

Jeffery'ye göre Fatiha'da kıraat farklılığı olmasının anlaşılır bir sebebi yoktur. Değişiklikler gramer açısından veya akîdevî bir önem taşımaz. Bunlar ağızdan nakledilen bir duanın intikalinde meydana gelen değişikliklerden ibarettir.

Makale İnternet'te yayınlanmaktadır.¹

19. **“Yusuf Ali's Translation of the Qur'an”**, (*MW*, XXX (1940), s. 54-66).

Hindli Müslüman Yusuf Ali'nin hazırladığı *The Holy Qur'ân : Arabic Text with an English Translation and Commentary* adlı tefsirî meali tanıtıp değerlendirdiği makaledir. Jeffery, Yusuf Ali'nin çalışmasını detaylı bir şekilde tasvir etmiş, üslubunun ilmi değil didaktik ve vaaz şeklinde olduğunu söylediği Yusuf Ali'nin, tenkitten ve şahsi görüşlerini vermekten kaçınmasını eleştirmiştir.

20. **“David Samuel Margoliouth”**, (*MW*, XXX (1940), s. 295-298).

Oryantalist Margoliouth'un ölümü üzerine yazdığı anı yazısıdır. Margoliouth'un kısa biyografisini, dinî yönünü, misyon faaliyetini, Kitab-ı Mukaddes ve İslâmiyât çalışmalarını zikretmiştir.

¹ <http://www.answering-İslâm.org/Books/Jeffery/fatiha.htm> 18.04.2002

21. **“Gregory of Tathew’s ‘Contra Mohammedanos’”**, (*MW*, XXXII (1942), s. 219-235).

Gregory Tathew ya da Grigor Tathewasti XV. yüzyılda yaşamış bir Ermeni din adamıdır. Müslümanlara karşı yazdığı reddiyei tanıtan ve özetleyen bu makalenin girişinde, Jeffery, Yuhanna ed-Dimaşki'den (John of Damascus) (ö. 749) itibaren Doğu Hıristiyanlarının İslâm'a karşı yazdığı reddiyelere kısaca değinmiştir. Grigor'un reddiyesi Taciklere karşı yazılmıştır. Tacik, Ermeni yazı dilinde Türk, Müslüman demektir. Reddiyenin içeriğinden, Müslümanların övünecekleri pek çok hususun Hıristiyan bakış açısından dalalet olarak görüldüğü, Grigor'un Müslümanlar hakkındaki bazı bilgilerinin ise yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Reddiye, Taciklerin (Müslümanların) 16 dalaletini sayar: 1. Teslisi reddetmeleri. 2. Allah'ın iyiliği de kötülüğü de yarattığına inanmaları. 3. Hulûlü reddetmeleri. 4. İsa'nın Tanrı olduğunu reddetmeleri. 5. Eski ve Yeni Ahid'i kabul etmemeleri. 6. Muhammed'in Peygamber olduğunu iddia etmeleri. 7. Haşrin cismani, maddi olacağına inanmaları. 8. Ruh ve meleklerin ölümlü olduğuna inanmaları. 9. Haç gibi kutsal simgeleri kınamaları. 10. Domuz dışında yiyecek ayrımı yapmamaları. 11. Şarabı haram kabul etmeleri. 12. Yıkanarak günahlarını temizlediklerini düşünmeleri. 13. Sünnet olmaları. 14. Doğru oruç usulünü bilmemeleri. 15. Hıristiyanların elinden bir şey yememeleri. 16. Şeriatsız olmaları.

22. **“The Orthograpy of the Samarqand Qur'an Codex”**, (*Journal of American Oriental Society*, LXII (1942), s. 175-195).

I Mendelsohn'la birlikte hazırlanan makalede Semerkand nüshasının tarihi, ortaya çıkarılışı üzerine bilgiler verildikten sonra, nüshadaki imla farklılıkları gösterilmiştir. Makale İnternet'te yayınlanmıştır.¹

23. **“The Political Importance of Islam”**, (*Journal of Near Eastern Studies*, I (1942) s. 383-395). (=İslâm'ın Siyasi Önemi)

24. **“Present-day Movements in Islam”**, (*MW*, XXXIII (1943), s. 165-186). (=Günümüzde İslâmî Hareketler)

¹ <http://www.answering-İslâm.org/Books/Jeffery/Samarqand/index.htm> 17.04.2002

1942 yılında, Boston'da American Oriental Society'nin yüzüncü yılı toplantısı kapsamında düzenlenen Symposium on Dominant Ideas in Asiatic Cultures Today'da (Günümüz Asya Kültürlerinde Hakim Düşünceler Sempozyumu) Jeffery'nin okuduğu tebliğin basılmış halidir. Jeffery tebliğine, İslâm alemindeki eğitimsizliğe değinerek başlar. Arabistan'daki Vehhâbîlikten, Mısır'daki siyasi duruma, Ezher, Ahmedîlik, Abduh, Tantavî Cevherî ve bilimsel tefsir eğilimi, bid'at düşüncesi ve yenilik düşmanlığı, Hindistan, Pakistan, Cava bölgelerindeki İslâmî hareketler, Batı'da eğitim gören öğrenciler, Müslüman modernizmi, Taha Hüseyin vd. hakkında bilgi veren Jeffery'nin, İslâm dünyasının dinî, siyasi ve sosyal yapısı hakkında hayli bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

25. **“Ghevond’s Text of the Correspondence between ‘Umar II and Leo III”**, (*the Harvard Theological Reviews*, XXXVII (1944), s. 269-332).

26. **“Miguel Asin”**, (*MW*, XXXV (1945), s. 273-280).

İspanyol Müsteşrik Miguel Asin Palacios'un 1944 yazında ölmesinin ardından kaleme aldığı anı yazısıdır. Biyografisini, Katolik Kilisesi'ndeki rahiplik görevini ve İslâmiyât sahasındaki çalışmalarını anmıştır.¹

27. **“The Textual History of the Qur'an”**, (*J. Middle East Soc.* I (1947), s. 35-49); *The Qur'an as Scripture*, s. 89-103.

Arthur Jeffery'nin 31 Ekim 1946'da Kudüs'te, Middle East Society of Jerusalem'in bir toplantısında verdiği konferansın, aynı kurumun dergisinde yayınlanan metnidir. *The Quran as Scripture*'ın beşinci bölümü olarak yayımlanmıştır. İnternette yayınlanmıştır.²

28. **“The Qur'an Reading of the Ibn Miqsam”**, (*Goldziher Mom.* Vol 1 (1948), s. 1-38). (=İbn Miksam'ın Kur'an Kıraati)

29. **“The Qur'an as Scripture”**, (*MW*, XL (1950), s. 41-55, 106-134, 185-206, 257-275).

Bu dört makale aynı isimle bir kitap halinde neşredilmiştir. Eserler bölümünde tanıtılmıştır.

¹ Şakiroğlu, Mahmut, “Asin Palacios, Miguel”, *DİA*, III, 482.

² <http://www.answering-İslâm.org/Books/Jeffery/thq.htm> 01.12.2001

30. **“Al-Biruni’s Contribution to Comparative Religion”**, (*Al-Biruni Commem. Vol.* Kalküta: 1951, s. 125-160). (=Bîrûnî’nin Karşılaştırmalı Dinler Tarihine Katkısı)

31. **“The Present Status of Qur’anic Studies”**, (*Report on Current Research* (1957), s. 1-16). (=Kur’an Çalışmalarının Mevcut Durumu)

32. **“Ibn al-Arabi’s Shajarat al-Kawn”**, (*Studia Islamica* (1959) X, XI. (=İbnü’l-Arabî’nin Şeceretü’l-Kevn’i)

33. **“Had Muhammad a Scripture Teacher?”**, *From Pyramids to Paul* (nşr. Lewis Gaaton Leary), Newyork 1935, s. 95-118.

Başlığını “Muhammed’e kutsal kitap öğreten bir öğreticisi var mıydı?” şeklinde çevirebileceğimiz bu çalışmayı, *Foreign*’deki bir dipnottan¹ ve O’Hair Cate’in çalışmasından tespit ettik, ancak makalenin yer aldığı kitaba ulaşamadık. Cate’in verdiği bilgiye göre, Jeffery bu makalede, Hz. Muhammed’in Hıristiyanlık ve Yahudilikle ilgili bilgileri aldığı bir öğreticisi olup olmadığını tartışmış, İslâmî kaynaklarda adı verilen kişileri saymış, sonuç olarak Hz. Muhammed’in sistemli bir Kitab-ı Mukaddes eğitimi almış olamayacağı, kulaktan dolma bilgilere ulaştığı kanaatini ifade etmiştir.²

34. **“Some Great Books of Oriental Tradition: The Koran”**, *Approaches to the Oriental Classics Asian Literature and Thought in General Education*, (nşr. Wm. Theodore de Bary), USA 1959, s. 49-61 (=Doğu Geleneğinin Bazı Büyük Kitapları: Kur’an)

35. **“The Family in Islam”**, *The Family: Its Function and Destiny*, (nşr. Ruth Anna Anshen), Newyork 1949, s. 201-238). (=İslâm’da Aile)

36. **“The Birthplace of Islamic Civilization”**, *Background of the Middle East*, 1952. (=İslâm Medeniyetinin doğduğu yer)

¹ Jeffery, *Foreign*, s. 22.

² Cate, *Each Other’s Scripture*, s. 245-249.

İKİNCİ BÖLÜM
ARTHUR JEFFERY'NİN KUR'AN'IN MAHİYETİ –
MUHTEVASI VE METİN TARİHİ HAKKINDA ÇALIŞMA VE
GÖRÜŞLERİ

A. KUR'AN'IN MAHİYETİ HAKKINDA ÇALIŞMA VE GÖRÜŞLERİ

Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla indirilmiş, mushaflarda yazılmış, tevatürle nakledilmiş, tilavetiyle ibadet edilen muciz kelimedir.¹ Kur'an'ın kendini tanımlaması ve Müslümanların Kur'an'la ilgili inanışları bu şekildedir. Kur'an, Allah'ın kelamıdır, Hz. Muhammed onun sadece mübelliğidir. Hz. Muhammed Kur'an'ı insanlara tebliğ etmek için Allah tarafından seçilmiş bir peygamberdir. Peygamber ne ma'nen ne de lafzen Kur'an'ın müellifi değildir. Kur'an Allah'ın ezeli ve ebedi Kelamıdır, mucizdir.

Pek çok oryantalist gibi Arthur Jeffery de Kur'an'ın mahiyeti ile ilgili kendi kanaatlerini oluşturmuş ve bunları eserlerinde ifade etmiştir. Çoğunluğu Ehl-i Kitab'dan olan oryantalistler için Kur'an konusu iki problem oluşturur: Vahiy ve Nübüvvet. Zira bu iki kavram üç semavi dinde bulunmakla beraber İslâm ile Hıristiyanlık ve Yahudilik dinleri arasında önemli farklar bulunmaktadır. İslâm'daki, Peygamberin Allah'a ait kelamın sadece mübelliği olması doktrini, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin kutsal kitap anlayışlarında ortadan kalkmıştır. Kutsal kitap olarak ellerinde bulunan pek çok metin belirli ya da anonim müellifler tarafından yazıldığı bilinen dokümanlardır. Kitab-ı Mukaddes'te bunun istisnası olabilecek tek bölüm Pentateuch da denilen Tora'dır (=Tevrat, Kitab-ı Mukaddes'in ilk beş kitabı). Bu bölümün Hz. Musa'ya Allah tarafından bir kerede indirildiğine inanırlar. Jeffery Müslümanların Kur'an'a bakışlarını Hıristiyanların Tora'ya yaklaşımlarına benzetir.²

Nübüvvet konusu da İslâm ve Ehl-i Kitab arasında farklılık gösterir.

Bu kavram birliği fakat anlam farklılığı Batılı araştırmacıların İslâm'ın Kur'an tasvirini kendi anlayışlarıyla yorumlamaya girişmeleri sonucunu doğurmuştur. Oryantalizmin İslâm'a yaklaşımlarını incelerken oryantalistler için İslâm'ın tevhid inancından ziyade, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'an'ın

¹ Zürkâni, Muhammed Abdülazîm, *Menahilü'l-irfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1416/1995, s. 20.

² Jeffery, *Reader*, s. 19.

Allah kelamı oluşunun problem teşkil ettiğini anmıştık. Bu sebeple Arthur Jeffery'nin Kur'an'ın mahiyeti hakkında görüşlerinden önce Hz. Muhammed'le ilgili görüşlerini vermek gerekmektedir.

1. Hz. Muhammed Hakkında Görüşleri

Hz. Muhammed Mekke çöl kentinden çıkarak dünyanın ikinci büyük dininin kurucusu olmuştur. Aydınlanma döneminin dine ve dinî tarihe soğuk bakışının neticesi olarak, Hz. Muhammed'in dinî yönü geri plana atılarak onun bir nasyonalist lider, yahut Mekke aristokrasisine başkaldıran bir proleter önderi olduğu şeklinde görüşler ileri sürülmüştür. Bunun daha da ötesinde Hz. Muhammed'in sara gibi bir hastalığı olan patolojik bir vaka olduğu dahi söylenmiştir. Jeffery ise Hz. Muhammed hakkında ileri sürülen bu görüşlerin ötesinde onun bir dinî önder, bir din kurucusu olduğunu, dinî bir davet ve misyonunun olduğunu kabul eder.¹

Hz. Muhammed'in bir dinî tecrübe geçirdiğini düşünen Jeffery, Kur'an'ı, bu tecrübenin neticesi ve kısmî kaydı olarak görür. Jeffery, Hz. Muhammed'in dinî misyonunu kabul etmekle onu Kitab-ı Mukaddes peygamberleri seviyesinde görmez; Jeffery'ye, Hz. Muhammed, daveti, misyonu ve geçirdiği tecrübe ile Reformcu Martin Luther (ö. 1546) ve Methodizmin kurucusu John Wesley'i (ö. 1791) hatırlatır.²

Diğer taraftan bu dinî misyon, Hz. Muhammed'in bazı şeyleri planlamış olmasını, önceki dinleri incelemiş ve onlardan etkilenerek bazı alıntılamalara başvurmuş olmasını engellemez. Hz. Muhammed'in misyonunu başlattığı dönemde Arabistan, göç eden Hıristiyan ve Yahudilerle tanışmış putperest bir bölgeydi. Ehl-i Kitab örneğini inceleyen Hz. Muhammed, kendi halkının da bir dininin olması gerektiğini düşündü, kendisini Eski Ahit peygamberleri gibi, bu vazife için Allah tarafından seçilmiş bir Peygamber olduğuna inandırdı. Nuh ve Yunus gibi halkını bir dinî mesaja davet etti, İbrahim gibi kendi dinî toplumunu kurdu. Kendi halkının da Ehl-i Kitab'ın elindeki gibi kutsal kitapları olmalıydı, bunun için kendi oluşturduğu

¹ Jeffery, *Scripture*, s. 8.

² Jeffery, *Scripture*, s. 8.

Kur'an'ı halkına kutsal kitap olarak kullanmaları için verdi. Jeffery, Hz. Muhammed'in başarısını, onun, Hıristiyan-Yahudi inancının temel unsurlarıyla, yerel Arap inançlarını birleştirmesinde görür.¹

Görüldüğü gibi Jeffery, İslâm'ın Yahudi-Hıristiyan tesiriyle, onlardan kaynaklanarak oluştuğu görüşüyle, Hz. Muhammed'in dinî tecrübe geçiren bir din kurucusu oluşunu birleştirir. Ona göre, Hz. Muhammed'in ortaya çıktığı dönemde Arap yarımadasındaki putperestlik dağılma (disintegration) sürecini yaşıyordu. Bölgeye dışarıdan Yahudilik, Hıristiyanlık, bir ölçüde Zerdüştilik ve bazı gnostik tarikatlar nüfuz etmişti. Bu noktada Jeffery, Hz. Muhammed'i, bu tesirlerin neticesinde fakat yerli bir hareketin kurucusu olarak görür.

Jeffery Hz. Muhammed'in kısa biyografisini şöyle vermektedir: Muhammed yaklaşık 570 yılında Mekke şehrinde fakir, mütevazî fakat itibarlı ve iyi ilişkiler içindeki bir ailenin üyesi olarak doğdu. Doğumundan önce babası, bir süre sonra da annesi vefat etti. Akrabalarının baktığı Muhammed, bir süre çobanlık yaptı ve muhtemelen akrabalarının kervanlarıyla kuzey batı pazarlarına yapılan kervan yolculuklarına katıldı. Zengin bir Mekkeli dul olan Hatice'nin kervanlarıyla da kuzeye giden Muhammed, 25 yaşındayken bu hanımla evlendi. Kırk yaşındayken geçirdiği dinî tecrübeyle kendisinin, halkına peygamberlik vazifesiyle gönderildiğine kani oldu. Hareketi Mekke'de önce ciddiye alınmayan bir hoşgörü ile karşılandı, sonra zulümle karşı karşıya kaldı. 622 yılında Medine'ye hicret etti. Medine'de Muhammed, bir peygamber ve vaizden ziyade, bir toplum önderi ve devlet adamına dönüştü. Jeffery, Hz. Muhammed'in 632'de ölümüne kadar sürekli gelişme kaydeden garip bir karakter değişimine şahit olduğunu söylemektedir.²

Jeffery, Kur'an'ı bütünüyle Hz. Muhammed'in telifi olarak görmektedir. Kur'an baştan sona onun üretimidir.³ Kur'an, Muhammed'in kitabıdır, ilk kelimesinden son kelimesine kadar, üzerinde onun şahsiyetinin izi vardır.⁴ Kur'an, ilk sayfasından son sayfasına kadar, onun zihninin iştihak ve sınırlarının etkisini

¹ Jeffery, *Islam*, xi-xii, 3. *Scripture*, 6.

² Jeffery, *Islam*, 3; Jeffery, *Selected*, 9-12.

³ Jeffery, *Scripture*, s. 6.

⁴ Jeffery, *Scripture*, s. 2.

taşır.¹ Kur'an sûrelerinin kronolojik olarak okunması, onun zihnindeki değişimi anlamamıza yardımcı olabilir, İslâm dininin onun elinde nasıl geliştiğini gösterebilir.”²

Jeffery, Kur'an'daki vahiy ve nübüvvet doktrinleri, İslâm dininin Hz. İbrahim'in dininin hayata döndürülmesi misyonu gibi temaları, Hz. Muhammed'in düşüncesi olarak ele alır. Kur'an âyetleriyle, Kur'an'ı ve İslâm'ın kutsal kitap ve peygamber anlayışını anlamaya çalıştığı *The Qur'an as Scripture* adlı eserinde, Jeffery'nin maksadı, Hz. Muhammed'in, bu bilgi ve düşünceleri nereden aldığını, nasıl yorumladığını ve nasıl doktrinler haline getirdiğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda bir kutsal kitap olarak Kur'an'ın vahiy ve nübüvvet temalarını, Avesta, Veda, Mani, Tao ve Ehl-i Kitab'ın kutsal metinlerindekiyle karşılaştırarak Hz. Muhammed'in 'nereden aldığını' göstermeye çalışmış, benzerlik ve farkları göstererek, Hz. Muhammed'in bunları 'nasıl yorumladığını' ve 'niçin böyle yorumladığını' ortaya koymaya teşebbüs etmiştir. Bu amacını göstermek için bu kitaptan şu cümleleri alıntılamanız yeterlidir:

“Bu küçük kitabın ilk dört bölümü, daha çok temel problemin üzerinde duruyor: Muhammed'in kutsal kitap nosyonunu nasıl elde ettiği ve bunu misyonuyla nasıl yorumladığı.”³

“Muhammed Kutsal Kitab'ın doğası hakkında ne düşünüyordu? Maalesef Muhammed'in *Kitab, vahy, Kur'an, âyet, hikmet ve ilim* kelimelerini kullanırken neyi düşündüğünü hiçbir zaman tamamen bilemeyeceğiz.”⁴

“...biz Kur'an'da, onun misyon kavramının, dinî reformunda öncelikle ilgilendiği ölçülerin izini sürebiliriz.”⁵

“Çağdaşlarının bildiği kutsal kitaplar Hıristiyan ve Yahudilerin elindekilerdi. Yahudiler, Musa'ya verilen Tevrat'a, Hıristiyanlar İsa'ya verilen İncil'e tabi iseler de, atalarının İbrahim olduğunu iddia ediyorlardı. Çevresindeki bu guruplarla bağlantıya geçtiğinde şu kanaate ulaştı:

“Yahûdiler: 'Hıristiyanlar, bir temel üzerinde değiller,' dediler. Hıristiyanlar da: 'Yahûdiler bir temel üzerinde değiller,' dediler. Oysa hepsi de Kitabı okuyorlar. Bilmeyenler de tıpkı onların dedikleri gibi demişlerdi. Artık Allah, ayrılığa düştükleri şey hakkında, kıyâmet günü aralarında hüküm verecektir.” (Bakara, 2/113)

¹ Jeffery, *Islam*, s. 3.

² Jeffery, *Scripture*, s. 2; Jeffery, *Reader*, s. 19.

³ Jeffery, *Scripture*, s. 2.

⁴ Jeffery, *Scripture*, s. 7.

⁵ Jeffery, *Scripture*, s. 8-9.

İbrahim hakkında da ihtilafa düşmüşlerdi. Binaenaleyh hem Hristiyanların hem Yahudilerin çıktığı İbrahim'e kadar gitti, fakat öğretisi açıkça ayrı olmalıydı ve dinini 'İbrahim'in dini'nin ihyası olarak açıkladı."¹

Kur'an'ın peygamber kıssalarına değinmesi Jeffery'ye göre Hz. Muhammed'in kendi misyonunu açıklamak için başvurduğu bir yöntemdir.² Nuh kıssasında Hz. Nuh'a söylettikleri aslında kendi söylemek istedikleridir.³

Jeffery hazırladığı kısmî mealde de Kur'an sûrelerinin kronolojik sıralaması içinde Hz. Muhammed'in zihnini okumaya çalışmıştır. Sûrelerin girişlerinde sûrenin nüzul aşamalarından, geçirmiş olabileceği revizyonlardan bahseden Jeffery, önsözünde andığı gibi Richard Bell'den (ö. 1952) etkilenmiştir.⁴ Jeffery Hz. Muhammed'in okuma yazma bilmeyen bir kişi olmadığı, *Ummi* kavramının bu anlama gelmediği doğrultusundaki C. Torrey ve Richard Bell'in görüşlerini de benimsemiştir.⁵

Jeffery'ye göre Kur'an'ın nüzul dönemleri arasındaki üslup farklılığı, Hz. Muhammed'in zihni değişiminin ürünüdür. Erken ve orta Mekkî dönemin heyecanlı şiirsel üslubu, Hz. Muhammed'in tebşiratiyle paraleldir. Geç Mekkî dönemde şiirsellik yerini nesre bırakır, Medine döneminde tamamen nesre dönüşür. Zira artık şâirane ateş tedricî olarak sönmüş, Peygamber, toplumunun teşrî meselelerini düzenlemeye koyulmuştur.⁶ Bu konuda Jeffery, Gustav Weil'in (ö. 1889) başlattığı, Nöldeke'nin (ö. 1930) tamamladığı nüzul dönemleri tasnif ve yorumlarını benimsemiştir.⁷

Foreign Vocabulary of the Qur'an'da da Jeffery, Hz. Muhammed'in kendi dinini, kutsal kitabını ve dinî toplumunu oluştururken etkilendiği din ve medeniyetlerden neler alıntılıdığına dair ileri sürülenleri derlemeye ve yeni teklifler sunmaya çalışmıştır.⁸

¹ Jeffery, *Scripture*, s. 75-76.

² Jeffery, *Scripture*, s. 19.

³ Jeffery, *Selected*, s. 111.

⁴ Jeffery, *Selected*, s. 20-21.

⁵ Jeffery, *Selected*, s. 14.

⁶ Jeffery, *Reader*, s. 18; Jeffery, *Selected*, s. 20.

⁷ Jeffery, *Reader*, s. 18.

⁸ Jeffery, *Foreign*, s. viii; Cate, *Each Other's Scripture*, s. 244; Cerrahoğlu, "Oryantalizm", s.111; Welch, A. T., "al-Kur'an" *EI*², V, 419.

Hız. Muhammed'in Kitab-ı Mukaddes bilgilerini nasıl aldığı konusunda da çalışmalar yapan Jeffery, İslâm'ın ortaya çıktığı dönem Arap yarımadasının zannedildiği gibi dünyadan tecrid edilmiş bir bölge olmadığını söyler. Hız. Muhammed'in bir Yahudi veya Hıristiyan inanlısından ders almış olamayacağını söyleyen Jeffery, onun bilgilerinin kulaktan dolma olduğu kanaatine varmıştır. Kur'an'ın söz dağarcığından, İslâm'ın bütün iman ve amel esaslarına kadar her şeyin Ehl-i Kitap'tan alındığına inanan Jeffery'nin, Hız. Muhammed'in sistematik bir öğretmeninin olamayacağında ısrar etmesi, Kur'an'daki Ehl-i Kitap'a dair bilgilerin doğru olmadığını düşünmesinden kaynaklanır.¹

Netice olarak Jeffery Hız. Muhammed'i Allah tarafından gönderilmiş, kendisine Kur'an'ın vahyedildiği bir peygamber olarak görmemektedir. Jeffery'nin Hız. Muhammed hakkındaki görüşlerini, onun, toplumu için bir din kurmak istediği, bu yolda Arap yarımadasına nüfuz etmiş din ve medeniyetler hakkında bilgi ve gözlem sahibi olduğu, geçirdiği dinî tecrübe ile kendini peygamber olduğuna inandırdığı, diğer dinlerden özellikle Ehl-i Kitaptan aldığı bilgilerle halkına bir kutsal kitap ve din oluşturduğu şeklinde özetleyebiliriz.

Jeffery İslâm konusunda pek çok oryantalistin düştüğü duruma düşmüştür. Kur'an'ın vahiy olduğunu kabul etmemek, Hız. Muhammed'in kişisel özelliklerini yükseltmek sonucunu doğurmaktadır. *Foreign*'deki yabancı kelime listelerine bakıldığında Hız. Muhammed'in bir l şehri Mekke'de yetişmiş dünyanın ender bir poligotu (ok lisan bilen) olması gerekir.² *Scripture* incelendiğinde, Peygamberin devrinin bütün dinlerini ve kutsal metinlerini incelediği, önceki semavi dinlerin nübüvvet ve vahiy anlayışlarını öğrenip, onlardan daha mükemmel bir sonuca ulaştığı düşünülür. Hız. Muhammed'in peygamberliğini reddetmek, onun kulaktan dolma bilgilerle Kur'an gibi bir eseri ortaya koyabilen eşsiz bir kompozitör, şâir ve edip; dahi bir hukuk, siyaset ve devlet adamı, öte yandan müessir ve mukn bir vaiz, mbeşir ve dinî lider olduğunu kabul etmek zorunluluğunu doğurmaktadır.

¹ Cate, *Each Other's Scripture*, s. 249.

² Ertuğrul, İsmail Fenni, *Hakikat Nurları* (notl. Osman Ergin), s. 21, 22.

2. Kur'an'ın Vahiy Mahsulü Olup Olmadığı Hakkında Görüşü

Arthur Jeffery'nin Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmediğini, Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in kitabı olduğu, onun şahsiyetinin izlerini taşıdığı kanaatinde olduğunu belirtmiştik. Ancak Hz. Muhammed'in geçirdiği bir dinî tecrübe ile misyonuna başladığını kabul eden Jeffery, Kur'an'ı, bu dinî tecrübenin bir meyvesi, neticesi ve kısmî bir kaydı olarak görür.¹ Kur'an için, Revelation (Vahiy) ifadesini parantez arasında² ya da Müslümanların görüşüne göre³ kullanır. Kur'an'ı şöyle tanımlamaktadır:

“Kur'an, İslâm dininin kutsal kitabıdır. VII. yüzyıl Arabistan'ında halkı arasındaki misyonu boyunca İslâm Peygamberi Muhammed tarafından vahiy olarak bildirilmiş malzemeyi içerir.”⁴

“Kur'an, İslâm dininin kutsal kitabıdır. ... Arapçadır ve halkı arasındaki aktif görevi boyunca Peygamber Muhammed tarafından ilan edilen malzemeyi içerir.”

Jeffery Kur'an'daki vahiy ve tenzil kavramları çerçevesinde Hz. Muhammed'in aldığı vahiy yorumlamaya çalışır. Vahiy iki aşamada gerçekleşir: a) yönlendirme (prompt) anlamı taşıyan, içeriden gelen ilham (inspiration), b) bizatihi dışarıdan gelen vehbî olan vahiy (revelation). Hz. Muhammed'in dönemindeki şâir ve kâhinlerin ilham aldıkları, bir cin veya şeytan tarafından söyletildikleri düşüncesi yaygındır. Hz. Muhammed'in Hira mağarasında yaşadığı ilk vahiy tecrübesi ilhamdır ve Hassan b. Sabit (ö. 54/674) örneğinde olduğu gibi şâirlerin ilk ilhamlarıyla paraleldir. Bu ilk tecrübeye melek tarafından korkutulmuş, daha sonra bir süre korku içinde bırakılmıştır. Bu süreçte intiharı bile düşünen Muhammed'i eşi Hatice destekler. Hatice vasıtasıyla Varaka b. Nevfel'e danışılmış, Ehl-i Kitab'la ve kutsal metinleriyle tanışmış olan Varaka, Hz. Muhammed'in tecrübesini Hz. Musa'ya Nâmûs'un inmesiyle ilintilendirmiştir. Bu hadise Muhammed'in düşüncesinde ilhamdan vahye geçişi somutlaştırır. İlhamla başlayan ilk Kur'an pasajları kâhinlerin secili, kafiyeli ritmik nesirleri şeklindedir. Muhammed'in karşıtlarının onu şâir, cinlenmiş, deli, kâhin olarak itham etmeleri doğaldır.

¹ Jeffery, *Scripture*, s. 7-8, 9.

² Jeffery, *Reader*, s. 7; Jeffery, *Scripture*, s. 6.

³ Jeffery, *Selected*, s. 9.

⁴ Jeffery, *Reader*, s. 17.

Muhammed'in ilham olarak başlayan misyonu, Ehl-i Kitab'tan alınan kutsal kitap nosyonu ile vahye dönüşür. Şâir, deli, cinlenmiş, büyülenmiş, kâhin gibi suçlamalar, Ehl-i Kitap peygamberlerine de yöneltmiştir, onlar da yalanlanmışlardır. Muhammed, Ehl-i Kitab'ın peygamberleri gibi bir misyonla halkına gönderilmiş olduğu kanaatine varmıştır.¹

Jeffery, ilhamla başlamasına rağmen Hz. Muhammed'in, Arabistan'daki bütün şâir ve kâhinler arasından sivrilmesini, O'nun Ehl-i Kitab'dan, vahiy mekanizması, kutsal kitabın doğası, Allah'la kulları arasında bağlantıyı sağlayan kutsal kitap ve peygamberlik silsilesi teorilerini almasına bağlar. Muhammed kendi sınırlı ilham konseptini, kutsal kitapla bağlantılı daha mükemmel vahiy kavramıyla genişletmiş ve bunu kendi misyonuyla yorumlamıştır.²

3. 'Kur'an'ın Kaynakları' Hakkında Görüşleri

Allah kelamı olan Kur'an-ı Kerim'in Müslümanlar indindeki tek kaynağı Allah'tır. Kur'an, Allah tarafından, Peygamber olarak seçtiği Hz. Muhammed'e, Cebrail aracılığıyla vahyedilmiştir.

Kur'an'ın ilahî, semavî kaynaktan geldiğini kabul etmemenin neticesi, onu Hz. Muhammed'e mal etmektir. Kur'an'ın önceki semavi dinlerin kitaplarındaki nir kısım kıssaları, iman, amel ve ahlak esaslarını ihtiva etmesi noktasında, Kur'an'ın müellifi kabul edilen Hz. Muhammed'in bu bilgileri başka din ve kültürlerden aldığı kabul edilir. Kaynak bazen de Hz. Muhammed'in zihninde (sara suçlaması, kollektif şuuraltı teorisi gibi), ya da ilahi olmayan şeytan, cin gibi duyu ötesi güçlerde (Garanik hadisesi gibi) aranır. Bütün bu arayışların temelinde Kur'an'ın ilahî olmadığı kabulünün ispatlanması yatmaktadır.

Kur'an'da ve İslâm dini esaslarında önceki dinlerle aynı veya benzer şeylerin bulunması kaynak arayışına delil tutulur. İslâm âlimleri ise bu aynılık ve benzerlikleri, İslâm'ın özde aynı kaynaktan gelmesiyle izah ederler. "Zaman içinde taşıdığı isim farklı olsa da Allah'ın dini birdir ve o da İslâm'dır. Çünkü bütün Allah elçileri aynı dini tebliğ etmişlerdir. Allah elçileri birbirlerine karşı çıkmak için değil

¹ Jeffery, *Scripture*, s. 55-58.

² Jeffery, *Scripture*, s. 63.

fakat birbirlerini doğrulamak için gönderilmişlerdir. Allah elçileri tarafından muhtelif zamanlarda bildirilen dinin bir ve aynı olması, zorunlu olarak, kaynak ve konu birliğini de gerektirmektedir.”¹

Kur'an, Tevrat, İncil ve Zebûr gibi Allah tarafından vahyedilmiştir, bu kutsal metinler lafzi ve manevi tahrife uğramışlarsa da içlerinde benzerlik ve aynılık arzedecek malumat kalmıştır. Hz. Peygamber'den nakledilen şu hadis bu husustaki İslâmî yaklaşımı özetler mahiyettedir:

“Ehl-i Kitabı ne yalanlayın ne tasdik edin! *'Ve deyin ki: Biz Allah'a iman ettiğimiz gibi, bize ne indirildiyse; İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına ne indirildiyse; Musa'ya, İsa'ya ne verildiyse ve bütün peygamberlere Rableri tarafından ne verildiyse hepsine iman ettik. O'nun elçilerinden hiçbirini ayırt etmeyiz. Ve biz, ancak O'nun için boyun eğen Müslümanlarız'* (Bakara, 2/136)”²

Kur'an'ın İlahî menşeli olmadığı başka bir yerden kaynaklandığı şeklindeki iddia yeni değildir. Hz. Peygamber'e Mekke müşrikleri tarafından yöneltilen şâir, kâhin, mecnun suçlamaları ilk kaynak arayışları olarak görülebilir. Zira bu dönemde şâir ve kâhinlerin, cin, şeytan gibi doğaüstü varlıkların etkisine girdikleri, onlar tarafından söyletildikleri inancı vardı. Mecnun da cinlenmiş, cin tarafından sahip olunmuş anlamına gelmektedir.

Hz. Muhammed de önceki peygamberler gibi yalanlanmışır.³ El-Emîn sıfatıyla güvenilirliği Peygamberliğinden önce müsellemlen olan Hz. Muhammed, Allah'tan vahiy aldığını ve Allah tarafından peygamber olarak seçildiğini ilan ettiğinde yalan söylemekle suçlanmışır. Hz. Muhammed'e yöneltilen suçlamalardan biri de ona, Kur'an'daki bilgileri bir yabancının öğrettiği şeklindeydi:

“Andolsun ki: "Ona elbette bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Kast ettikleri kimsenin dili yabancıdır, Kuran ise fasih Arapçadır.” (Nahl, 16/103)

Yuhanna ed-Dımaşki (ö. 749) İslâm'ın Hıristiyanlığın bir heretik fırkası olan Aryüsçülerden kaynaklandığı iddiasını ileri sürmüştür.⁴ Ortaçağda Pierre Venerable tarafından İslâm'ı kaynaklardan öğrenme çalışmasında da İslâm'ın Hıristiyanlık ve

¹ Akdemir, “Müşteşriklerin Yaklaşımları”, s. 179. Konuyla ilgili bk. Âl-i İmran, 3/19; eş-Şûrâ, 42/3; el-Enbiyâ, 21/25.

² Buhârî, *Sahih*, “Tefsir”, Bakara 11.

³ Jeffery, *Scripture*, s. 57-58.

⁴ Akdemir, Salih, “Müşteşriklerin Yaklaşımları”, s. 196.

Yahudilikten etkilenerek oluşturulduğu iddiası tekrarlandı. XIX. yüzyılda yükselişe geçen Hristiyan ve Yahudi Oryantalizmi aynı iddiayı sürdürdüler.

Kur'an için ileri sürülen kaynaklardan çalışmamızın Giriş kısmında bahsetmiştik. Arthur Jeffery bir Methodist papazı olarak Hristiyan oryantalizmi içerisinde. Onun, Hz. Muhammed'in dinî bir tecrübe geçirerek bir ilham aldığı, Ehl-i Kitaptan temin ettiği kutsal kitap bağlamında vahiy konsepti ile Kur'an'ı oluşturduğu ve İslâm'ı kurduğu şeklindeki görüşünü açıkladık. Jeffery kaynak konusunda Ehl-i Kitapla sınırlı kalmaz. Görüş ve çalışmalarından Kur'an'a kaynak olarak saydığı din ve kültürleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Arap Putperestliği

Jeffery'ye göre Hz. Muhammed Arap putperestliği içinde yetişmiş, yetişkinliğine kadar putperest dinin ritüellerini uygulamıştır.¹ Ona göre Kur'an ve İslâm'da bu putperest dinin izlerinin bulunması doğaldır. İslâm dini ve Kur'an'daki putperest izlere şunları örnek gösterir:

a) Kur'an'da bazı putların isimlerinin anılması (Necm, 53/19-20; Nûh, 71/23).

b) Kurban ve Hac ibadetlerinin ayrıntılarında putperest dinin izlerinin bulunması (Namazla istianede bulunmak: Bakara, 2/153; Kurban kesilirken Allah'ın adının anılması: Hac, 22/28-30; Hac ve kurbanla ilgili hükümler: Mâide, 5/1-4; Kurbanın et ve kanlarının Allah'a ulaşmayacağı: Hac, 22/37).

c) Kur'an'ın cinle ilgili batıl inançlara yer vermesi.

d) Ad ve Semud gibi halk hikayelerine yer vermesi.²

Jeffery, Rudolph'un Felak ve Nas sûreleri bağlamında söylediği, bazı âyetler üzerinde putperest temelin üzerine ince bir ciladan başka şey olmadığı görüşünün doğru olabileceğini söylemekle beraber, yerel kaynak üzerinde fazla durmaz. Ona göre Hz. Muhammed, ilhamını sadece kendi toprak ve halkının dinî hayat ve

¹ Jeffery, *Foreign*, s. 1. Jeffery, Yakut, Mucem, III, 664'teki bir ifadesinden, Hz. Muhammed'in belirli bir hadise üzerine Uzza'ya bir kuzu kurban ettiğinin anlaşıldığını söyler.

² Jeffery, *Foreign*, s. 1.

tecrübelerinden değil, büyük ölçüde dönemin Arabistan'ına baskı yapan büyük monoteist dinlerden yola çıkarak geliştirmiştir.¹

Hac ibadeti içinde Hacerülesved'in öpülmesi de Jeffery'ye göre putperest etkilerden biridir.²

b) Sabiilik

Jeffery, Arap Sabiiliğini de İslâm'ın ve Kur'an'ın kaynakları arasında saymaktadır. Kur'an'ın, eskatolojisinin önemli bir kısmını Sabiilik ve Zerdüştiliğe borçlu olduğunu belirten Jeffery, Kur'an'daki yıldız bilgisinin (astroloji) Sabiilikten alındığı görüşündedir.³ Jeffery, Sabiiliğin, Kur'an'da üç kere Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusiler arasında zikredilerek (Bakara, 2/62; Mâide, 5/69; Hac, 22/17) özel bir tanınma ve teveccühe layık görüldüğünü söyler. Ona göre hususi bir imtiyaz ve koruma bahşedilen bu topluluğu tanımlayan hiçbir hadisin bulunmaması inanılmazdır. İslâm âlimlerinin Sabiilerin kim olduğu konusunda çok farklı görüşler ileri sürdüklerini de ifade eden Jeffery, Sabiilerin kimleri temsil ettiğinin halen çözülmemiş bir problem olduğunu kaydeder. Âyetlerdeki korumanın Allah'a ve Ahiret gününe iman etme şartına bağlı olduğuna değinmemektedir. Hac sûresindeki âyette ise bir koruma bulunmamakta, ayrıca bu toplulukların arasında müşrikler de zikredilmektedir:

“İman edenler, Yahudi olanlar, Sabiiler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve müşriklere gelince, muhakkak Allah kıyamet günü bunların arasını kesinlikle ayıracaktır; çünkü Allah her şeye şahittir.” (Hac, 22/17)

c) Zerdüştilik

Kur'an'daki eskatolojik kavramların bir kısmının da Zerdüştilik'ten alındığını kabul eden Jeffery, Cin, Huri ve Sırat kavramlarını buna örnek göstermektedir.⁴

¹ Jeffery, *Foreign*, s. 1.

² Jeffery, “Eclecticism”, s. 235.

³ Jeffery, “Eclecticism”, s. 236.

⁴ Jeffery, “Eclecticism”, s. 236.

Kur'an'da Cennet tasvirinde geçen Hûru'l-İyn kavramının Zerdüştiliğin Daena hakkındaki öğretisiyle örtüştüğünü söyler.¹

d) Yahudilik

Jeffery'nin Kur'an ve İslâm dini hakkında en çok üzerinde durduğu ikinci kaynak Yahudiliktir. Medine, Hayber, Fedek gibi yerlerde yerleşik bulunan Yahudilerin, Arap adetlerini benimsemiş, Araplar gibi kabileler halinde yaşayan kişiler olduklarını kaydeden Jeffery, onların gerçek Yahudi olmayıp Arap dönmeleri oldukları söylene de Kur'an'daki münakaşadan onların ırk ve din açısından Yahudi olmadıklarını düşünmenin zor olduğunu söyler. Ona göre bu Yahudilerin İbranice'ye vakıf olup olmadıkları bir sorundur. Onlar, kutsal kitaplarından ziyade geleneksel Tevrat tefsirleri olan Rabbini metinlere aşina olduklarından, Hz. Muhammed'in Yahudilikle ilgili alıntılardığı pek çok kelime İbranice yerine Aramice kökenlidir. Hz. Muhammed'in Yahudilikle ilgili bilgisi bu Yahudilerden alınmıştır. Bu bilgiler Yahudi hikaye, efsane ve pratikleridir. Bölge Yahudilerinin entelektüel bir derinliğinin olmadığını söyleyen Jeffery'ye göre, Kur'an kıssalarındaki bazı karışıklıkların sebebi budur.² Örneğin Jeffery, Kitab-ı Mukaddes'in Ester Kitabında İran Kralı Ahaşveroş'un Yahudileri katletmeyi planlayan veziri Haman'ın Hz. Muhammed tarafından yanlış olarak Mısır Firavunuyla ilişkilendirildiği düşünülür.³ Ancak Ester kitabı, Ahd-i Atik'e alınmasında tereddüt edilmiş, hayali hikayeler içerdiği hakkında pek çok araştırmacının görüş belirttiği bir kitaptır.⁴ Yine Jeffery'ye göre Karun (Korah) ile Haman'ın ilişkilendirilmesi Rabbini efsanelerinde bulunur.⁵

Jeffery, Charles Torrey tarafından *Foreign*'de Yahudi (İbranice) etkisini kabulde gönülsüz davranmak ve Hıristiyan (Süryanice) etkisini öne çıkarmaya çalışmakla suçlanır. Torrey'e göre Jeffery, Julius Wellhausen'in (ö. 1918), Hıristiyan kaynağı önceleyen, dayanaktan yoksun görüşünü benimsemiştir.⁶ Oryantalistler

¹ Jeffery, *Foreign*, s. 119.

² Jeffery, *Foreign*, s. 23-26.

³ Jeffery, *Foreign*, s. 284.

⁴ Kuzgun, Şaban, "Haman", *DİA*, XV, 436.

⁵ Jeffery, *Foreign*, s. 284.

⁶ Torrey, "Jeffery's Foreign", s. 360, 361.

Kur'an'a kaynak arayışında Hıristiyanlık ve Yahudilik lehinde görüşlere ayrılmış ve birbirleriyle münakaşaya girişmişlerdir. *Foreign*'de Jeffery pek çok kelime İbranice yerine Süryanice lehinde görüş belirtmektedir.¹

e) Hıristiyanlık

Bir methodist papazı olan Arthur Jeffery'nin üzerinde en çok durduğu kaynak Hıristiyanlıktır. Kur'an'da bu kaynağın izini sürmek için derlediği yabancı kelimeler içinde en çok Süryanice üzerinde durur. İslâm öncesi Arabistan'ına Hıristiyan nüfuzu olduğunu belirten Jeffery, etkilenmenin sebepleri arasında ticaret yollarının Hıristiyan Suriye üzerine olması, Bizans etkisi ve Hire sarayının Hıristiyan olmasını gösterir. Doğu Hıristiyanlarının konuşma dili olan Süryanice Arapça üzerinde önemli bir nüfuza sahip olmuştur. İlk Arap yazısı Kufi Süryaniceyi anımsatırken², Arapça'nın hareke işaretleme sistemi de Nasturi sisteminden alınmıştır.

Doğu Hıristiyanları Yakubi ve Nasturilerdir. Kur'an'daki alemlerin telaffuzu Nasturi telaffuzudur. Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla yakın ilişkilerinin olduğu bilinmektedir. Erken yaşlarda Kureyş kervanlarıyla Suriyeye gittiği, Ukaz panayırında Necran Piskoposu Sergius'un vaazını dinlediği, Nestor ve Bahira efsaneleri, Muhammed'in, Suriye Kilisesine bağlı Hıristiyanlarla yakın bir iletişim kurduğunu gösterir.

Jeffery bu kaynaklar dışında, Mani dininden, Taoizm'e pek çok dinle bağlantılar kurmuştur. Örneğin ona göre Levh-i Mahfuz, Ümmü'l-Kitab, Amel defteri gibi kavramların Mezopotamya dinlerinde örnekleri vardır. Jeffery Hz. Muhammed'in, Ehl-i Kitab'dan alıntıladıklarını kendi misyonuyla nasıl yorumladığı konusundaki görüşlerini Kur'an'a kutsal kitap olarak bakışı başlığı altında inceleyeceğiz.

¹ Örneğin bk. Jeffery, *Foreign*, s. 68, 71, 73, 74, 76, 178, 179, 192.

² Renan ve Starsky gibi oryantalistlerin savunduğu bu görüş zayıf bulunmaktadır. bk. Altundağ, Mustafa, *Hata İddiaları Çerçevesinde Kur'an'ın Dil ve Yazım Özelliği (Mushafta Lahn Meselesi)* (Basılmamış Doçentlik tezi), İstanbul, 2001, s. 31.

4. Kutsal Kitap Olarak Kur'an

Jeffery Kur'an'ın Müslümanlar nezdindeki değerini ve etkisini fark etmiş bir araştırmacıdır. "Yeni Ahit olmasa da Hıristiyanlığın var olabileceği söylenir, ancak İslâm Kur'an'sız var olamazdı." Jeffery'ye göre İslâm, kutsal metninin büyük rol oynadığı dinlerden biridir.¹

"İslâm eski dinler tasnifinde kutsal kitabı olan dinler arasında gösterilir. Mensuplarının günlük hayatlarını düzenleyen, dinî duygularını besleyen malzemeyi taşıyan kutsal kitap Kur'an'dır. Kur'an Doğu'nun kutsal kitapları arasında yerini almıştır. Kur'an İslâm'ın kutsal kitabıdır, Müslümanlar ona saygı gösterir, günlük hayatlarını düzenlemekte baş reçete kabul eder, dinî hayatlarının gıdasını onda ararlar. Kur'an'dan sonra, ikinci olarak hadise başvururlar. Ve bu, Kur'an'ın eşsizliğini azaltmaz."²

Her kutsal kitap gibi Kur'an da kendisine saygı gösteren toplumun kültürel yaşamına derin bir etki yapmıştır. Kur'an önceki dinlerin kutsal kitaplarından daha derin etkiye sahiptir. Hıristiyanlar için Hz. İsa bizzat Tanrının sözüdür. Yani kilise hayatında İsa, yazılı dokümanlardan daha ziyade 'müjde'dir. Kutsal Ruh vasıtasıyla sürekli aralarında hâzır ve faal olan İsa, Kilise için Kutsal Kitaptan daha önemlidir. Budizm'de de Buda, metinlerden daha önemlidir. Fakat İslâmiyet'te Muhammed sadece mübellîğdir. Kur'an Allah'ın sözüdür. İslâmî sistemin şekil aldığı kalıbı oluşturan esas etken Muhammed değil Kur'an'dır.

"Kur'an sayesinde Arapça grameri, İbranice'den de geniş ölçüde gelişmiştir. Erken dönem İslâm toplumunun en büyük başarısı olarak kabul edilen İslâm hukukunun çatısı, Kur'an'daki emir, yasak ve hükümlerdir."

Jeffery'ye göre Kur'an'ın bu üstün konumunun İslâm için bazı olumsuz neticeleri de olmuştur. "İslâm teolojisi, kutsal kitabın ilk devirden itibaren kusursuz kabul edilme dogması yüzünden kısır kalmıştır. Kur'an'ın fikir belirtmediği alanlarda, Müslüman ilahiyatçılar özgür düşünceye ulaştılar. Eğer Müslüman

¹ Jeffery, *Scripture*, s. 2.

² Jeffery, *Scripture*, s. 3.

kelamcılar geniş bir fikir özgürlüğüne sahip olsalardı, yazdıkları çok farklı olabilirdi.”¹

İ‘câzî’l-Kur’an inancı Jeffery’ye göre edebiyat ~~sahasında~~ sınırlayıcı bir etki oluşturmuştur. “Başka bir dinî toplumda Bâkîllâni’nin (ö. 403/1013) *İ‘cazî’l-Kur’an*’ı gibi bir çalışma bulunup bulunamayacağı şüphelidir. Bu eserde Arap edebiyatının şaheserleri –ki bunlar Batılı öğrenciler için Kur’an’ın kaba ve kasvetli monotonluğundan üstündür- Kur’an’daki ayrıntılar ile mukayese edilir. Kur’an’ın Allah Kelamı olduğu eski hipotezi gereği, Kur’an’ın üslup ve imlası mükemmel; ona aykırı olanlar eksik gösterilir.”²

“Başka hiçbir toplumun mukaddes kitabı, Yahudiler nezdinde Eski Ahid bile, Kur’an’ın, İslâm toplumunun hayatındaki kadar büyük bir nüfuza sahip olamamıştır.” Jeffery bu güçlü nüfuzun anlaşılması için İslâm’ın kutsal kitap doktrinini anlamak gerektiği düşüncesindedir.³

Jeffery’nin kabulüne göre, Hz. Muhammed, ilhamından yola çıkmış, başta Ehl-i Kitap olmak üzere gözlemlediği dinlerden aldığı kutsal kitap kavramını geliştirerek dinini ve dinî toplumunu oluşturmuş, hazırladığı kitabı da toplumuna kutsal kitap olarak vermiştir. Jeffery, Kur’an’ın bu özelliğinin diğer kutsal kitaplarla çeliştiğini düşünür. Diğer kutsal kitaplar çoğunlukla anonimdir ve birden çok yazarın elinden çıkmıştır. Bu yazarlar metinlerini yazarken kutsal kitap olacağını bilmezler. Paul (Pavlos) metinlerinin bir gün dinî toplumun kutsal metni olarak hizmet edeceğinden habersizdi. Bu metinleri, kutsal kitap haline getiren, toplumlarıdır. Metinleri toplayan, seçen ve kutsal metin olup olmayacağına karar veren toplumdur. Hıristiyan toplumu, pek çok İncil içinden dördünü seçmiş, 21 mektup, Resullerin İşleri ve Apokalipse ile Yeni Ahid’i oluşturmuştur. Bu Zerdüştilik için de geçerlidir. Toplum seçtiği metinde dinî otoritenin sahih sesini duyar. Jeffery’ye göre bazen de bu toplama ve kutsal kitap tayin etme işlemi bilinçli ve hususi şekilde yapılır, bunlara konsülleri örnek verir. Jeffery’ye göre bunlarda da liderleri vasıtasıyla toplumlar işlev göstermektedir.⁴

¹ Jeffery, *Scripture*, s. 4.

² Jeffery, *Scripture*, s. 4-5.

³ Jeffery, *Scripture*, s. 5.

⁴ Jeffery, *Scripture*, s. 5-6.

Jeffery'ye göre, hususi olarak resmileştirilmiş (canonized) kutsal metinlerde bile, dinî otoritesinin olduğunu tahayyül edemeyeceğimiz metinlerin bulunması bize garip gelebilir fakat her durumda, bu toplumun sağduyusudur. Kendi kültürü bağlamında, neyin kutsal kitaba alınacağına, neyin dışarıda bırakılacağına, o karar vermiştir. Kutsal metinleri oluşturan yazıların bir özelliği de farklı dönemlerin ürünü olmalarıdır.¹

Kur'an ise açık bir şekilde farklıdır. O bir kişiden bir dönemde sadır olmuştur. Resmî cem ve tedvinini Peygamber'in ölümünden sonra toplum yapmışsa da, içeriğini topluma kutsal kitap olarak veren odur. Jeffery'ye göre, Kur'an'ın bu özelliği, Mani'nin kendini topluma kutsal kitap sağlayıcı olarak görmesini ve Mormon Kitabı ve Bahauallah'ın (ö. 1892) metinleri gibi modern sahte kutsal kitaplarını anımsatır. Bunların her biri, bir kişi tarafından ve toplumlarınca kutsal kitap olarak kullanılması için yazılmışlardır. Bunlar erken kutsal metinlerin toplumları üzerindeki otoritesini görmüş olarak, onları takliden üretilmişlerdir.²

Kur'an'ın farklı olduğu bir husus da şudur: Yeni Ahid'in yazarları Eski Ahid'den haberdardılar ve ondan iktibaslarda bulunuyorlardı. Zerdüşti örneğinde, Khorda Avesta derleyicileri, eski Avesta'dan haberdar idiler. Bu örneklerde kutsal metin dizileri vardır, kutsal metin yazarı silsiledeki yerini alacak şekilde metnini üretir. Kur'an ise tersine topluma Muhammed'in yetkisinde verilmiş ve toplumdan onun otoritesini kabul etmeleri istenmiştir.

Buraya kadar Jeffery'nin Kur'an'ın kutsal kitap fonksiyonunu diğer bütün kutsal metinlerden daha güçlü olarak icra etmesine karşın, aslında, onun diğerlerinden farklı, aykırı özelliklerinin olduğu şeklindeki görüşlerini özetledik. Onun, diğer kutsal kitapları toplumların sağduyusuna, Kur'an'ı ise Hz. Muhammed'e mal etme şeklindeki yaklaşımı adil görünmemektedir. İmparatorlar vasıtasıyla, siyasi baskılarla toplanan konsüllerde seçilerek resmileştirilen Yeni Ahid'i, Hıristiyan toplumunun ürünü görmesini, Hıristiyan kutsal metinlerinin vahyin sıhhatinden ne kadar uzaklaştığının bir Hıristiyan araştırmacının ağzından itirafı olarak görmek mümkündür. Vahiy nurundan uzaklaşmış metinler için toplum sağduyusu ve kutsal

¹ Jeffery, *Scripture*, s. 6.

² Jeffery, *Scripture*, s. 6-7.

kitaplar silsilesi dışında bir dayanak kalmamıştır. Kur'an kutsal kitaplar silsilesinden kopuk değildir:

“Sana da önünde bulunan kitapları doğrulayıcı ve onlara bir şahit olmak üzere bu hak kitabı indirdik; onun için sen de aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, sana gelen gerçekten ayrılıp da onların arzuları arkasından gitme! Her biriniz için bir kanun ve bir yol tayin ettik. Allah dileyseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat sizi, her birinize verdiği şeylerde imtihan edecek. O halde durmayın, hayırlı işlerde yarışın. Nihayet dönüşünüz hep Allah'adır. O zaman O, hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir.” (Mâide, 5/48)

Jeffery'nin Kur'an'ı, modern sahte metinlere benzetmesi ise aksi yönde doğru olsa gerektir; Bahau'llah'ın metinleri veya Mormon kitabının bir kişiden sadır olma ve toplumun kutsal kitap ihtiyacı için oluşturulmuş olma özellikleri Kur'an'ın taklidi olduklarını gösterir. Zira Kur'an vahiy nurunu muhafaza edebilmiş tek kitaptır. Jeffery'nin görmek istemediği üzere, Müslümanlar üzerindeki diğerleriyle mukayese edilemeyen nüfuz gücünün sebebi de budur.

Jeffery, Kur'an'ın diğer kutsal kitaplarla benzerlik ve farklılıklarını saydıktan sonra, Hz. Muhammed'in kutsal kitap nosyonunu sorgular. Daha önce de kaydettiğimiz gibi Hz. Muhammed'in, *Kitab, vahiy, Kur'an, âyet, hikmet, ilim* vb. kelimeleri kullanırken neyi kastettiğinin maalesef hiçbir zaman bilinmeyeceğini söyleyen Jeffery, Hz. Muhammed'i, misyonunu ve kitabını tanımlamaya girişir. Hz. Muhammed her şeyden önce bir din kurucusudur. Bir daveti, misyonu vardır. Bir dinî tecrübe geçirmiştir, ve Kur'an'ı bu tecrübenin bir meyvesi kabul etmek Jeffery'nin başlangıç noktası olacaktır.

Hız. Muhammed, Zerdüşt, Elchasai örneklerindeki çağrıştırır bir şekilde ilk vahiy tecrübesini mağarada tefekkür halindeyken meleğin gelmesi şeklinde yaşamıştır. Bu yaşadığı ilhamdır. Arap toplumunda şâir ve kâhinlerin doğa üstü güçlerden ilham aldıkları inancı yaygındır. Muhammed yaşadığı tecrübeden sonra, kendilerine peygamber gönderilmemiş Araplara gönderildiğine kani olur. Bu misyonunda örneği Ehl-i Kitab'dır. Allah onu önceki peygamberlerin Ehl-i Kitab'ı davet ettiği dine Arapları çağırarak görevlendirmiştir. Ehl-i Kitab kutsal kitaba

sahip olduğuna göre, onun halkı da Arapça bir kutsal kitaba sahip olmalıdır.¹ Kur'an bu işlevi görmek için hazırlanır.

Kur'an'da kutsal kitap için kullanılan kelime 'kitâb'dır. Kur'an'da ıstılah anlamıyla, Allah'ın yarattıklarıyla ilişkisi bağlamında kullanılır. Yazılmış şey anlamına gelen kelimenin Yakınoğu dinlerinde benzerleri bulunan referansları vardır. Tanrının emirlerini yeryüzüne yazılı olarak göndermesi Sümer kültüründe mevcuttur. Ehl-i Kitap inancında da tabletlere yazılı Allah'ın emirleri inancı vardır. Jeffery, Ehl-i Kitabın kutsal kitaplarından Enoch (İdris), Yusuf ve Yakub'dan örnekler verir. Kur'an'da emretmek, farz kılmak anlamına da kullanılan Kitab kelimesi, kaderin yazılmasıyla da bağlantılıdır. Örneğin Şeytanın kendine dost olanları yoldan çıkaracağı onun hakkında 'yazılmıştır' (Hac, 22/4). Allah kendisine de rahmeti yazmıştır (En'am, 6/12,54).²

Kitab'ın 'İradeler kitabı' (Book of Decrees) nın belki de bir parçası olan başka bir tezahürü, Kayıt Kitabıdır. Alemde küçük, büyük ne varsa her şeyin kayıtlarının tutulduğu (Yunus, 10/61), bütün canlıların rızıklarının, kalacakları yerlerinin belirlendiği (Hud, 11/6), düşen yaprağın, yaş kuru her şeyin bilgisinin yazılı olduğu (En'am, 6/59) bir kayıt defterini anlatan Jeffery, kulların amellerinin yazıldığı amel defterlerini bununla karışık sunar. Kayıt Kitabı inancı da Zerdüştilikte vardır. Eski Ahid ve Talmud'da kulların amellerini yazan melekler inancı mevcuttur. Her bireye ayrı bir kitap düşüncesi Babil kökenlidir.³

Jeffery'ye göre Hz. Muhammed'in hitap ettiği toplum, çok eski zamanlardan beri bütün Yakınoğuda dolaşan dinî konseptlere aşinadır. Onlar, insan amellerinin yazıldığı Kayıt Kitabı, her şeyin yazılı olduğu semavi Envanter Kitabı ve muazzam İradeler Kitabı kavramlarına aşina olmalıydılar.⁴

Kitabın kutsal kitap anlamı da biliniyordu. Müşrikler ve Ehl-i Kitab Hz. Muhammed'den gökten bir kitap indirmesini istemişlerdi (Nisâ, 4/153; Müddessir, 74/52). En'am 7. âyette bu talebe karşılık, parşömene yazılmış, elleriyle tuttıkları bir kitap dahi indirilse, inkarcıların sihir diyerek inkar edecekleri söylenir. Önceki kutsal

¹ Jeffery, *Scripture*, s. 8-9.

² Jeffery, *Scripture*, s. 9-10.

³ Jeffery, *Scripture*, s. 11-12.

⁴ Jeffery, *Scripture*, s. 12.

metinlerden *suhuf* kavramıyla da bahsedilir (Necm, 53/36,37; A'la, 87/18,19). Hz. Muhammed'in 'tezkiresi' de yüceltilmiş, temiz ve değerli sahifelerdedir (Abese, 80/11-14).

Hz. Muhammed mesajının, önceki kutsal metindegilerle aynı olduğunda ısrar eder. Bunun için kullandığı argüman ise Levh-i Mahfuz kavramıdır. Bütün kutsal metinlerin kaynaklandığı Ümmü'l-Kitab'tan ona Kur'an vahyedilmiştir. Allah dilediği kutsal kitabı nesheder. Jeffery'ye göre Hz. Muhammed bu konseptte, Yahudilerle yakın ilişki kurduğu Medine'de ulaşmıştır, Kur'an'ın arketipine atıfların bulunduğu âyetler medenîdir.¹ Jeffery Hz. Muhammed'in Yahudilerden Musa bağlamında aldığı kutsal kitap nosyonunu şöyle sıralar:

a) Necm (53/36,37) ve A'la (87/18,19) sûrelerinde Musa'ya suhuf (varaklar, tomarlar) verildiği kaydedilir. Canticles Rabba V, 14'de taş tabletlere yazılsa da Musa'ya verilenlerin rulo haline gelebildiği yazılıdır.

b) Bürûc sûresinde (85/22) Levh-i Mahfuz anılır. Levh İbranicede Musa'nın Sina'da aldığı tabletler için kullanılır. Kelimenin Kur'an'da da bu anlamı vardır (A'raf, 7/145).

c) Muhammed, Musa'nın bütün Tevrat'ı Sina'da aldığı düşüncesindedir. Kitab-ı Mukaddes'te Tanrının eliyle iki tablete yazılanın sadece 10 emir olduğu açıkça anlaşılıyorsa da sonraki Yahudi kaynakları bütün Tevrat'ın orada verildiğini kaydeder.

d) Yahudi efsanesi Musa'nın göğe yükselerek Tevrat'ı çalıştığını, aldığını söyler. İsrâ sûresinde (17/93) Muhammed'in göğe yükselerek (Mirac) vahiy aldığı iddiasından bahsedilir.²

Jeffery, Hz. Muhammed'in kutsal kitabın tabiatı hakkında başta Ehl-i Kitab olmak üzere Yakındoğu dinlerinden kavramlar aldığını iddia etmektedir. Paralelliklerin aynı kaynağa ait olmaktan kaynaklandığını reddetmenin doğal sonucu, bu benzerlikleri, alıntılamanın neticesi görmektir.

¹ Jeffery, *Scripture*, s. 15-16.

² Jeffery, *Scripture*, s. 16.

Jeffery'ye göre Muhammed Kur'an'da sürekli önceki peygamberlere, onların kıssalarına değinir. Arap toplumunun bu kıssaları bildiğini İslâm öncesi şiirlerden anlıyoruz. Muhammed'in onlardan bahsetmesinin iki nedeni olabilir: a) Kendisinin 'Peygamber ve misyonu' şeklindeki teorisine örneklerle açıklama getirmek. b) Muhataplarınca, Kur'an'ın kutsal kitap olarak anlaşılması için onlardan ipucu sağlamak.¹

Kur'an'da peygamberlik için kullanılan iki kavram Rasul ve Nebi'dir.

Hiz. Muhammed'in nebi olduğunu söylemesi Ehl-i Kitab için ne anlamlara gelebilirdi?:

- a) Onun bir hidayet kaynağı olduğu. Peygambersiz bir topluma rehberlik etmek için gelmişti.
- b) Özel tecrübeleri olan biri olması. Mucizeleri olan, vizyonlar ve sadık rüyalar gören biri olmalıydı.
- c) Bir vaiz, mübeşşir olması.
- d) Hiç beklenmeyecek biri olabilirdi.
- e) Mesajını kaydetmesi beklenirdi.
- f) Toplumunda popüler olmayan bir kişi olabilirdi.²

Kur'an ve Hadis'te Muhammed'in özellikleri bu beklentileri karşılıyordu. Jeffery, bu özelliklerin Ehl-i Kitab kutsal metinlerinden örneklerini vermiştir.

Jeffery, Kur'an'da peygamberlik müessesesi ile ilgili olarak misaklaşma, beyinelerle desteklenme, tebşir ve inzar gibi kavramları inceler. Ahd, misak, hüküm, beşir, nezîr, âyet kavramlarını anlatır. Jeffery, Kur'an'ın nübüvvet kavramının Ehl-i Kitab'la paralelliklerini sıralar:

- a) Peygamber Atalar (Adem ve Nuhla başlayan nübüvvet)
- b) Allah'ın peygamberlerle ahitleşmesi. Âl-i İmran sûresinde (3/81) Allah'ın bütün peygamberlerle Hiz. Muhammed geldiğinde ona inanmak ve yardım etmek

¹ Jeffery, *Scripture*, s. 19.

² Jeffery, *Scripture*, s. 22-26. Jeffery bu maddelerin her birine Hıristiyan ve Yahudi kutsal kitaplarından örnekler getirmiştir.

üzere ahitleştiği ifade edilir. Bu, Sina'da Peygamberlerin birleşerek Musa'ya Tevrat'ın verilmesine şahitlik etmesi efsanesinin etkisini taşır. Hz. Muhammed, İbrahim'in duasının kendisiyle gerçekleştiğini söylemiş, önceki kutsal metinlerde kendisinin geleceğinin haber verildiğini ileri sürmüştü (A'raf, 7/157; Saf, 61/6).

c) Peygamberler dizisi. Eski Ahid'de olduğu gibi Kur'an'da da peygamberlik dizileri vardır. Allah, İsrail oğullarından ve onların dışındakilerden (gentile) peygamberler seçmiştir. Yahudilerde ve Hıristiyanlarda dinin evrenselliği vardı. Muhammed her topluma bir peygamber öğretisini öğrenmiş olmalıdır.

d) Peygamberler beşerdir. Hz. Muhammed'in muhatapları melek bir peygamber bekliyorlardı (İsra, 17/92). Hz. Muhammed, Peygamberlerin beşer olduklarını vurguladı. Yeni Ahid'de Lut'a meleklerin geldiği, Meryem'e ve Daniel'e Cebrail'in görüldüğü anlatılmaktadır. Eski Ahid'in bütün peygamberleri insani meziyet ve kısıtlılıkları taşıyordu. İnsan peygamberin bir gereği halkının diliyle konuşmasıydı.

e) Peygamberlerin desteklenmesi. Hz. Muhammed'in muhatapları onu destekleyecek bir ateşin inerek bir kurbanı yakmasını istiyorlardı (Âl-i İmran, 3/183). Bu Elijah kıssasından alınmıştır. Muhammed bunlara cevap olarak daha önceki peygamberlere inen mucizelere de inanılmadığını anlattı. Bunlar da Ehl-i Kitap kaynaklarından alınmıştır. Muhammed'in mucize ve destek konusunda kullandığı âyet ve beyyine kavramları İbranice ve Aramca'dan alınmıştır.

f) Peygamberlerle gönderildikleri insanların Ahirette yüzleştirilmesi. Mâide sûresinde (5/109-110) anlatılan Ahiret Günü Peygamberlerle halklarının yüzleştirilmesi de Ehl-i Kitaptan alınmıştır.

Peygamberlik hususunda da Jeffery'nin uğraşı aynıdır: Kur'an'ın önceki kutsal metinlerdeki esasları barındırmasından yola çıkarak, onun, Hz. Muhammed tarafından, Ehl-i Kitap örneği taklid edilerek oluşturulmuş olduğu aksiyomunu delillendirmek. Halbuki Jeffery'nin büyük bir emekle hazırladığı bu karşılaştırma çalışmaları, bir Müslüman için, Kur'an'ın aynı kaynaktan geldiğinin küçük bir delili olmaktan öte geçmez.

Jeffery'ye göre Hıristiyanlıktaki Ruh kavramını öğrenen Hz. Muhammed, vahyi Cebrail'den (Ruhu'l-Kudüs'ten) aldığı söylemiştir.

Son olarak Jeffery'ye göre, Hz. Muhammed'in Hz. İbrahim'in dinini ihya projesini alacağız. İbrahim hakkında Yahudi ve Hıristiyanlar ihtilafa düşmüşlerdi. Binaenaleyh hem Hıristiyanların hem Yahudilerin çıktığı İbrahim'e kadar gitti, fakat öğretisi açıkça ayrı olmalıydı ve dinini 'İbrahim'in dini'nin ihyası olarak açıkladı.

1. Kutsal kitap vahyedilme bahşi İbrahim ailesine mahsustur (Ankebut, 29/27; Hadid, 57/26).

2. Muhammed'e vahiy yoluyla verilen mesaj, İbrahim Dini'ni takip etmesidir (Nahl, 16/123; Ali İmran, 3/61-68; En'am, 6/161,162).

3. Bu İbrahim Dini, Nuh'a önceden verilmiş olan (Fussilet, 41/13; Sâffât, 37/83) ve daha sonra Musa ve İsa'ya verilen dindir (Fussilet, 41/13; Hadid, 57/27).

4. Önceki peygamberlere vahyedilen bu mesaj tekrar, Muhammed'e vahyedilmiştir (Necm, 53/36,37; A'la, 87/18,19).

5. Bu İbrahimî inanç, hak dindir (*dîn kıyem*, En'am, 6/161,162). Zira İbrahim bir Haniftir (En'am, 6/161,162; Bakara, 2/135), bir Müslümandır (Ali İmran, 3/61-68; Hac, 22/22), hususen müşriklerden değildir (Bakara, 2/135; En'am, 6/161,162; Nahl, 16/123). Bu sebeple Allah diğerlerine rehberlik etmesi için onu imam kılmıştır (Bakara, 2/124), kendini bilmezden başkası onun dininden yüz çevirmez (Bakara, 2/ 130).

6. Bu dini, İbrahim, oğullarına vasiyet etmiş (Bakara, 2/132), kendisine tabi olanların, kendisinden olduğunu söylemiştir (İbrahim, 14/36). Hz. Muhammed'in devrindeki Hıristiyan ve Yahudiler İbrahim hakkında ihtilafa düşmüşlerdi (Ali İmran, 3/58-65), böylece Muhammed onların dininden ayrı olduğunu açıklayabilirdi.

7. İbrahim gelecekteki bu bozulmayı öngörmüş ve Allah'a "Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder" diye dua etmiştir (Bakara, 2/129). Bu dua, Muhammedin gelmesiyle kabul edilmiş oluyordu.

Özetlememiz gerekirse Jeffery, Kur'an'a bir beşer kitabı gözüyle bakması nedeniyle, onu, Hz. Muhammed'in zihnindekileri, amaçlarını ve yöntemini anlamak için okumuştur. Kurduğu bağlantılar bütün dinler arasında kurulabilecek benzerliklerdir. En başta dediğimiz gibi, Kur'an'ın kendisi bu hakikati reddetmemekte, kendinden öncekileri tasdik edici ve onlara şahitlik edici bir fonksiyonu icra ettiğini belirtmektedir. İslâm dini, kendinden önceki iki semavi dinin toplumlarına ayrı bir bakış getirir. Kur'an'ın ilk sûresi Fatiha'nın 7. âyetinde anılan gazaba uğramışlar ve yoldan çıkmışların en belirgin örneğini sırasıyla Yahudiler ve Hıristiyanların teşkil ettiği tefsirlerde belirtilmektedir.

B. KUR'AN'IN MUHTEVASI HAKKINDA ÇALIŞMA VE GÖRÜŞLERİ

Jeffery'nin Kur'an'ın muhtevasına ilişkin çalışma ve görüşlerini üç başlık altında inceleyeceğiz. Birincisinde onun, Kur'an'ın üslubu, ana konuları hakkında ne düşündüğünü aktaracağız. İkincisinde hazırladığı kısmî meali değerlendireceğiz. Üçüncü başlık altında ise, Jeffery'nin en çok tanıdığı, Kur'an'ın yabancı kelimeleri üzerine yaptığı çalışma olan *Foreign*'i ele alacağız.

1. Kur'an'ın Üslubu ve Genel Muhtevası Hakkında Görüşleri

Jeffery'nin Kur'an'ı Hz. Muhammed'in telifi olarak kabul ettiğini aktarmıştık. Ona göre Kur'an baştan sona Hz. Muhammed'in zihninin iştiaklarını ve sınırlarını yansıtır.¹ Kur'an'ın kaba ve kasvetli bir monotonluğunun olduğunu düşünen Jeffery'ye göre Arapça'nın Binbirgece masalları gibi şaheserleri Batılı öğrenci için daha üstündür. Jeffery bu düşünceleri sebebiyle, Müslümanların İ'cazû'l-Kur'an inancının edebiyatlarına olumsuz etki yaptığını kabul eder.² Jeffery, yine Batılı öğrenciler üzerinden, Hz. Muhammed'in ruhani içgöründen ve düşünce derinliğinden, İslâm'ın da dinî tecrübe derinliği ve aşkın teşebbüslerden yoksun olduğunu iddia eder. Buna rağmen İslâm'ın başarısını ise, müntesiplerinin daha çok pratik hayatına hitap etmesine bağlar.³

¹ Jeffery, *Islam*, s. 3.

² Jeffery, *Scripture*, s. 4-5.

³ Jeffery, *Reader*, s. 8.

Jeffery, Kur'an'da zikredilen şahsiyetlerin pek çoğunun, ve onun dinî öğretisinin önemli bir kısmının, Kitab-ı Mukaddes okurlarına aşina geleceğini söyler. Bunu Hz. Muhammed'in misyonunu, Ehl-i Kitap örneğinden almasına bağlar.¹ Hz. Muhammed, Yahudi ve Hıristiyan öğretilerinin yavan bir tekrarı vermiş, bu önceki dinlerde daha uygun bir şekilde işlenmiş dinî meseleleri tekrar ısıtıp gündeme getirmiştir. İslâm sonraki çağlardaki gelişmesinde de hayli düşük bir seviyede bir din arz etmiştir.² İslâm'ın Araplara bile çok şey kazandıramayan yavanlığının sonucu olarak, Yeni Platonculuk, Vedacılık vb. etkilerle entelektüel bir reaksiyon olan Tasavvuf doğmuştur. Uzun soluklu bir din olamayan İslâm, eklektizme başvurarak başka kültürlerden takviye almak zorunda kalmıştır.³

Kur'an'ın kafiyeli metin şeklindeki üslubu Jeffery'ye göre İslâm öncesi dönemde yaşamış kâhinlerin sözlerini andırır.⁴ Erken Mekkî sûrelerin başında görülen yemin formülleri de kâhinlerin kullandıkları bir usuldür.⁵ Zaten Hz. Muhammed'in dinî tecrübesinin başlangıcı da dönemin kâhinleri ve şâirlerinde görülenlere benzer bir ilhamdır.⁶ İlk dönemlerde görülen kafiyeli ve ritmik şâirane üslup, Hz. Muhammed'in misyonunun tebşirden teşrie kaymasıyla düz nesre dönüşür.⁷

Jeffery, Kur'an sûrelerinin, sağlığında Hz. Peygamber, onun vefatından sonra cem heyeti tarafından âyetlerin bir araya getirilmesi, birleştirilmesi, çıkarılması şeklinde revizyon geçirdiği yönünde Richard Bell'in (ö. 1952) görüşlerini benimsediğinden⁸, pek çok sûre için âyetlerin bütünlük arz etmediği, değişik dönemlere ait malzemenin bir araya getirilmesinden oluştuğu biçiminde açıklamalar getirmiştir. Örneğin İsra sûresinin birinci âyetinin sibakıyla alakası yoktur,⁹ Nahl, Rum, Yâsîn ve Lokman sûreleri, Medenî girişler eklenmiş, Mekkî sûrelerdir.¹⁰

¹ Jeffery, *Reader*, s. 17.

² Jeffery, *Reader*, s. 8.

³ Jeffery, "Eclecticism", s. 238.

⁴ Jeffery, *Islam*, s. 47; *Scripture*, s. 55.

⁵ Jeffery, *Selected*, s. 31, 33, 36.

⁶ Jeffery, *Scripture*, s. 55-58.

⁷ Jeffery, *Reader*, s. 18; Jeffery, *Selected*, s. 20.

⁸ Jeffery, *Selected*, s. 14.

⁹ Jeffery, *Selected*, s. 113.

¹⁰ Jeffery, *Selected*, s. 107, 126, 138, 144.

2. Huruf-ı Mukattaa Hakkında Çalışması

Kur'an-ı Kerim'in 29 sûresinin başında bulunan, çeşitli dizilişlerdeki 14 harfe Huruf-ı Mukattaa denilmektedir. Bunlar zahirleri itibariyle herhangi bir manaya delalet etmediklerinden, hakiki müteşabih sayılırlar. İslâm âlimleri bu harfler konusunda çeşitli açıklamalar yapmışlarsa da manasını ancak Allah'ın bildiği kabul edilmektedir. Her halükarda bu harfler Kur'an metnine dahildir. Müstakil âyet sayılıp sayılmadıkları konusunda Basra ve Kufe okulları arasında ihtilaf vardır.¹

Mukattaa harfleri Kur'an araştırmaları yapan oryantalistlerin dikkatini çekmiş ve üzerinde çeşitli iddia ve yorumlarda bulunmuşlardır. Arthur Jeffery ilk İslâmiyat makalelerinden birini bu konuya ayırmış, çalışmasında konuyla ilgili İslâm âlimlerinin görüşlerine kısaca değindikten sonra oryantalistlerce ileri sürülen teklifleri değerlendirmiştir.

Jeffery'ye göre İslâm âlimleri konuya ilişkin yaklaşımları açısından iki başlıkta toplanabilir: a) Bu harflerin mistik (batınî, gizemli) işaretler olduğuna kail olanlar. b) Bu harfleri akla göre tevil edenler. Akli yorumların başta geleni, bu harflerin meydan okuma amacıyla konulduğu görüşüdür. Bu harflerin bazı kelimelerin kısaltmaları olduğu görüşü de ileri sürülmüştür.

Oryantalistlerden bu konuda ilk yorumun sahibi Jacobus Golius (ö. 1667) da kısaltma olduğu görüşünü dile getirmiştir.

T. Nöldeke (ö. 1930) ise daha sonra vazgeçeceği iddiasında, bu harflerin cem heyeti başkanı Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665), Kur'an parçalarını aldığı kişilerin adlarını kısaltarak yazmasının sonucu olduğunu söylemiştir. Böylece Nöldeke, bu harflerin Kur'an metnine sonradan ilave edildiğini dile getirmiştir.

Otto Loth ise Yahudi Kabala etkisiyle, bu harflerin Hz. Muhammed tarafından bilerek mistik semboller olarak kullanıldığını söylemiş, Nöldeke'yi tenkit etmiştir. Loth'a göre bu harfler Kur'an metnindeki bazı ifadelerin kısaltmalarıdır. صراط المستقيم = المص gibi.

¹ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, İstanbul, 1996, s. 68-76.

Aloys Sprenger (ö. 1893) de kısaltma görüşüne katılmış, Habeş Kırallı huzurunda da okunan Meryem sûresinin girişindeki عيسى النصارى ملك = كهيعص ifadesinin kısaltmasıdır şeklinde ilginç bir tez ileri sürmüştür. Jeffery bunların imkansız ve yararsız olduğu görüşündedir.

Hartwing Hirschfeld, Nöldeke'nin ilk görüşü üzerinde durur, harflerin bulunduğu sûrelerle, mushaftaki sûre tertibi arasında bir alaka bulunduğunu düşünür. Sadece 29 sûrede ve sürekli sûre başında bulunmalarından, bu harflerin, Hz. Muhammed'in düzenlediği, revize ettiği sûrelerin işaretleri olabileceği kanaatine varır. Huruf-ı Mukattaa içindeki ال harflerini harf-i ta'rif sayan Hirschfeld, diğer harfleri sahabe isimleri kabul eder: م = Muğire, ص = Hafsa gibi. Jeffery bu görüşü tenkit etmemektedir.

Hans Bauer, Loth'un Kur'an kelimelerinin kısaltması görüşü izinden gider. Buna göre ن ، طه ، ق ، ص ، يس harfleri sûre isimleridir ve sûre içeriğinden bazı kelimelerin kısaltmalarıdır. ق ، صافات 30. âyetindeki يسعى ، 19. âyetindeki ق ، صافات ، 22 ve 26. âyetlerindeki قرينه ، طه ، 12. âyetindeki طوى ve sûrede birkaç kez geçen هرون ، ن ، sûrenin konusu olan مجنون kelimelerinin kısaltmasıdır. Jeffery, Loth ve Sprenger'in izahlarını indî bulmuş, Bauer'in teorisini ise önemli bir adım kabul etmekle beraber, tatmin edici bulmamıştır: Herşeyden önce kısaltmanın, kısaltması olduğu kelimedenden daha net ve anlaşılır olması gerekmez mi?

Jeffery son olarak Eduard Goossens'in görüşlerini en detaylı şekliyle tanıtır. Goossens harflerin her zaman sûre başında gelmesinden yola çıkar: bunlar besmele gibi teknik bir giriş olmalıdır. Sûrelerin isimleri konusunda bir ittifak yoktur. Tevbe sûresi Berae; İsra sûresi Beni İsrail; Muhammed sûresi Kıtıl olarak da isimlendirilmektedir. Goossens'in fikrine göre bu isim çeşitliliği, her şeyin kalıba oturtulmasından önce daha fazla olmalıdır. Buna göre bu harfler, sûre isimleriydiler. Fatiha ve İhlas dışında bütün sûre isimleri sûrelerin içeriğinden seçilmiştir. Yetmiş iki sûre ise sûrenin ilk kelimesini isim olarak almıştır. Kalan kırk sûrede de göze çarpan bir kelime isim olmuştur. Bu bir Sâmî geleneğidir. Huruf-ı Mukattaa'dan dördü zaten sûre ismidir : Tâhâ, Yâsîn, Sad ve Kaf. Rum sûresi için الم ، Fussilet sûresi için حم ، Kalem sûresi için ن harfleri isim olarak kullanılmıştır. Ancak mukattaa harflerinden oluşan bazı birleşimleri birden fazla sûrenin başında

bulunmaktadır. Goossens bu harfleri gurup isimleri olarak kabul edecektir. Goossens'in tek tek harfler üzerinde görüşleri şöyledir:

ن - Bu harfin başında bulunduğu Kalem, 68/48'de Yunus, Sahibü'l-Hût olarak isimlendirilir. Enbiya, 21/ 87'de ise ذالنون olarak anılmıştır. Kuzey Sami dilinde Nûn balık demektir. Sûrenin adı balık demektir.

ق - Bu harfin başında bulunduğu Kaf sûresi Mağrip'te Mecid olarak isimlendirilmektedir. Sûrenin ilk âyeti والقران المجيد olduğuna göre, bu harf Kur'an kelimesinin kısaltmasıdır.

يس - Goossens 36. sûre olan Yâsîn sûresinin cenaze törenlerinde kullanılmasından yola çıkar: Yâsîn'de bu kullanım için bir temel yoktur, halbuki 37. sûre Sâffât tamamen eskatoloji konusunu işler. Bu iki sûre önceden birleşiktir. Sâffât'ın giriş için eklenen ilk 11 âyeti çıkarılırsa iki sûrenin fasılaları da birbirine uygundur, 12. âyet ise Yâsîn'in sonuna tam uymaktadır. Goossens bu birleştirme tezini, Sâffât, 37/123 ve 130'da geçen الياسين ve الياس (Elias) kelimelerine ulaşmaktadır. Dolayısıyla bu harfler İlyas (Elias) isminin kısaltmasıdır.

ص - Goossens, Sâffât sûresinin başından çıkardığı 1-11. âyetleri, başında bu harfin bulunduğu Sad sûresinin girişine ekler: ص , الصفات kelimesinin kısaltmasıdır.

الر - Yunus (10), Hûd (11), Yusuf (12), İbrahim (14), Hicr (15) sûrelerinin başında bulunan bu terkip, bu sûrelerin tümünün işlediği konuyu gösterir: الرسل Rasuller. Sûrelerin isimleri de -Hicr hariç- peygamber ismidir. Hicr sûresi de Salih'ten bahseder.

الم - Ra'd (13) sûresinin başındaki bu ifade yukarıdaki guruptan biraz farklıdır. Bu sûrede peygamberlerden genel olarak bahsedilmiştir. Son âyetinde (43) ise Hz. Muhammed, "mürsel" مرسل olarak adlandırılmıştır.

الم - Bu terkip, Bakara (2), Âl-i İmran (3), Ankebût (29), Rûm (30), Lokman (31), Secde (32) sûrelerinin başındadır. Bir önceki gurup gibi bu sûreler uzunluklarına göre bir kerede bir gurup tarafından düzenlenmiş olmalıdır. Redaktör uzunluklarından dolayı Bakara ve Âl-i İmran sûrelerini diğerlerinden ayırmış baş tarafa almıştır. Bu sûrelerin ortak konusu "mesel" المثل dir.

المص - A'raf (7) sûresinin başında bulunur. On birinci âyette صورناکم ifadesi geçer. 180. âyette en güzel isimlerin Allah'a ait olduğu belirtilir. Haşr, 59/24'ten Allah'ın isimlerinden birinin "musavvir" المصور olduğunu öğreniyoruz.

كهيص - Bu terkinin başında bulunduğu Meryem (19) sûresi, kompozit bir sûredir. 1-34, 35-41, 42-74 ve 75'den sona kadar ayrı bölümler halindedir. يحيى = ي - ع - ع كىسالتمالاريدىر. ص, 75'ten itibaren Hz. Muhammed'in Mekkelilere karşı verdiği vaazda geöen الضلالة kelimesini gösterebilir. Malum olduğu üzere noktalar sonradan konmuştur. كه harfleri ise bir önceki Kehf sûresini (18) gösterir. Jeffery, Kehf sûresinin girişinin karakteristik sûre başlangıcı özelliklerini taşımadığını, Kehf sûresinin, uzunluğa göre dizilimi bozduğunu, iki sûrenin birleşmesinin bu dizilimi de koruyacağını söyleyerek Goossens'in görüşünü destekler.

طه - Tâhâ (20) sûresinin girişindeki bu harfler için Bauer, Tuva ve Harun kelimelerinin kısaltması demiştir. Grimme ise sadece Tuva anlamında olduğunu, sondaki hâ'nın müennes işareti olduğunu ileri sürer.

طسم ve طس - Şuara (26), Neml (27) ve Kasas (28). Bauer üç sûrenin de Musa kıssasıyla başladığını, Kasas girişindeki م'in موسى olabileceğini söyler. Goossens, Şuara sûresinin girişindeki س'in 224. âyette geöen ve sûreye isim veren "şuâra" شعرى kelimesinin, ط'nın ise 63. âyetteki "tavd" الطود kelimesinin kısaltması olabileceğini söyler. Neml sûresinde ise sûrenin içeriğine bağlı olarak س = سليمان = ط, سليمان = ط, سليمان = ط için, 24. âyetteki الظل veya 29 ve 46. âyetlerdeki الطور veya 38. âyetteki الطين kelimelerini önerir. س için 30. âyetteki الشاطى kelimesini, م için 21 ve 45. âyetlerdeki موسى veya مدين kelimelerini sayar.

حم - Bu iki harf Gâfir (40), Fussilet (41), Şûrâ (42), Zuhruf (43), Duhân (44), Câsiye (45), Ahkaf (46) sûrelerinin başında bulunmaktadır. Şûrâ sûresinde عسق harfleri de bulunmaktadır. Bu sûrelerin hepsi aynı karakteristik girişle başlarlar, eskatolojik bir grup oluştururlar. Bauer, bu sûrelerde Cehennem, Cahim ve Nar kelimelerinin sık geçtiğini belirtmiştir. Goossens ise حميم (kaynar su) kelimesine işaret etmiştir. Sûre girişindeki harfler gelecekteki cezalandırmaya gönderme taşır. Bu kelime bu sûrelerden Gâfir 40/72; Duhân 44/46, 48. âyetlerde bu anlamında,

Gâfir 40/18 ve Fussilet 41/34. âyetlerde ise arkadaş anlamında geçmektedir. Şûrâ sûresinin girişindeki عسق için Goossens, Bauer, Schawally ve Loth'la aynı açıklamayı verir : Şûrâ 42/17. âyetteki لعل الساعة قريب ifadesinin kısaltmasıdır.¹

Jeffery bu şekilde görüşleri özetledikten sonra bu tekliflerin çoğu zaman indî ve keyfî açıklamalar olmaktan öteye gidemediğini, ancak bu konuda tam bir çözüme ulaşılamasa da doğru yolda olduğunu söyler. Bu teorileri bazı Ezher eğitilmiş şeyhlere sorduğunu, onların, bazılarının inandırıcılığını kabul ettiklerini fakat her halükarda bunların Kur'an metninden olduğuna inandıklarını aktarır.

Jeffery mealinde de bu harflerin anlamının bilinmediğini, pek çok görüş ileri sürüldüğünü aktarmakla yetinmiştir. Bu harflerin tamamının derleme sûrelerin başında olduğunu, bu harflerle başlayan sûrelerle, sûre tertibi düzeni arasında ilişki bulunduğunu düşünen Jeffery, Mukattaa harflerinin sonradan konulmuş işaretler olduğu ve cem faaliyetiyle ilişkili olduğu görüşünü benimsiyor görünmektedir.²

3. Kur'an Çevirisi

Konuya girmeden önce İngilizce'ye yapılan Kur'an çevirileri hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz. Bu bilgileri Jeffery'nin kısmî mealinin giriş bölümünden alıyoruz.³

Kur'an'ın ilk İngilizce çevirisi, Alexander Ross'un 1649 yılında, André du Ryer'e (ö. 1660) ait Fransızca çeviriden yaptığıdır. Bu lakayt, yetersiz, güvenilirmez çeviri 1806'da tekrar basılmıştır. Ross, çevirisi hakkında Hıristiyan okura hitaben yazdığı metinde Hz. Muhammed ve Kur'an hakkında ağır hakaretlerde bulunmuştur.

İngilizce çevirilerin içinde en meşhuru 1734 tarihli, George Sale'inkidir (ö. 1736). İngiltere'de ve Amerika'da pek çok kez basılan, çeşitli Avrupa dillerine çevrilen çalışma, büyük ölçüde Ludovico Marrucci'nin Latince çevirisine dayanmaktadır.

¹ Oryantalistlerin Huruf-ı Mukatta ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi için bk. Duman, M. Zeki - Mustafa Altundağ, "Huruf-ı Mukatta", *DİA*, XVIII, s. 406-407.

² Bu kısmın tamamı için aynı makale kullanılmıştır: Jeffery, Arthur, "The Mystic Letters of the Koran", *MW*, XIV (1924) s. 247-260.

³ Jeffery, *Selected*, s. 17-20.

İlk baskısı 1861’de yapılan Rodwell çevirisi de iyi bilinenler arasındadır.

1880’de Edward Henry Palmer (ö. 1882) tarafından yeni bir çeviri yapılmıştır. Bu çeviri Jeffery’ye göre Arapça orijinalin güzelliğini ve saflığını öncekilerden daha iyi yansıtmakla beraber, alelacele hazırlandığından, eksik ve atlamalarla şekli bozulmuştur.

Hindu Müslümanlar tarafından, Kur’an’ın İngilizce’ye çok sayıda çevirisi yapılmıştır. Abdulkhakim Khan (Patiala, 1905), Mirza Abu’l-Fazl (Allahabad, 1911), Muhammad Ali (Lahor, 1916), Ghulam Sarwar (Singapur, 1930), Yusuf Ali (Lahor, 1934). 1930’da Londra’da, Müslüman olan İngiliz Marmaduke Pickthall (ö. 1936) tarafından da bir çeviri yapılmıştır: *The Meaning of the Glorious Koran*. Jeffery’nin, Pickthall ve Hind Müslümanların çevirileri hakkında söyledikleri mânidardır:

“Bu sonuncusu (Pickthall’ın çevirisi) maalesef bu ülkede ucuz bir neşirle tekrar basılmış ve her yere yayılmıştır. Hind çevirileri gibi, bu da taraflı, propaganda amaçlı, kaçınılması gereken bir çalışmadır.”¹

Arthur John Arberry’nin (ö. 1969) *The Qur’an Interpreted*’i (2 cilt, Londra, 1955) ve N. J. Dawood’un Penguin klasikleri arasında çıkan çevirisi (Londra, 1956) son yapılan çalışmalardır.

Jeffery’e göre, modern araştırmacılık açısından en tatmin edici çeviri, Richard Bell’in (ö. 1952) *The Qur’an : Translated with a Critical Rearrangement of the Surahs*’ıdır (2. cilt, Edinburgh, 1937-1939). Adından anlaşılacağı üzere Bell, sûrelerin bir araya getirilmiş parçalardan oluştuğunu iddia etmekte ve çevirisinde baskı teknikleriyle parçalara ayırdığı sûrelerde yeni düzenlemeler teklif etmektedir. Bell’in bu uygulaması pek çok oryantalist tarafından bile aşırı bulunmuştur.²

Jeffery’nin Telif ve Tercüme dönemi diye adlandırdığımız ömrünün son yıllarında ortaya koyduğu çalışmalardan biri de *Selected Suras* isimli kısmî mealidir. Kitap kısmî bir meal olmakla beraber 350 açıklayıcı not ve sûre girişlerde verilen bilgilerle tefsirî bir meal olarak da kabul edilebilir. Telif ve tercüme dönemi eserlerinin hedef okur kitlesi sadece İslâmiyât öğrencileri olmadığından notlar az tutulmakla beraber daha net ifadeler taşımaktadır.

¹ Jeffery, *Selected*, s. 19. İlginçtir ki Jeffery’nin bu eseri 2001 yılında ucuz bir baskı ile yeniden basılmıştır: Dover Thrift Editions (= Dover Tasarruf Neşirleri).

² bk. Ahsan, M. Manazır, “Bell, Richard”, *DİA*, V, 423, 424.

Seçilen sûreler, T. Nöldeke'nin tasnifi esas alınarak Erken Mekkî, Orta Mekkî, Geç Mekkî ve Medenî olarak sıralanmıştır. Jeffery'nin uyguladığı nüzul sırasını Muhammed Khalifa karşılaştırmalı olarak ele almıştır.¹

Jeffery Kur'an'ın mahiyeti ve metninin sıhhati hakkındaki düşünce ve varsayımlarını mealine yansıtmıştır. Fatiha ve Muavvizeteyn sûrelerinin açılış ve kapanış duaları olduğu görüşü² doğrultusunda bu sûreleri tasnif dışı olarak tercümesinin başına ve sonuna koymuştur. Sûre girişlerinde ifade ettiği sûrelerin revizyona uğradığı iddiası ve nüzul sırası ile ilgili görüşlerini Kur'an metnine dair görüşleri kısmında serdedeceğiz. Burada bizzat çevirisiyle ilgili hususları ele alacağız.

Jeffery'nin hazırladığı meal kısmîdir. Kendi nüzul sıralamasına göre 64 sûre seçerek tercüme etmiştir. Bakara, Nisâ ve Mâide sûrelerinden ise seçtiği âyetleri çevirmiştir. Her sûrenin girişinde, sûrenin adı, nüzul dönemi, revizyon geçirip geçirmediğine dair görüşlerini belirtir. Âyetler numarasızdır. Çeviride âyet düzenini gözetmenin, çeviriyi anlamsızlaştırdığını düşünen Jeffery, âyet formunu korumadan çeviri yapmış fakat âyet başlarını büyük harfle belirtmiştir.³

Jeffery çevirisinde klasik İngilizce kullanmıştır. Kur'an'daki Ehl-i Kitap şahsiyetleri gibi alemleri Batılı okura aşina formlarında verilmiştir: İbrahim = Abraham, Yunus = Jonah, İlyas = Elias, Harun = Aaron, Yahya = John, İmran = Amram, Yecuc ve Mecuc = Gog and Magog, Adn = Eden, Cehennem = Gehenna, Samiri = Samaritan gibi.⁴

Bazı dinî kavramları ise Arapça orijinali ile bırakmış, sonnotları ile izah etmiştir. Jahim, Saqar, Zabaniyyah, Shu'aib bunlara örnek verilebilir. Şuayb'ın Ehl-i Kitap Peygamberi Jethro ile karşılaşabileceğini kaydeden Jeffery, "daha muhtemel olanın, onun, Salih ve Hud gibi örnek için verilmiş bir isimden ibaret olduğudur" der.⁵

¹ Khalifa, *Sublime*, s. 224-227.

² Jeffery, "A Variant Text of the Fatiha" [Yeniden basılan makale], *The Origins of the Koran* (nşr. Ibn Warrağ), Amherst, N.Y., ts., s. 145-149.

³ Jeffery, *Selected*, s. 21.

⁴ Jeffery, *Selected*, s. 21.

⁵ Jeffery, *Selected*, s. 217.

350 civarında sonnot ile âyetler hakkında görüşlerini, İslâm âlimlerinin tefsirlerini, oryantalistlerin yorumlarını ifade etmiştir. Bu notlar ve girişlerin pek çoğuna Kur'an'ı Hz. Muhammed'in çalışması olarak kabulü yansır. Örneğin Müzzemmil ve Müddessir sûrelerinin ismi hakkında, Hz. Muhammed'in niçin büründüğü hakkında İslâm âlimleri bir takım hikayeler anlatmışlarsa da, buradaki örtünün Sâmi geleneğinde otoriteyi simgeleyen, kâhinlerin örtüleri gibi bir cübbe anlamına geldiğinin bugüne kadar anlaşamadığını kaydeder.¹

Müzzemmil sûresinin 4. âyetine düştüğü notta ise, 'Kur'an' kelimesinin, burada -alındığı Süryanice orijinali Keryana- 'kutsal kitap dersi' yapmak anlamında olduğunu söyler.² Bu bağlamda *ورث القرآن ترتيلا* kısmını "and prepare carefully the lesson [Qur'an]," (ve [Kur'an] dersini dikkatlice hazırla) şeklinde çevirmiştir. Jeffery sûreden, "Peygamber'in gündüzleri vaaz edip, geceleri mesajını formüle etme mücadelesi verdiğini" anlamaktadır.³

Jeffery'nin, Hicr 91. âyetteki Kur'an kelimesinin de kutsal kitap dersi anlamında olduğu, ve Kur'an'ı parçalara ayıranlardan kastedilenlerin Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu görüşü⁴ ilgi çekicidir. Yâsîn 2. âyette de Kur'an kelimesini 'lesson' (ders) şeklinde çevirmiştir.⁵

Jeffery'nin Erken Mekkî sûrelerdeki secili ve yemin formüllü üslubu dönemin kâhinlerine benzettiğini kaydetmiştik. Jeffery Duha ve İnşirah sûrelerinin Hz. Muhammed'in kendine güvenini kazanması, cesaretini yenilemesi amacı taşıdığını söyler.⁶ A'la sûresi 6. âyetteki *سنقرئك فلا تنسى* "Sana (Kur'an'ı) okutacağız ve sen hiç unutmayacaksın" ifadesinin de 'vahiyleri' halka okumaya yeni başladığı ve unutmaktan korktuğu döneme ait bir cesaretlendirme olduğunu kaydeder.⁷

Jeffery'nin dikkat çeken bir başka yorumu ise Bakara 38. âyette (*اهبطوا بعضكم لبعض عدو*) tesniye yerine cemi emir sigasının kullanılmasından, emrin Adem, Havva

¹ Jeffery, *Selected*, s. 26.

² Jeffery, *Selected*, s. 211

³ Jeffery, *Selected*, s. 44.

⁴ Jeffery, *Selected*, s. 219.

⁵ Jeffery, *Selected*, s. 107.

⁶ Jeffery, *Selected*, s. 33.

⁷ Jeffery, *Selected*, s. 41.

ve Şeytan'a yapıldığı ve aradaki düşmanlığın, erkek-kadın arasında değil, insan ile şeytan arasında olduğunu söylemesidir.¹

Foreign'in sahibi Jeffery, mealinde de alıntı olduğunu düşündüğü kelimeleri sıklıkla belirtir: Kur'an, Süryanice Keryana'dan; Furkan, Süryanice necat anlamına gelen Perqana'dan,² Firdevs, Yunanca Paradeisos'tan³ gelmektedir.

Kadir Sûresinin girişinde, kadr, kader ve kudret kavramlarını karıştırdığı görülür.⁴ Kadr'in güç demek olduğunu, ancak bu kelimenin kaderi belirleyen Decree (= İrade, emir, karar) anlamında teknik bir kelime olduğunu söyleyen Jeffery, sûre isminde Kadr'i Decree = irade, yazılı emir; sûre içinde Power = kudret şeklinde çevirmiştir. Kelimenin kıymet, değer anlamına temas etmeyen Jeffery, sûrede Kadir gecesinde kaderlerin belirlendiği inancının vurgulanmış olabileceğini, indirilen şeyin Kur'an değil, kaderlerin belirlendiği İrade kitabı olabileceğini kaydeder.⁵ Bu yaklaşım, Kutsal kitap olarak Kur'an başlığı altında verdiğimiz, Jeffery'nin Yakındoğu dinleri bağlamında kitab (kutsal kitap, yazılma) – kader (önceden belirlenerek yazılması) – yazı bağlantılı görüşlerini yansıtmaktadır.

Jeffery'nin çeviri hatalarından biri de İsrâ sûresi 60. âyetin tercümesindedir. Âyetin ان ربك احاط بالناس kısmını “Verily thy Lord is round about the people” (Rabbin insanların arasındadır/onları ihata etmiştir) şeklinde çevirmiş, verdiği notta rabbin insanların arasında olmasıyla neyin kastedildiğini anlamadığını kaydetmiştir.⁶ Khalifa, Jeffery'nin, ihata fiilinin kuşatmak (=encompass) anlamını bilmediğinden böyle bir hata yaptığını kaydetmektedir.⁷ Ancak -to be round about- yapısının ihata etmek anlamı bulunduğu görülmektedir. Jeffery'nin fiil cümlesini isim cümlesiyle karşılamasından yola çıkarak Khalifa'nın tercümeyle yanlış değerlendirdiği düşünülebilir.

Jeffery, âyetleri içeriklerine göre pasajlar halinde ayırır. Pasajlardan oluşan sûreler, Jeffery'ye göre farklı periyodlara ait parçalardır ve Hz. Muhammed

¹ Jeffery, *Selected*, s. 228.

² Jeffery, *Selected*, s. 229.

³ Jeffery, *Selected*, s. 220.

⁴ Khalifa, *Sublime*, s. 71.

⁵ Jeffery, *Selected*, s. 34.

⁶ Jeffery, *Selected*, s. 118, 221.

⁷ Khalifa, *Sublime*, s. 71.

tarafından Medine’de, ya da cem heyetince Hz. Peygamber’in vefatından sonra, revizyona tabi tutularak bir araya getirilmiştir. Bütünlük arz ettiği halde pek çok sûreyi böyle parçalı göstermeye çalışmıştır.

Örneğin Kıyame sûresini 1-15, 16-19, 20-33, 34-35, 36-40 âyetleri olarak ayırır. Sûreye yazdığı girişte sûrenin Kıyamet günü ile ilgili kısa parçaların bir araya getirilmesinden oluştuğunu, ancak 16-19 ve 34-35 âyetlerinden oluşan parçaları cem heyetinin araya soktuğunu iddia eder.¹

34 ve 35. âyetleri, Kıyamet anılmamasına rağmen, *اولى لك فاولى ثم اولى لك فاولى*, “Sana yakındır Kıyamet, daha yakın!, Sonra daha yakındır sana yakını!” şeklinde çevirmesi, bu âyetlerin siyak ve sibakıyla ilişkisini kuramamasına² neden olmuştur. Jeffery’ye göre, bu âyetler, önceki ve sonraki, yerinden çıkmış pasajları birbirine bağlama teşebbüsünden ibarettir.³ Jeffery’nin çevirisinin de aralarında bulunduğu İngilizce Kur’an çevirilerini tenkit eden Mohammed Khalifa, bu âyetlerin öncesinde Ahirete inanmayanların tavsif edildiği noktasını Jeffery’nin göz ardı ettiğini söyleyerek bu hatasını Arapça kelimenin anlamını bilmemekten kaynaklanan hatalar arasında serdetmiştir.⁴ Bu âyetlerin devamında da insanın başı boş bırakılmadığına, ilk yaratıcısının, onu tekrar dirilteceğine temas edilmiştir. Dolayısıyla sûrede anlam ve konu bütünlüğü açıktır.

Mohammad Khalifa’ya göre kısıtlı Arapça bilgilerine, hayali icatlarını ekleyen oryantalistler, çevirilerinde ciddi hatalar yapmışlardır. Khalifa, Jeffery’den ‘yedi göğün yaratılması’ konusunda verdiği açıklamayı buna örnek verir.⁵ Nebe sûresinin 12. âyetini *وبنينا فوقكم سبعاً شداداً* “Above you We have built seven solid heavenly vaults” (üzerinize yedi sağlam semavi kubbe inşa ettik) şeklinde çevirmiş,⁶ sonnotta ise bunların Batlamyus’un yedi göğü olmadığını, okyanuslarla çevrili disk şeklinde düşünülen dünyanın üstünde biri birinin üzerinde dış bükey kaseler gibi yedi kubbe olduklarını eklemiştir.⁷ Bunların Jeffery’nin hayalinin ürünü oldukları açıktır.

¹ Jeffery, *Selected*, s. 62, 63.

² Jeffery, *Selected*, s. 62.

³ Jeffery, *Selected*, s. 215.

⁴ Khalifa, *Sublime*, s. 68-69.

⁵ Khalifa, *Sublime*, s. 75.

⁶ Jeffery, *Selected*, s. 58.

⁷ Jeffery, *Selected*, s. 214.

Aynı sûrenin 7. âyetini de والجبـال اوتادا “dağları çadır direkleri kılmadık mı?” şeklinde çevirmiş, açıklamasında “önceden var olan suların üzerinde düz bir dünya tasavvuruna göre, dağların dünyayı sabitlediği” düşüncesinin olduğunu söylemiştir.¹

Jeffery'nin Kur'an'ın kaynakları hakkındaki düşünceleri de çevirisine ve notlarına yansımaktadır. Fetih sûresi 4. âyetteki Sekine kavramı için, Hz. Muhammed'in Medine döneminde Yahudilerden Shekinah öğretisini öğrendiğini, bu yüzden kelimenin sadece repose (=istirahat) yerine spirit of tranquility (=dinginlik ruhu) şeklinde çevirmenin en doğrusu olacağını söyler.² Khalifa, bu yaklaşımı İbrani rivâyetleriyle karıştırmaktan kaynaklanan hatalar arasında zikretmiş, shekinah kavramının 'Yehova'nın tahtında dinlenmesindeki görülmez ihtişam' anlamında olduğunu, Kur'an'daki Allah inancıyla alakası olmayan bu kavramın Sekine ile ilgisinin kurulamayacağını belirtmiştir.³ Bu karıştırmalar Arapça'nın İbranice, Süryanice ve Aramice'yle aynı dil ailesine mensup olmasından ve bu gerçeğin sürekli Arapça ve Kur'an'ın aleyhine bir delil olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Jeffery, kıssaların anlatıldığı âyetlere düştüğü notlarda, tarih hatalarından (anachronism) bahsetmektedir. Tâhâ sûresi 71. âyette Fir'avun'un ولأصلبكم في جذوع النخل (Sizi hurma dallarına asacağım) sözüne düştüğü notta, burada bir tarih hatası olduğunu, eski Mısır'da çarمیha gererek cezalandırmanın bilinmediğini iddia etmiştir.⁴ Jeffery slb fiilinin asmak anlamını ihmal etmiş görünmektedir. Çeviride kullandığı crucify fiili çarمیha germek, haç şeklindeki tahtaya çivileyerek öldürmek anlamına gelirken, slb fiili Mâide 5/33'de olduğu gibi asarak öldürmek anlamındadır.⁵ Ayrıca Jeffery'nin eski Mısır hakkında kesin bilgilere nereden ulaştığı da bir soru olarak durmaktadır.

Fecr sûresi 10. âyetini و فرعون ذي الاوتاد Jeffery, “kazıkların Efendisi Firavun” şeklinde tercüme ettikten sonra notta, âyetin maksadının anlaşılmadığını, Firavunların yerleşim yerlerinden bahsedildiği anlaşılrsa da atfin neye olduğunun

¹ Jeffery, *Selected*, s. 58, 214.

² Jeffery, *Selected*, s. 169, 227.

³ Khalifa, *Sublime*, s. 77-78.

⁴ Jeffery, *Selected*, s. 218.

⁵ İsfahani, Râgıb, *el-Müfredât* (thk. Nedim Mer'aşlı), Beyrut, ts., s. 292.

bilinmediğini söyler.¹ Bürûc sûresinde, burada olduğu gibi Semud ve Firavun'dan bahsedilmekte, orada açık bir şekilde ordularından bahsedilmektedir (Bürûc, 85/17,18). Dolayısıyla kazıklar, Firavun'un ordularına temas etmektedir. M. Khalifa ise farklı bir şekilde yaklaşmış, Nebe sûresi 7. âyette, dağların kazıklara benzetilmesinden yola çıkarak, Dağlar gibi Piramitleri olan Firavun şeklinde anlaşılması gerektiğini savunmuştur.²

Jeffery'nin Kur'an'ın üslubu konusunda sıklıkla dile getirdiği anlaşmazlık, kopukluk, bütünlüksüzlük iddiaları, Kur'an'ın kaynağı ve metin tarihi konusunda şartlandığı fikirlerinden kaynaklanmaktadır. Bunun çarpıcı bir itirafını Bürûc sûresine yazdığı girişte yapmaktadır. Kur'an'daki kıssaların Hz. Muhammed'e öğretildiği peşin kabulü, oryantalistlerin sûreleri nüzul sıralamasına koymalarına tesir etmektedir:

“Bu sûre, üslubu dolayısıyla net bir şekilde iki kısma ayrılıyor [1-11, 12-22], ikinci kısım birincisinden daha erken döneme ait olabilir. Bell, iki parçanın da Medenî olduğunu düşünür, fakat bunlar muhtemelen Erken Mekkî döneme aittir. İlk pasajda M.S. 524'te Necran'da Hıristiyanların uğradığı zulme atıf vardır. İkinci kısımda, Allah'tan aldığı vazifeye inancını sürdürmesi için Peygamber'i teşvik etmek amacıyla Firavun ve Semud'un iyi bilinen kıssaları kullanılır. **Muhammed'in bu kadar erken bir dönemde bir Firavun kıssasını bilemeyeceği, bu pasajı Medenî kabul etmek için temel sebeptir.**”³

Jeffery, Ashab-ı Kehf kıssası hakkında da tarihsel hatalar ileri sürmüştür. Zülkarneyn ve Hızır kıssalarının Büyük İskender efsanesinden oluşturulduğunu sonnotlarında ileri sürer. Bu hususlarda Kur'an'ı efsane kayıtlarıyla yargılamaktadır. Ona göre “denizlerin birleştiği yer” (مجمع البحرين) mitolojik bir kavramdır, balığın dirilerek denizde yol bulması ölümsüzlük efsanesiyle ilgilidir.⁴ Jeffery bazı doktrinler konusunda da ilişkiler kurar. Hicr Sûresi 23. âyetteki Allah'ın herşeyin mutlak sahibi ve varisi oluşunu, Alpha ve Omega düşüncesi şeklinde açıklar.⁵

Kıyamet sûresinin 9. âyetindeki Kıyamette ay ve güneşin bir araya gelmesi antik Yakındoğu kozmolojisindeki, yaratılışın başlangıcında ay ve güneşin birleşik

¹ Jeffery, *Selected*, s. 61, 214.

² Khalifa, *Sublime*, s. 71.

³ Jeffery, *Selected*, s. 43.

⁴ Jeffery, *Selected*, s. 219-220.

⁵ Jeffery, *Selected*, s. 218.

olduğu inancının uzantısıdır, zira eskatoloji kozmolojinin özetidir. Jeffery'nin yaratılıştan önce ay ve güneşin birleşik olduğu sözünü anlamış değiliz.

İsra 13. âyeti (و كل انسان الزمناه طائره فى عنقه) Jeffery, "Each man's bird of fate have We fastened on his neck"¹ (Her insanın kader kuşunu boynuna bağladık) şeklinde çevirmiş, açıklamasında, en eski çağlardan beri Yakındoğu'da kişinin kaderinin, tanrılar tarafından belirlendiği ve bunun bir kuş şeklinde ortaya çıktığı düşüncesinin yaygın olduğunu söylemiştir.²

Kur'an'daki Yusuf, Meryem, İsa ve Musa kıssalarını, Yahudi ve Hıristiyan kaynaklardakilerle karşılaştıran Jeffery, çelişen farklılaşan durumlarda, Hz. Muhammed'in hafıza hatası,³ karıştırması,⁴ duymamış olması⁵, Hıristiyanlığın farklı bir fırkasından öğrenmesi⁶ gibi 'açıklamalar' getirir.

Jeffery'nin meal notlarında zikrettiği oryantalist kaynaklar, başta 1920'li yıllarda Edinburgh'ta Kur'an tercümesi üzerinde birlikte çalıştığı⁷ Richard Bell (ö. 1952) olmak üzere, Charles Torrey, Josef Horovitz (ö. 1931), Francis Burton (ö. 1890), David Samuel Margoliouth (1940), Hartwig Hirschfeld ve Conti Rossini'dir.

Müslüman yazarların İngilizce çevirilerini, didaktik, vaaz üsluplu (homiletik), propaganda amaçlı, bilimsellikten uzak ve tarafı bulan Jeffery, sıklıkla atıfta bulunduğu, modern tenkit usullerinin tercümeyle yansıtılması gerektiğini düşünür. Müslümanlardan Allah'ın kelamı olduğuna inandıkları kitabı tercüme ederken, tarafsızlık ve eleştirici bakış isteyen Jeffery, kendi çevirilerine Hz. Muhammed ve Kur'an hakkındaki Hıristiyan görüşlerini yansıtmamayı bilimselliğin gereği görmemektedir.

Jeffery'nin mealini daha detaylı bir incelemeye tabi tutmak tezimizin kapsamını aşacağından bu tanıtım ve örneklerle yetineceğiz. Netice olarak

¹ Jeffery, *Selected*, s. 114-115.

² Jeffery, *Selected*, s. 221.

³ Jeffery, *Selected*, s. 219. Ashab-ı Kehf'in kaç yıl uydukları konusu.

⁴ Jeffery, *Selected*, s. 231. Mâide 112. âyette Havarilerin gökten bir sofraya istemeleri, Resullerin İşleri, X'da Petrus'un gökten bir sofraya indiğini görmesi.

⁵ Jeffery, *Selected*, s. 224. Kur'an Yusuf'un gördüğü bir rüyadan bahseder Yusuf, 12/4, bu, Tekvin, XXXVII/9'da anlatılan ikinci rüyadır. Jeffery'ye göre Hz. Muhammed bunu duymamış olmalıdır.

⁶ Jeffery, *Selected*, s. 230. Jeffery'ye göre İsa'nın çarmıha gerilmediği düşüncesine Hz. Muhammed Gnostiklerle belki de Manicheanlarla görüşerek ulaştığı olmalıdır.

⁷ Jeffery, *Selected*, s. 21.

Jeffery'nin, kısmî mealinde, Kur'an'ın mahiyet, muhteva ve metinsel tarihi hakkındaki düşüncelerini açıkça ortaya koyduğunu, bu görüşlerini çoğunlukla giriş ve notlarla, bazen de tercümede tasarruflarda bulunarak yansıttığını görüyoruz. Jeffery'nin Kur'an hakkındaki bütün çalışmaları gibi meali de, Kur'an'ın, ilahi vahiy mahsulü, Allah kelamı olmadığı varsayımını delillendirme amacına hizmet etmek için yazdığı bir çalışmadır. Müslümanların yaptığı çevirilerden kaçınılması gerektiğini söylemesi, akademik hayatının son döneminde İslâm dinini ve Kur'an'ı tanıtan çevirilere ve antolojilere yönelmesinin, Hıristiyan amacını göstermektedir. Oryantalizm, Batılı okura İslâm'a dair her şeyin belirli filtrelerden geçirilerek aktarılmasına da hizmet etmektedir.

4. Kur'an'da Yabancı Kelimeler Meselesi

Birinci Bölümde tanıttığımız gibi Jeffery'nin belki de en meşhur çalışması, Kur'an'ın yabancı olduğu ileri sürülen kelimelerini derlediği *Foreign Vocabulary of the Qur'an*'dır. Jeffery'nin yabancı kelimeler meselesine nasıl yaklaştığını ve ele aldığı yabancı kelimeleri incelemeye önce, İslâm âlimlerinin konuya ilişkin görüşlerini özetlememiz uygun olacaktır.

a) Kur'an'da Yabancı Kelime Meselesi'nin Temelleri

İslâm âlimleri açısından Kur'an'da Arapça olmayan kelime bulunup bulunmadığı meselesi birkaç hususu gündeme getirmektedir.

aa) Kur'an-ı Kerim, kendini Arapça olarak nitelemiştir. Konuyla ilgili görüşler bu âyetlerin ışığında çeşitlenmektedir. Konuyla ilgili âyetleri öncelikle zikretmek yerinde olacaktır.

“(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız **kendi kavminin diliyle** gönderdik. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Çünkü O, güç ve hikmet sahibidir.” (İbrahim, 14/4)

“Şüphesiz biz onların ‘Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor’ dediklerini biliyoruz. Kendisine nispet ettikleri şahsın **dili yabancıdır**. Halbuki bu (Kur'an) **apaçık bir Arapçadır**.” (Nahl, 16/103)

“Eğer biz onu **yabancı dilden** bir Kur’an kılsaydık, diyeceklerdi ki: Âyetleri tafsilatlı bir şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab’a **yabancı dilden** (kitap) olur mu? De ki: O, inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuzdur ve şifadır...” (Fussilet, 41/44)

“Muhakkak ki o (Kur’an) âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu Rûhu’l-emîn (Cebrail) uyarıcılardan olası diye, **apaçık Arap diliyle**, senin kalbine indirmiştir. O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardır. Benî İsrail bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir? Biz onu **Arapça bilmeyenlerden** birine indirseydik de, bunu onlara okusaydı, yine ona iman etmezlerdi.” (Şuarâ, 26/192-199)

“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilene (Kur’an’a) sevinirler. Fakat (senin aleyhine birleşen) guruplardan onun bir kısmını inkar eden de vardır. De ki: ‘Bana, sadece Allah’a kulluk etmem ve O’na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O’na çağırıyorum ve dönüş de yalnız O’nadır. Ve böylece biz onu **Arapça bir hüküm** (hikmetli bir söz) olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra, onların arzularına uyarsan, (işte o zaman) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de koruyucun vardır.” (Ra’d, 13/36-37)

“Şehirlerin anası (olan Mekke’de) ve onun çevresinde bulunanları uyarman ve asla şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutman için, sana böyle **Arapça Kur’an** vahyettik. (İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çilgin alevli cehennemdedir.” (Şûrâ, 42/7)

“Hâ. Mîm. Apaçık Kitab’a andolsun ki biz, anlayıp düşünmeniz için onu **Arapça bir Kur’an** kıldık. O, katımızda bulunan Ana Kitap’ta (levh-i mahfuzda) mevcut, yüce ve hikmetle dolu bir kitaptır.” (Zuhuf, 43/1-4)

“Elif. Lâm. Râ. Bunlar, apaçık Kitab’ın âyetleridir. Anlayasınız diye biz onu **Arapça bir Kur’an** olarak indirdik.” (Yusuf, 12/1,2)

“Hâ. Mîm. (Kur’an) rahman ve rahim olan Allah katından indirilmiştir. (Bu,) bilen bir kavim için, âyetleri **Arapça okunarak açıklanmış** bir kitaptır.” (Fussilet, 41/13)

“Andolsun ki biz, öğüt alsınlar diye, bu Kur’an’da insanlara her türlü misali verdik. Korunsunlar diye, **pürüzsüz Arapça bir Kur’an** indirdik.” (Zümer, 39/27-28)

“Biz onu böylece **Arapça bir Kur’an** olarak indirdik ve onda ikazları tekrar tekrar açıkladık. Umulur ki onlar (bu sayede günahattan) korunurlar, yahut da o (Kur’an) kendileri için bir ibret ortaya koyar.” (Tâhâ, 20/113)

“Ondan önce de bir rahmet ve rehber olarak Musa’nın kitabı vardır. Bu (Kur’an) da, zulmedenleri uyararak ve iyilik yapanlara müjde olmak üzere **Arap lisanıyla** indirilmiş, doğrulayıcı bir kitaptır.” (Ahkaf, 46/12)

“Biz Kur’an’ı, sadece onunla Allah’tan sakınanları müjdeleyesin ve şiddetle karşı çıkan bir topluluğu uyarasın diye **senin dilinle** (indirilip okutarak) kolaylaştırdık.” (Meryem, 19/97)

“Biz onu (Kur’an’ı), öğüt alalar diye **senin dilinde** indirerek kolayca anlaşılmasını sağladık.” (Duhân, 44/58)

Âyetlerden anlaşılacağı üzere, Kur’an’ın apaçık, pürüzsüz Arapça olarak indirilmesinin vurgulanması, her peygamberin kavminin lisanıyla gönderilmesi ilkesine işaret ederek Ehl-i Kitaba cevap vermek, ilk muhatap olan Arapları, akletmeye, düşünmeye, ibret almaya davet etmek içindir.

ab) Dilbilim uzmanları hiçbir dilin saf, katışıksız olamayacağını belirtmektedirler. Çeşitli kavimlerin ticaret, savaş, seyahat vs. kültürel etkileşimleri sonucunda birbirlerinden kelimeler almaları tabiidir. İslâm öncesi Arapları da kuzeyde İran, Rum, Süryani, Batı’da Habeş, Mısır halklarıyla bir ilişki içindeydiler. Mekkeli’nin geçim kaynağı yılda iki kez düzenlenen kervanlardı. Bölgede kurulan panayırlara çeşitli diyarlardan insanlar geliyordu. Dönemin Arap yarım adasında Hıristiyan misyonerleri ve Arap göçmenlerinin de bulunduğu bilinmektedir.¹ Arapça şüphesiz bu etkileşimden yeni kelimeler ve kavramlar almış olabilirdi.² Burada bazı kavramları izah edelim.

A’cemi: Kökünde kapalılık, müphemlik, anlaşılmazlık anlamı bulunan a’cem kelimesi, fasih konuşamayan, maksat ve meramını ifadede güçlük çeken, Arap olmayan kimse gibi anlamlara gelmektedir. A’cem kelimesinin nisbet hali olan A’cemi, Arap olsun veya olmasın fasih konuşamayan kimseye denir. Kur’an’da Arapça bilmeyen, yabancı, Arapça’dan başka dil, anlamlarında geçmektedir.³

Muarrab: Menşe itibarıyla Arapça olmayıp, Arap diline dışarıdan girmiş, Arapçalaştırılmış kelime demektir.⁴

Müşterek: İki ya da daha çok manaya müsâvi olarak delâlet eden kelimedir.⁵ Tevâfuku’l-luğât (tevârüd, iştirak veya ittifak) adı verilen görüşe göre, bazı diller aynı anlama gelen kelimeler taşıyabilirler. Bu teori, bütün dillerin bir anadilden gelmesi düşüncesiyle de alakalıdır. Oryantalizm için Kur’an’da yabancı kelime meselesi ile ilgili olarak ele alacağımız Arapça’nın Sâmi dillerden biri olduğu

¹ Abdülaziz Çavuş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, (trc. Mehmet Akif Ersoy, sad. Süleyman Ateş), Ankara, 1975, s. 20.

² Küçükkalay, Hüseyin, *Kur’an Dili Arapça*, Konya, 1969, s. 204-205.

³ Aydemir, Abdullah, “A’cemi”, *DİA*, I, 323.

⁴ Küçükkalay, *Arapça*, s. 204.

⁵ Küçükkalay, *a.g.e.*, s. 192.

bilgisine İslâm âlimleri öteden beri vakıftılar.¹ Akraba dillerde birbiriyle aynı ya da yakın anlama gelen kök isimlerin bulunması tabiidir.

ac) Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra Kur'an'ı anlama konusunda ihtiyaçlar gündeme geldi. Sahabiler içinde Kur'an'ın bazı kelimelerinin ne anlama geldiğini bilmeyenler vardı. Bazı kelimelerin anlaşılması, Kur'an'ın, Kureyş lehçesinde inmekle beraber diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de ihtiva etmesine bağlanıyordu. Kur'an'daki anlaşılamayan kelimeleri inceleme ilmi, Garîbü'l-Kur'an adıyla II. Asırda disiplin haline gelmiştir.² İbn Abbas ve talebeleri Kur'an'ı tefsirde ilk kaynaklar oldular. İbn Abbas'a nispet edilen rivayetlerde Kur'an'dan bazı kelimelerin İbranice, Süryanice, Rumca, Farsça kökenli olduğu söyleniyordu.³ Bu dönemin aynı zamanda tefsire israiliyatın girdiği devre olması düşündürücüdür. İsrailiyatın tefsire girişinde Kur'an'ın özet olarak anlattığı Peygamber kıssalarına dair ayrıntılara ulaşma düşüncesi bulunuyordu.⁴ Yabancı olduğu söylenen pek çok kelime kıssalarda geçmektedir. Bu rivayetleri aktaran kişilerin, kaynak gösterdikleri dilleri bilip bilmedikleri de bir başka sorundur. Her halükarda açık olan başlangıçta Kur'an'da yabancı kelime bulunması düşüncesinin yadırganmadığıdır.⁵

ad) Hicri II. Asırdan itibaren, Hz. Peygamber ve Ashab devrinde görülmeyen bazı ilmi ve fikri tartışmalar başlamıştır. II. Asrın ilk yarısında, Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) ve Cehm b. Safvan (ö. 128-745) tarafından Halku'l-Kur'an tartışması başlatıldı. Mu'tezile mezhebi de Kur'an'ın mahluk olduğunu iddia ediyordu. Halku'l-Kur'an meselesi Kur'an'ın lafzı ve manası itibariyle ikiye ayrılmaktadır. Mu'tezile lafzı ve manası mahluk, Selefiyye'nin bir kısmı, lafzı ve manası ezeli, Ehl-i Sünnet ise lafzı mahluk, manası ezeli görüşüne varmıştır.⁶ Kur'an'ın dili ve kelimeleri de lafzı kapsamında meselenin unsuru olmuştur. Kur'an'ın lafzını ezeli

¹ bk. Abdülhamid el-Aktaş, "Müsâhemâtü 'ulemâinâ'l-evâil fi hakli'd-dirâsâti's-Sâmiyye : İstidlâ' ve tahlîl fi dav'i'l-menheci't-târîhi el- mukârin", *Mu'te li'l-buhûs ve 'd-dirâsât*, X/4 (1995), s.122-135.

² Cerrahoğlu, İsmail, "Garibu'l-Kur'an", *DİA*, XIII, 379-380.

³ Öztürk, Mustafa, "Kur'an'da Yabancı Kelime Bulunup Bulunmadığı Tartışması ve Şâfi'i'nin Dogmatik Dil (Arapça) Tanımlaması Üzerine", *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfi'i'nin Rolü*, Ankara, 2002,, s. 182.

⁴ Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyat*, Ankara, ts. s. 44, 45.

⁵ Jeffery, *Foreign*, s. vii, viii; Öztürk, "Kur'an'da Yabancı Kelime", s. 182.

⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, "Halku'l-Kur'an" *DİA*, XV, 373-374.

kabul eden görüş için Arap dilini de semavi bir dil kabul etme düşüncesi ortaya çıkacaktı. Zira Kur'an'ın içinde Arapça olmayan kelimelerin bulunması, beşer ürünü dillerin insan ürünü lafızlarını taşıması anlamına geleceğinden ezeliği konusunda problem olarak görülebilirdi.¹

Tartışmanın Kur'an'daki kaynakları, filolojik yönü, tefsir tarihiyle ilgisi ve kelam ilmine taalluk eden yönlerini açıkladıktan sonra İslâm âlimlerinin bu konudaki görüşlerini ortaya koyabiliriz.

b) İslâm Âlimlerinin Yabancı Kelime Meselesi Üzerine Görüşleri

Kur'an'da Arapların anlatım üslubuna göre dizilmemiş söz dizisinin olmadığı, bununla birlikte Kur'an'da İsrâil, Cebrâil, 'Imran, Nuh gibi Arap dili ile konuşmayan kimselere ait alemlerin (özel isim) bulunduğu hususunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf yoktur. Ancak alemler dışında Arapça olmayan bir takım lafızların kullanılıp kullanılmadığı hususunda görüş ayrılığı vardır.²

ba) Kur'an'da Arapça Olmayan Kelimelerin Bulunduğu Görüşü

Tefsir ilminin kurucuları sayılan İbn Abbas ve talebelerinden bazı Kur'an kelimelerinin İbranice, Farsça vs. olduğu yönünde rivayetlerin geldiğini belirtmiştik. Tabiiinden Ebu Meysere Amr b. Şurahbil'in (ö. 63/683), "Kur'an'da her dilden kelime vardır" dediği rivayet edilmiştir. Aynı söz Said b. Cübeyr (ö. 95/713) ve Vehb b. Münebbih'e (ö. 114/732) de isnad edilmiştir.³

Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunması düşüncesine bazı gerekçeler de bulunmuştur. İbnü'n-Nakîb el-Makdisî'ye (ö. 698/1298) göre Hz. Muhammed, önceki peygamberlerin aksine bütün insanlığa gönderildiği için Kur'an'da bütün

¹ Öztürk, "Kur'an'da Yabancı Kelime", s. 192.

² Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an* (trc. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul, 1997, I, s. 277-278.

³ Süyûtî, Celaleddin, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1407/1987, I, s. 428; Karaarslan, Nasuhi Ünal, *Câmi' at-Ta'rib ve Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi* (Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Akademisi), Erzurum, 1982, s. 49; Öztürk, "Kur'an'da Yabancı Kelime", s. 183

dillerden kelimelerin bulunması tabiidir.¹ Kur'an'ın farklı Arap lehçelerinden kelime bulundurması da buna kıyas edilmiştir. Yabancı kelime kullanmanın fasahat açısından yol açacağı problem konusunda el-Cüveyni şöyle der:

“استبرق kelimesi Arapça değildir. Arapça olmayan bir kelime fasahat ve ve belağat bakımından, Arapça kelimeler seviyesinde olamaz, denilirse, şu cevabı veririz: Dünyanın bütün fasih diltçileri bir araya toplansalar, Kur'an'da geçen bu gibi kelimeleri kaldırıp yerlerine, fasahatte aynı değerde kelimeler koymaya çalışsalar, bu konuda aciz olduklarını anlarlar. Zira Allah Teâlâ, kullarını taate teşvik ettiğinde şâyet onlara güzel bir mükafat vaadinde bulunmazsa, şiddetli azapla korkutmazsa bu teşvikinde bir hikmet bulunmaz.”²

Aynı kelimeyi örnek gösteren Taşkoprîzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) şöyle der:

“Vakta ki meselâ siyâb-ı cenneti zikretmek vacib olduysa ve lafz-ı müfred zikri, ثياب الحرير demekten evla olduysa lafz-ı استبرق zikrolundu. Zira, Arap'da siyab-ı harir olmamağın anın için bir ism-i müfred dahi vaz' olunmamıştır. Bunun gayri dahi bu kıyas üzeredir.”³

Bu görüşteki âlimler, yukarıda zikrettiğimiz, Kur'an'ın Arapça olup a'cemi olmayışı hakkındaki âyetler hususunda da bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. İçinde bir Arapça kelime bulunan bir Farsça kaside nasıl Farsça olmaktan çıkmıyor ise Kur'an'daki bir takım yabancı kelimeler de onun Arapça olmasını engellemez.

bb) Kur'an'da Arapça Olmayan Hiçbir Kelimenin Olmadığı Görüşü

Bu görüşü ilk dile getiren İmam eş-Şafii (ö. 204/819) olmuştur. Şafii Fussilet (41/44), Nahl (16/103), ve İbrahim (14/4) sûrelerindeki âyetlerden yola çıkarak Kur'an'ın tamamıyla Arapça olduğunu, içinde yabancı hiçbir kelime bulunmadığını söylemiştir:

“Onlardan biri, Kur'an'da Arapça ve Arapça olmayan kelimeler bulunduğunu ileri sürmüştür. Oysa Kur'an, Allah'ın Kitabı'nda Arapça dışında hiçbir yabancı kelimenin bulunmadığına işaret etmektedir. Arapça, ifade biçimleri ve sözcük hazinesi yönünden dillerin en zenginidir. Dolayısıyla biz, Peygamber'in dışında bir insanın bu dili tam anlamıyla kavramasının mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Şâyet bir kimse 'Allah'ın Kitabı'nın

¹ Süyûtî, *İtkân*, I, s. 429; Öztürk, “Kur'an'da Yabancı Kelime”, s. 184;

² Süyûtî, *İtkân*, I, s. 429.

³ Taşkoprîzâde, Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-ulûm*, İstanbul, 1313, II, s. 59-60.

tümüyle Arapça olduğu ve onda yabancı kökenli hiçbir kelime bulunmadığına ilişkin bir delil var mıdır?’ şeklinde soracak olursa, bunun delilinin Allah’ın Kitabı’ndaki ‘Biz her peygamberi kendi toplumunun diliyle gönderdik’ âyeti (İbrahim 14/4) olduğunu söyleriz.”¹

Bu görüşü savunanlardan biri de Ebu Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ’dır (ö. 209/824). Ebu Ubeyde’nin yabancı kelime savunucularına tepkisi çok sert olmuştur:

“Kur’an açık bir Arapça ile indirilmiştir, her kim Kur’an’da Arapça’dan başka kelime vardır derse büyük söz söylemiş olur. Kim şu kelime Nabatça’dır derse sözünde çok aşırı gitmiş olur”²

Bu görüş, Kur’an’daki açık Arapça vurgusundan yola çıkarak, Arapça’nın diğer dillere üstün olduğu düşüncesini temel alır. Mustafa Öztürk, Şafii’nin bu görüşünü, dogmatik dil tanımlaması olarak ele almış, bu tanımlamanın saikleri olarak Aşhab-ı Hadis-Mutezile çatışmasını, Helenistik dalgaya karşı koyma iradesi yahut hamiyet-i diniyye ve son olarak Arap-mevali çatışması ve Şafii’nin Kureyşliliğini göstermiştir. Öztürk’e göre Şafii Arapça’nın ve Arapça konuşanların üstünlüğüne gönderme yapmış, Kur’an’ın mahluk olduğu görüşünü savunan Mutezile’ye karşı Ehl-i Hadis’e dil açısından bir argüman sağlamış, Yunan felsefe ve mantık eserlerinin tercümelerine ağırlık veren ve Arap olmayan unsurlara kucak açan dönemin yönetimine (Me’mun) karşı bir tavır geliştirmiştir.³ Şafii, Tabiin’den ulaşan yabancı kelime rivayetlerini, Arapça’nın zenginliği ve onu ancak Hz. Peygamber’in ihata edebileceğini söyleyerek cevaplamıştır. Buna göre bu rivayetlerin sahipleri Arapça’yı Peygamber kadar ihata edemediklerinden yabancı kelime iddiaları ileri sürmüşlerdir. Bu konuda İbn Abbas’ın “Fâtır” فاطر kelimesini önceleri bilmemesi gibi örnekler verilmiştir.⁴

Şafii’yi izleyen bazı âlimler yabancı olduğu ileri sürülen kelimelerin Arapça olduğunu ispatlamak için bazı çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan biri olan Kadı Ebu Bekir el-Bâkillâni (ö. 403/1013), bu kelimeler için Arapça vezinler uydurmakla

¹ Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire, 1399/1979, s. 42.

² Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garibü’l-hadis* (nşr. Muhammed Azimüddin), Haydarâbâd, 1384-87/1964/67, IV, s. 242.

³ Öztürk, “Kur’an’da Yabancı Kelime”, s. 189-204.

⁴ Süyûtî, *İtkân*, I, s. 428.

suçlanmıştır. Ebu Hâmid el-Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre böyle tekellüflere lüzum yoktur.¹

Şafii'nin görüşü, Arap dilinin kökeni ve zenginliği ile ilgili bazı çalışmalar eşliğinde günümüzde de güçlenerek savunulan bir görüştür.² Arapça'nın Sâmi dillerin en eskisi, en zengini ve en güçlüsü olduğu yolunda bazı doğrulayıcı kanıtlar bulunmaktadır. İlk devre ait yabancı kelime iddialarından bazılarını Arthur Jeffery kitabında incelemiş, bunlardan pek çoğunun saf Arapça olduğunu, bu iddiaların tefsir gayretleriyle, ya da bilmiyorum demeye yeğlenerek yabancı olduklarının ileri sürüldüğünü ifade etmiştir. Bu rivayetlerin dayandırıldığı âlimlerin, söz konusu yabancı diller hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları da bilinmektedir.

Ancak Kur'an'da yabancı yahut yabancı kökenli hiçbir kelimenin bulunmadığı görüşü bazı zaaf lar taşımaktadır. Arapça kökenli olmadığı açıkça ortada olan bazı kelimeler İslâm âlimlerini orta yolu arayan görüşler bulmaya itmiştir:

bc)Tevâfuku'l-Lüğât Görüşü

Tevârüd, İttifak ve iştirak adları da verilen bu görüşü ilk ileri süren Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923) olmuştur.³ Bu görüşün temeli İbn Abbas'a isnad edilen ve isnadı zayıf görülen⁴ şu rivayettir:

“Dünyadaki diller içerisinde Arapça'dan daha geniş yoktur. Kur'an'da da Arap dilinden başkası mevcut değildir. Belki Arapça (bazı kelimelerde) diğer dillere uygun düşmüştür, ancak bunların da kökü ve türü Arapça'dır, ona bir şey karışmaz.”

Bu görüşe göre bazı kelimelerin anlamı konusunda Arapça, çeşitli dillerle müşterektir. Yabancı kelime iddialarını karşılamak için bulunmuş bir yol olarak görülen bu görüş, Arapça-Farsça, Arapça-İbranice gibi eşleşmeler halinde gösterilir. Aynı dil ailesine mensup olmaları nedeniyle İbranice, Süryanice gibi Sâmi dillerinin bazı kelimelerinin Arapça'da müşterek karşılıklarının (cognate) olması tabiidir.

¹ Gazzâlî, Ebu Hamid, *el-Mustasfa min ilmi'l-usûl*, Bulak, 1322, I, 105-106.

² Abdülâl Sâlim Mükrim, “Kaziyyetü'l-kelimâti'l-a'cemiyye fi'l-Kur'ani'l-Kerim fi dav'i'd-dirase ve'l-bahs”, *el-Va'yü'l-İslâmî*, LXXXII (1971), s.16-17.

³ Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-beyân* (nşr. Mahmud M. Şakir), Kahire, 1374, I, s. 13-20.

⁴ Karaarslan, *Yabancı Kelimeler*, s. 51.

Arthur Jeffery de “ümme” ؤمة kelimesinin İbranice, Aramice ve Süryanice müştereklerini sayıp bunların Sümerce’den alındığını andıktan sonra, “Arapça ‘ümme’ ؤمة kelimesinin de aynı ana kaynaktan alınmış olma ihtimalini inkar edemeyiz”¹ demektedir. Bu sebeple özellikle İbranice, Süryanice, Aramice gibi Sâmi diller ile ilgili ileri sürülen yabancı köken iddiaları için tevâfuk ya da iştirak görüşü isabetli bir açıklamadır. Fakat Farsça gibi Sâmi diller ailesinden olmayan lisanlar için böyle bir iştiraktan söz etmek zor görünmektedir.

bd) Kur’an’da Yabancı Kökenli Fakat Arapçalaştırılmış Kelimeler Bulunduğu Görüşü

Arapça’nın diğer dillerden farklı olamayacağı, İslâm öncesi Arabistan’ın aldığı etkiler ve Arapların diğer milletlerle etkileşiminin sonucu olarak Arapça’ya bazı yabancı kelimelerin girmesinin tabii olduğu pek çok âlim tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu kelimeler Arap diline girmiş, çoğunlukla harf kaybetmiş, vezne sokulmuş, Arapçalaştırılmışlardır. Bu görüşü kabul eden İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) şöyle demektedir:

“Bütün bu kelimelerin durumu şudur: Bunlar asıl itibariyle Arapça değildir. Fakat Araplar bu kelimeleri kullanmış ve Arapçalaştırmışlardır. O bakımdan bu kelimeler Arapçadırlar. Kur’an-ı Kerim’in dilleriyle nazil olduğu Arab-ı aribenin ticaretlerle Kureyşlilerin Şam ve Yemen tarafına yaptıkları yolculuklarıyla Müsafir b. Ebu Amr’ın Şam’a, (...) yolculuk yapmalarında görüldüğü şekilde, diğer dillerin bazı kelimelerinin karıştığı da olmuştur.”²

Şâir A’sa’nın Hîre’ye giderek Hıristiyanlarla görüşmesi, Nadr b. Haris’in Rüstem ve İsfendiyar’ın hikayeleriyle Kur’an’a nazire yapmaya kalkışması bu etkileşime gösterilen diğer örneklerdir.³

Bu görüş özellikle Pehleviceden geldiği kabul edilen “zencebîl” زنجبیل “istebrak” استبرق Yunanca’dan geldiği kabul edilen “kıstas” قرطاس gibi kelimeler hakkında isabetli görülmektedir. Bu kelimeler İslâm’dan çok önce alıntılanmış, Arapçalaştırılmış kelimelerdir. Önemli kısmını Arap yarımadasında bulunmayan bazı eşya isimleri oluşturmaktadır. Bu kelimeler Arapçalaştırılırken çeşitli değişikliklere

¹ Jeffery, *Foreign*, s. 69.

² Kurtubî, *el-Câmi*, s. 278.

³ Küçükkalay, *Arapça*, s. 207.

de uğramıştır. Örneğin استبرق kelimesinin Farsça aslının استبره olduğu bilinmektedir.¹ Arapça'daki Farsça'dan alınan kelimeler üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.²

İslâm âlimlerinin Kur'an'da yabancı kökenli kelime bulunup bulunmadığı konusundaki görüşlerini özetlemek ve değerlendirmek gerekirse şu sonuçlara ulaşabiliriz:

İlk devirlerde ileri sürülen pek çok yabancı köken iddiası asılsızdır. Bu görüşlerin bazılarının İsrailiyat ile alakasının kurulabileceği kanaatindeyiz. Jeffery hâlis Arapça olan çok sayıda kelime için yabancı köken ileri sürülmesini çeşitli nedenlere bağlamaktadır. Bu nedenler, kıssalarda geçen bazı kelimelerin, kıssalarda anlatılan milletlerin dillerinden olduğu iddiası, bazı tefsirî gayretler ve bilgisizliktir.³ Dolayısıyla Kur'an'da her dilden kelime bulunduğu ve bunun bazı hikmetlere mebni olduğu görüşü makul görünmemektedir.⁴

Kur'an'da yabancı kelime bulunmadığı görüşü bir ölçüde doğrudur. Arab'ın ve Arapça'nın tarihi ile ilgili bulgular da Arapça'nın çok eski ve zengin bir dil olduğunu kanıtlamaktadır. Arapça'nın Ana Sâmi dile en yakın dil olduğu kanaati güçlenmektedir.⁵ Ancak Arapça'yı gereksiz bir şekilde yüceltmek amacıyla, muarreb kelimelere Arapça vezin uyduracak kadar ısrar etmek yanlıştır.

Tevafuk görüşü, Arapça'nın İbranice, Süryanice gibi dillerle akrabalığının tespiti açısından önemlidir. Kur'an'a kaynak arayışındaki Oryantalist çalışmalarının da teksif ettiği bu diller hakkında doğru olan görüş bu dillerle Arapça'nın akrabalığı nedeniyle aralarında müşterek kelimelerin bulunmasının tabiiliğidir.

Ta'rib şartıyla yabancı kökenli kelimeleri kabul eden görüş ise az miktardaki gerçek muarreb kelime için isabetli görüştür. Bu az sayıda kelime Arapçalaşmış, Arap şiir ve edebiyatında kullanılmış olduklarından, Kur'an'ın pürüzsüz, açık Arapça oluşuna hâlel getirmez. Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) bu kelimeler

¹ Jeffery, *Foreign*, s. 15-16.

² bk. Karaaslan, *Yabancı Kelimeler*, s. 50-51.

³ Jeffery, *Foreign*, s. 30-37.

⁴ Öztürk, "Kur'an'da Yabancı Kelime", 184-185.

⁵ Küçükkalay, *Arapça*, s. 48-49; Abdülâl Sâlim Mükrim, "Kaziyetü'l-kelîmâtî'l-a'cemiyye", s 18-22.

hususunda “Arapça’dır” demenin de “Arapça değildir” demenin de doğru olacağını ifade etmiştir.¹

Ancak şunu vurgulamakta fayda vardır ki Kur’an’da yabancı kelime bulunup bulunmadığı konusundaki görüş farklılıkları oryantalistlerin ortaya koymaya çalıştığı alıntılanmış (borrowed) kelime düşünceleriyle örtüşmemektedir. Oryantalistler meseleye dönemin Arapça’sında hangi dillerden hangi kelimelerin bulunduğunu araştırmak için değil, Kur’an’ın kaynakları üzerine görüşlerini delillendirmek maksadıyla yaklaşmaktadırlar. Bu sebeple Kitab-ı Mukaddes’in orijinal dilleri olan İbranice ve Süryanice üzerinde durmaktadırlar.

c. Arthur Jeffery’nin Yabancı Kelime Meselesindeki Görüşleri

Oryantalistlerin Kur’an hakkındaki çalışmalarından girişte bahsetmiştik. Aydınlanma Çağıyla birlikte, Doğuya siyasi yönden sömürge, dinî yönden misyoner faaliyetleri ile uzanan Batı, ilmî açıdan da Doğu’nun dilleri ile öncelikle ilgilenmiştir. Oryantalizmin doğuşunu hazırlayan sebeplerden biri de Ortaçağda Arapça’nın bir bilim dili olarak öğrenilmeye başlaması zikredilmektedir. Oryantalizmin başlangıç noktası olarak gösterilen Batı üniversitelerinde Arap dili kürsülerinin kurulması kararı da buna örnek gösterilebilir. Arapça, Yunan mirasını zenginleştirerek aktaran bilim dili olmasının yanında Müslümanların kutsal kitapları Kur’an’ın diliydi. Dil çalışmaları ile Avrupalı bir şeye daha vakıf oldu ki Arapça, Sami dillerden biriydi ve Yahudi ve Hıristiyanların kutsal metinlerinin dili olan İbranice ve Süryanice’yle akraba idi. Bu açıdan kardeşlerine nispetle çok daha zengin, gelişmiş ve korunmuş olan Arapça, Ehl-i Kitab’ın kutsal metinlerinin anlaşılması için faydalı olabilirdi.² XVIII. yüzyıl genel olarak filolojinin yükselişe geçtiği yüzyıl oldu. Arkeolojik çalışmalar, nadir kitapların ve kitabelerin ortaya çıkarılarak okunduğu, yaşayan ve ölü bütün dillerin üzerinde önemli çalışmalar yapıldığı bu dönemde dil aileleri de belirlendi. Sâmi diller tabiri ilk kez bu dönemde kullanıldı. Ancak bu dönemde dil

¹ Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garibü’l-hadis*, IV, s. 242.

² Hourani, *Islam*, s. 11.

çalışmaları bazı millî ve dinî kaygılara alet edilmiştir. Bu çabaların hiçbir ilmi kıymeti yoktur.¹

Öte yandan Hıristiyan oryantlizmi, bu akrabalığın neticesinden başka bir şey olmayan Arapça ile İbranice, Süryanice, Aramice dilleri arasındaki kavram, kelime ve anlam benzerliklerini, Kur'an'ın bu dinlerden kaynaklandığı, esinlendiği, beslendiği görüşlerine mesned olarak kullandılar. Önceki kitaplarla Kur'an-ı Kerim'in muhteva yönüyle de benzeşmesi işlerini kolaylaştırdı. Bu akımın sözcüsü olan Doğu bilimcilerin çoğu aynı zamanda din adamıdır ve kendi kutsal metinleri üzerinde de ihtisas yapanları vardır.² Arthur Jeffery'nin Methodist rahibi olup Kitab-ı Mukaddes tefsirine dair çalışmalar yaptığını zikretmiştik. Esasen Kur'an'ın aynı kaynaktan gelen ilahi vahiy mahsülü bir hak kitap olabileceğini akıllarına bile getirmeyen bu din adamlarının, Kur'an'daki, kendi kutsal kitaplarındakilere benzer muhtevayı da, Kur'an söz dağarcığındaki benzer kelimeleri de kronolojik olarak, Kur'an'dan önce gelen kendi kutsal kitaplarından alınmış görmeleri tabiidir.

Konuya bu şekilde bir giriş yapmamızın başlıca sebebi Arthur Jeffery'nin Kur'an'da yabancı kelimeler üzerine hazırladığı *Foreign Vocabulary of the Qur'an*'ı, oryantlistlere ait görüşleri derleyerek ve değerlendirerek oluşturmasıdır.

Öncelikle Arthur Jeffery'nin Kur'an'da yabancı kökenli kelime meselesine dair İslâm âlimlerinin görüşlerine nasıl yaklaştığını aktarmak uygun olacaktır.

Jeffery erken dönem İslâm âlimlerinin Kur'an'da yabancı kökenli kelimeler bulunduğunu kabul ettiklerini, daha sonra başta Şâfiî olmak üzere bazı imamların Kur'an'ın tamamının Arapça olduğu görüşünü ortaya koyduklarını zikretmektedir. Ona göre Kur'an'ın ezeli ve mu'ciz kabul edilmesi de sonraki dönemlere ait düşüncelerdir. Jeffery Hz. Muhammed devri Arabistan'ının, Müslüman yazarların inandırmaya çalıştıkları gibi, dünyadan tecrid edilmiş bir bölge olmadığını ifade eder:

“Aslında bu tarihte, hatta çok daha önce, Suriye, İran ve Habeşistan halklarıyla kesintisiz bir iletişim vardı ve bu ilişki vasıtasıyla doğal bir kelime dağarcığı değişimi meydana gelmişti. Araplar daha üstün din ve

¹ Küçükkalay, *Arapça*, s. 49,50.

² Zakzûk, *Oryantalizm*, s. 30.

medeniyetlerle münasebet kurunca, onlardan dinî ve kültürel kelimeler aldılar. Bu gerçek, bir kelimenin Yahudi, Hıristiyan veya İran kaynaklı olduğunu kaydetmekten çekinmeyen en erken Müslüman müfessirlerce tamamen kabul ediliyordu. Daha sonra Şâfiî gibi İmamların etkisiyle bu gerçek arka plana itildi ve Kur'an'ın, Arap dilinin eşsiz ürünü olduğu şeklinde sünni bir doktrin oluşturuldu.”¹

Ancak Jeffery'ye göre İslâm âlimlerinden ulaşan bu bilgilerin çoğu dilbilim esaslarına dayanmamaktadır. Menşeyini bilemedikleri kelimeler için, Nabatçadır, Süryanicedir, Habeş dilindedir şeklinde zanlar ileri sürmeyi, kaynağını bilmez duruma düşmeye yeğlemişlerdir. Ona göre bazı saf Arapça kelimelerin bile yabancı kabul edilmesinin nedenleri şunlardır:

a) Kelimenin Arapça'daki anlamıyla kullanılmasının tefsire uygun düşmemesi. Meryem, 19/24'te فنادها من تحتها “Aşağısından ona seslendi” kısmındaki تحت kelimesinin Nabatça olup بطن (=karn) anlamında olduğu rivayet edilmiştir. Jeffery, âyetin tefsirinde Meryem'e nida eden kişinin, karnındaki İsa olduğu şeklindeki tefsiri güçlendirmek için bu menşeyin uydurulduğunu, kelimenin bütün Sâmi dillerde ‘alt, aşağı’ anlamında olduğunu ifade etmiştir.

b) Kıssalarda geçen kelimelerin, kıssada anlatılan kavmin diline atfedilmesi. Yusuf Kıssasında “heyte”² هيت , “bidâ'a”³ بضاعة kelimelerinin Kibtice, Zekeriya kıssasında “remz”⁴ رمز kelimesinin İbranice olduğu iddiaları gibi.⁵

Jeffery, İslâm âlimlerince Habeş dilinden olduğu ileri sürülen “kasvere”⁶ قسورة kelimesi için Habeşçe'de ve sonraki lehçelerinde böyle bir kelime olmadığını söylemiş, Arapça kökenli olabileceğini ifade ederek kelimeyi listesine almamıştır.

d. Foreign Vocabulary of the Qur'an'daki Kelimelerin Tasnifi

Jeffery'nin, Kur'an'ın Yabancı Kelimeleri şeklinde çevirebileceğimiz çalışmasında 320 kelime işlediğini kaydetmiştik. Bu sayı yabancı kelimeleri işlediği

¹ Jeffery, *Foreign*, vii, viii.

² Yusuf, 12/23

³ Yusuf, 12/19, 62, 65

⁴ Âl-i imran, 3/41

⁵ Jeffery, *Foreign*, s. 31, 32.

⁶ Müddessir, 74/51

başlık sayıdır, zira müştaklarıyla beraber bu sayı artacaktır. Jeffery çalışmasına aldığı kelimeleri üç gurup altında gösterir:

a) Arapça'da kökü olmayan, Arapça köküne oturtulamamış, tamamıyla yabancı kelimeler. “zencebil”¹ زنجبيل , “istebrak”² استبرق “firdevs”³ فردوس kelimeleri bu sınıfa örnek gösterilir.

b) Sami dillerinden olan, sülasi kökleri Arapça'da da bulunan fakat Kur'an'da Arapça kök anlamlarıyla değil, diğer dillerde kazandıkları anlamlarıyla kullanılan kelimeler (بارك ، درس ، صوامع ، فاطر، gibi). Jeffery'ye göre bu kelimelerin Arapçalaştıktan sonra isim ve fiil olarak iştikak kazanmaları, onların sıklıkla dışarıdan alınmış olmaları gerçeğini gizlemektedir.

c) Orijinal Arapça olan, Arap dilinde genel kullanımda olan fakat, Kur'an'da akraba dillerdeki anlamlarıyla renklenmiş kelimeler. (نور ، روح ، نفس ، رسول ، كتاب) gibi).⁴

Foreign'deki kelimeleri bir tablo halinde aşağıda sunduk. Tabloda kelimeyi verdikten sonra sarf açısından alem/isim/fiil guruplarından hangisine girdiğini gösterdik. Kelime müştaklarıyla beraber Kur'an'da yer alıyorsa, bunu vt. = ve türevleri kısaltmasıyla ifade etmeye çalıştık.

İkinci bir sütunda kelimenin geçtiği âyetin konusunu verdik. Bunu vurgulamaktaki amacımız, tablonun yorumunda ifade edeceğimiz üzere pek çok kelime sadece bir peygamber kıssası yahut eskatoloji sahasına giren cennet, cehennem tasvirlerinde bulunmaktadır. İslâm âlimlerinin yabancı menşe arayışının saiklerinden birinin, kıssada geçen kelimeyi, kıssada anlatılan kavmin dilinde arama olduğunu Jeffery'den alıntılanmıştık. Oryantalistler ile İslâm âlimlerinin konuya yaklaşım farklarını da âyetin konusu sütunundan elde edilecek verilerle yorumlayacağız.

Hazırladığımız tablonun işlevsel olması için, Kur'an'da bir ya da birkaç kez geçen kelimelerin âyet referansını verdik. *Foreign*'deki âyet referansları Flügel metni

¹ İnsan, 76/17

² Rahman, 55/54

³ Kehf, 18/107; Müminun, 23/11

⁴ Jeffery, *Foreign*, s. 39, 40.

esas alındığından kullanışsızdı. Kur'an'da çok yerde geçen kelimeler için 'bulunduğu ayet' kısmını boş bıraktık.

Son sütunda ise Celaleddin Süyuti'nin *İtkân* adlı eserinde derlediği¹ yabancı menşeli olduğu iddia edilen kelimelerle çakışanları işaretledik. Amacımız Kur'an'da yabancı kelime bulunduğu görüşünde olan İslâm âlimlerinin rivayetleriyle oryantalistlerin ileri sürdüklerinin oranını ve karşılaştırmasını yapmaktır.

Tablomuzda kelimeler hakkında ileri sürülen menşe dilleri göstermeyi de amaçlamıştık ancak çalışmada çeşitli görüşler derlendiğinden, her kelime için çok sayıda dil ileri sürülmektedir. Bu sebeple her kelime karşısına bütün teklifleri yazmayı faydalı bulmadık, tablonun hacmi için de olumsuz gördük. Menşe iddialarını genel olarak ele alacağız. Tablonun düzeni kelimelerin alfabetik sıralaması şeklindedir. Kitaptaki sıralama da genelde alfabetik olmakla birlikte bu sıralamaya uymayanlar vardı.

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
1.	أدم	Alem	Kıssa	25 yerde	
2.	أزر	Alem	Kıssa	En'am 6/74	+
3.	أمن	Fiil vt.	Dinî Kavram	-	
4.	آية	İsim	Dinî Kavram	-	
5.	إبائيل	İsim	Kıssa	Fil 105/3	
6.	إبريق	İsim	Eskatoloji	Vâkıa 56/18	+
7.	آب	İsim	Mesel	Abese 80/31	+
8.	إبراهيم	Alem	Kıssa	-	
9.	إبليس	Alem	Kıssa	-	
10.	أجر	İsim	Dinî Kavram	-	
11.	أخبار	İsim	Ehl-i Kitab	4 yerde	
12.	أدریس	Alem	Kıssa	Meryem 19/56, Enbiya 21/85	
13.	أرائك	İsim	Eskatoloji	5 yerde	+
14.	أرم	Alem	Kıssa	Fecr 89/7	
15.	أساطير	İsim		9 yerde	
16.	أسباط	İsim	Kıssa	5 yerde	+
17.	أستبرق	İsim	Eskatoloji	4 yerde	+
18.	أسحق	Alem	Kıssa	16 yerde	
19.	أسرائيل	Alem	Kıssa	41 yerde	

¹ Süyüfî, *İtkân*, I, 431-444.

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
20.	استس	Fiil		Tevbe 9/109 (108)	
21.	اسلم	Fiil	Dinî Kavram	-	
22.	اسماعيل	Alem	Kıssa	12 yerde	
23.	الاعراف	İsim	Eskatoloji	A'raf 7/46, 48	
24.	الرحمن	İsim	Dinî Kavram/Esma	56 kez	+
25.	الرقيم	İsim	Kıssa	Kehf 18/8	+
26.	الروم	Alem		Rum 30/2	+
27.	السامريّ	Alem	Kıssa	Tâhâ 20/85, 87, 95	
28.	الصّابون	Alem	Kıssa	Bakara 2/62, Mâide 5/69, Hac 22/17	
29.	الله	Alem	Dinî Kavram	-	
30.	الهمّ	Alem	Dinî Kavram	5 yerde	
31.	المجوس	Alem		Hac 22/17	+
32.	اللياس	Alem	Kıssa	3 yerde	
33.	البيع	Alem	Kıssa	En'am 6/86, Sad 38/48	
34.	امر	İsim vt.	Dinî Kavram	-	
35.	امشاج	İsim	Kozmoloji	İnsan 76/2	
36.	امة	İsim	Dinî Kavram	-	
37.	انجيل	Alem	Kıssa	-	
38.	ايوب	Alem	Kıssa	4 yerde	
39.	باب	İsim	Kıssa	-	
40.	بابل	Alem	Kıssa	Bakara 2/102	
41.	بارك	Fiil vt.	Dinî Kavram	-	
42.	برأ نبرأها، بارئ برية	Fiil vt.	Dinî Kavram/Esma	Hadid 57/22 vd	
43.	برزخ	İsim	Eskatoloji/Kozmoloji	Müminun 23/100, Furkan 25/35, Rahman 55/20	
44.	برهان	İsim	Dinî Kavram/Kıssa	8 yerde	
45.	بروج	İsim	Kozmoloji	4 yerde	
46.	بشر	Fiil vt.	Dinî Kavram	-	
47.	بطل	Fiil vt.	Dinî Kavram	-	
48.	بعل	Alem	Kıssa	Sâffât 37/125	
49.	بحير	İsim	Kıssa	Yusuf 12/65, 72	+
50.	بغال	İsim	Mesel	Nahl 16/8	
51.	بلد	İsim		-	
52.	بناء	İsim	Kıssa	Sad 38/37	
53.	بنيان	İsim	Kıssa/Dinî Kavram	6 yerde	
54.	بهتان	İsim	Hukuk/Kıssa	6 yerde	
55.	بهيمة	İsim	Hukuk	3 yerde	
56.	بور	İsim	Dinî Kavram	Furkan 25/18, Fetih 48/12	

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
57.	بيع	İsim	Kıssa	Hac 22/40	+
58.	تاب	Fiil	Dinî Kavram	-	
59.	تابوت	İsim	Kıssa	-	
60.	تبع	Alem	Kıssa	Duhân 44/37, Kaf 50/14	
61.	تنبير	İsim	Kıssa	İsra 17/7, Furkan 25/39	+
62.	تجارة	İsim	Hukuk/Dinî Kavram	8 yerde	
63.	تجلى	Fiil	Kozmoloji/Dinî Kavram	A'raf 7/143, Leyl 92/2	
64.	تسنيم	İsim	Eskatoloji	Mutaffifin 83/27	
65.	تفسير	İsim		Furkan 25/33	
66.	تثور	İsim	Kıssa	Hud 11/40, Müminun 23/27	+
67.	توراة	Alem	Kıssa	-	
68.	تواب	İsim	Dinî Kavram/Esma	11 yerde	
69.	تين	İsim		Tîn 95/1	
70.	جابية الجواب	İsim	Kıssa	Sebe 34/13	
71.	جالوت	Alem	Kıssa	Bakara 2/249, 250, 251	
72.	جب	İsim	Kıssa	Yusuf 12/10, 15	
73.	جبت	İsim	Kıssa	Nisâ 4/51	+
74.	جبريل	Alem	Eskatoloji	Bakara 2/97, 98 Tahrim 66/4	
75.	جبين	İsim	Kıssa	Sâffât 37/103	
76.	جزية	İsim	Hukuk	Tevbe 9/29	
77.	جلايب	İsim	Hukuk	Ahzâb 33/59	
78.	جناح	İsim	Hukuk	25 yerde	
79.	جد	İsim		29 yerde	
80.	جنة	İsim	Dinî Kavram	-	
81.	جهنم	İsim	Dinî Kavram	77 yerde	+
82.	جودي	Alem	Kıssa	Hud 11/44	
83.	حبل	İsim	Kıssa/Dinî Kavram	6 yerde	
84.	حزب	İsim		17 yerde	
85.	حصد حصاد حصيد	Fiil vt.	Kıssa/Eskatoloji/ Hukuk	Yusuf 12/47, En'am 6/141, Hud 11/100, Kaf 50/9, Yunus 10/24, Enbiya 21/15	
86.	حصن حصون	İsim	Ehl-i Kitab	Haşr 59/2, 14	
87.	حطة	İsim	Kıssa	Bakara 2/58, A'raf 7/161	+
88.	حكمة	İsim	Dinî Kavram	19 yerde	
89.	حنان	İsim	Kıssa	Meryem 19/13	

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
90.	حنيف	İsim	Dinî Kavram	12 yerde	
91.	حواريون	Alem	Kıssa	Âl-i İmran 3/52, Mâide 5/111, 112, Saf 61/14	+
92.	حوب	İsim	Dinî Kavram	Nisâ 4/2	+
93.	حور	İsim	Eskatoloji	Duhân 44/54, Tur 52/20, Rahman 55/72, Vâkıa 56/22	
94.	خاتم	İsim	Dinî Kavram	Ahzâb 33/40	
95.	خبز	İsim	Kıssa	Yusuf 12/36	
96.	خردل	İsim		Enbiya 21/47, Lokman 31/31	
97.	خزانة	İsim	Kozmoloji	8 yerde	
98.	خطئ	Fiil vt.	Dinî Kavram	-	
99.	خلاق	İsim	Dinî Kavram	Bakara 2/102, 200, Âl-i İmran 3/77, Tevbe 9/69	
100.	خمر	İsim	Hukuk/Eskatoloji	Bakara 2/219, Mâide 5/90, 91, Muhammed 47/15	
101.	خنزير	İsim	Hukuk/Kıssa	Bakara 2/173, Mâide 5/3, 60, En'am 6/145, Nahl 16/115	
102.	خيمة	İsim	Eskatoloji	Rahman 55/72	
103.	داود	Alem	Kıssa	-	
104.	درس	Fiil vt	Dinî Kavram/Kıssa	Âl-i İmran 3/79, En'am 6/105, 156, A'raf 7/169, Sebe 34/44, Kalem 68/37	+
105.	درهم	İsim	Kıssa	Yusuf 12/20	
106.	دهاق	İsim	Eskatoloji	Nebe 78/34	
107.	دين	İsim	Dinî Kavram	-	
108.	دينار	İsim	Ehl-i Kitab	Âl-i İmran 3/75	+
109.	نكى	Fiil	Hukuk	Mâide 5/3	
110.	راعنا	Fiil	Ehl-i Kitab	Bakara 2/104, Nisâ 4/46	+
111.	ربّ	İsim	Dinî Kavram/Esma	-	
112.	ربّانيّ	İsim	Ehl-i Kitab/Kıssa	Âl-i İmran 3/79, Mâide 5/44, 63	+
113.	ربّيون	İsim		Âl-i İmran 3/146	+
114.	ربح	Fiil		Bakara 2/16	
115.	رجز	İsim	Dinî Kavram	Müddessir 74/5	
116.	رجيم	İsim vt.	Eskatoloji	-	
117.	رحيق	İsim	Eskatoloji	Mutaffifin 83/25	
118.	رزق	Fiil vt	Dinî Kavram/Esma	-	
119.	رقّ	İsim		Tur 52/3	

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
120.	رمان	İsim	Eskatoloji/Mesel	En'am 6/99, 141, Rahman 55/68	
121.	روضة	İsim	Eskatoloji	Rum 30/15, Şûrâ 42/22	
122.	زاد	İsim vt.		Bakara 2/197	
123.	زبانية	Alem	Eskatoloji	Alak 96/18	
124.	زبور	Alem	Kıssa	Nisâ 4/163, İsrâ 17/55, Enbiya 21/105	
125.	زجاجة	İsim	Eskatoloji	Nur 24/35	
126.	زخرف	İsim		En'am 6/112, Yunus 10/24, İsrâ 17/93, Zuhuf 43/35	
127.	زراية	İsim	Eskatoloji	Gâşiye 88/16	
128.	زكريا	Alem	Kıssa	6 yerde	
129.	زكوة	İsim vt.	Dinî Kavram	-	
130.	زكى	Fiil	Dinî Kavram	-	
131.	زنجيل	İsim	Eskatoloji	İnsan 76/17	+
132.	زوج	İsim vt.		-	
133.	زور	İsim	Hukuk	Hac 22/30, Furkan 25/4, 72, Mücadele 58/2	
134.	زيت زيتون	İsim		Nur 24/35, vd.	
135.	ساعة	İsim	Eskatoloji	-	
136.	ساهرة	İsim	Eskatoloji	Nâziat 79/14	
137.	سباء	Alem	Kıssa	Neml 27/22, Sebe' 34/15	
138.	سبح	Fiil vt.	Dinî Kavram	-	
139.	سبت	İsim	Kıssa	5 yerde	
140.	سبيل	İsim		-	
141.	سجیل	İsim	Kıssa	Hud 11/82, Hicr 15/74, Fil 105/4	+
142.	سجين	İsim	Eskatoloji	Mutaffifin 83/7, 8	+
143.	سجد	Fiil vt.	Dinî Kavram/Kıssa	-	+A'raf 161 سجدا
144.	سجل	İsim	Eskatoloji	Enbiya 21/104	+
145.	سحت	İsim	Ehl-i Kitab	Mâide 5/42, 62, 63	
146.	سحر	Fiil vt.	Kıssa,	-	
147.	سراج	İsim	Kozmoloji	Furkan 25/61, Ahzâb 33/46, Nuh 71/16, Nebe 78/13	
148.	سرادق	İsim	Eskatoloji	Kehf 18/29	+
149.	سريال	İsim	Eskatoloji	İbrahim 14/54, Nahl 16/81	
150.	سرد	İsim	Kıssa	Sebe' 34/11	
151.	سطر	Fiil vt.		-	
152.	سفر اسفار	İsim	Ehl-i Kitab	Cum'a 62/5	+
153.	سفرة	İsim	Eskatoloji	Abese 80/15	+

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
154.	سفينة	İsim	Kıssa	Kehf 18/71, 79, Ankebut 29/15	
155.	سكر	İsim vt.		Nahl 16/67	+
156.	سكين	İsim	Kıssa	Yusuf 12/31	
157.	سكن	Fiil vt.		-	
158.	سكينة	İsim	Kıssa/Dinî Kavram	Bakara 2/248, Tevbe 9/26, 40, Fetih 48/4, 18, 26	
159.	سلام	İsim vt.	Dinî Kavram	-	
160.	سلسلة	İsim	Eskatoloji	Mümin 40/71, Hâkka 69/32, İnsan 76/4	
161.	سلطان	İsim	Dinî Kavram	-	
162.	سلم	İsim		En'am 6/35, Tur 52/38	
163.	سلوى	İsim	Kıssa	Bakara 2/57, A'raf 7/160, Tâhâ 20/80	
164.	سليمان	Alem	Kıssa	-	
165.	سنبل	İsim	Kıssa/Mesel	Bakara 2/261, Yusuf 12/46, 47	
166.	سندس	İsim	Eskatoloji	Kehf 18/31, Duhân 44/53, İnsan 76/21	+
167.	سوار اسورة اساور	İsim	Eskatoloji/Kıssa	Zuhruf 43/53, Kehf 18/31, Hac 22/23, Fâtır 35/33, İnsan 76/21	
168.	سورة	İsim	Dinî Kavram	9 yerde	
169.	سوط	İsim		Fecr 89/13	
170.	سوق	İsim		Furkan 25/7, 20	
171.	سيما	İsim		Bakara 2/273, A'raf 7/46, 48 vd.	
172.	سيناء	Alem	Kıssa	Mü'minun 23/20, Tîn 95/2	+
173.	شرك	Fiil	Dinî Kavram	-	
174.	شعري	Alem	Cahiliyye	Necm 53/49	
175.	شهداء	İsim	Dinî Kavram	Nisâ 4/69 vd.	
176.	شهر	İsim	Hukuk/Kıssa	-	
177.	شيطان	Alem	Eskatoloji	-	
178.	ثيعة	İsim		En'am 6/65 vd.	
179.	صبغة	İsim	Ehl-i Kitab	Bakara 2/138	
180.	صحف	İsim	Ehl-i Kitab	Tâhâ 20/133 vd.	
181.	صديق	İsim	Dinî Kavram/Kıssa	Nisâ 4/69, vd.	
182.	صدقة	İsim vt.	Dinî Kavram/Hukuk	-	
183.	صراط	İsim	Dinî Kavram	-	+
184.	صرح	İsim	Kıssa	Neml 27/44, Kasas 28/38, Mümin 40/36	

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
185.	صَلَب	Fiil	Kıssa/Hukuk	Nisâ 4/157, Mâide 5/33, A'raf 7/124 vd	
186.	صَلَّى	Fiil vt.	Dinî Kavram	-	
187.	صَلَوَات	İsim	Ehl-i Kitab	Hac 22/40	+
188.	صَنَم	İsim	Cahiliyye	İbrahim 14/35 vd.	
189.	صَوَاع	İsim	Kıssa	Yusuf 12/72	
190.	صَوَامِع	İsim	Ehl-i Kitab	Hac 22/40	
191.	صَوْرَة	Fiil vt.		-	
192.	صَوْم	İsim vt.	Dinî Kavram	8 yerde	
193.	طَاغُوت	İsim		8 yerde	+
194.	طَالُوت	Alem	Kıssa	Bakara 2/247, 249	
195.	طَبِع	Fiil	Dinî Kavram	11 yerde	
196.	طَبِق	İsim	Kozmoloji	Mülk 67/3, Nuh 71/15, İnşikak 84/19	
197.	طَهَّر	Fiil vt.		-	
198.	طَوْبَى	İsim		Ra'd 13/29	+
199.	طُور	Alem	Kıssa	10 yerde	+
200.	طُوفَان	İsim	Kıssa	A'raf 7/133, Ankebut 29/14	
201.	طِين	İsim	Kozmoloji	12 yerde	
202.	عَالَم	İsim		-	
203.	عَبْد	İsim vt.	Dinî Kavram		+ Şuara 22 عِبْدَت
204.	عَيْقَرِيّ	İsim	Eskatoloji	Rahman 55/76	
205.	عَتِيق الْبَيْت الْعَتِيق	Alem	Dinî Kavram	Hac 22/29, 33	
206.	عَدْن	İsim	Eskatoloji	11 yerde	+
207.	عَرُوبٌ ج' عَرَبَا	İsim	Eskatoloji	Vâkıa 56/37	
208.	عَزَّر	Fiil	Dinî Kavram	Mâide 5/12, A'raf 7/157, Fetih 48/9	
209.	عَزِير	Alem	Kıssa	Tevbe 9/30	
210.	عَفْرِيْت	İsim	Kıssa	Neml 27/39	
211.	عَلْتُون	İsim	Eskatoloji	Mutaffifin 83/18, 19	
212.	عَمَاد	İsim	Kozmoloji/Kıssa/ Eskatoloji	Ra'd 13/2, Lokman 31/10, Fecr 89/7, Hümeze 104/9	
213.	عَمْرَان	Alem	Kıssa	Âl-i İmran 3/33, 35, Tahrim 66/12	
214.	عَنْكَبُوت	İsim	Mesel	Ankebut 29/41	
215.	عِيد	İsim	Kıssa	Mâide 5/114	
216.	عَيْسَى	Alem	Kıssa	-	
217.	فَاجِر	İsim vt.	Dinî Kavram	5 yerde	

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
218.	فاطر	İsim vt.	Dinî Kavram/Esma	6 yerde	
219.	فتح	İsim vt.	Kıssa/Dinî Kavram	Şuarâ 26/118, Secde 32/28, 29	
220.	فخار	İsim	Kozmoloji	Rahman 55/14	
221.	فرات	İsim	Mesel	Furkan 25/53, Fâtır 35/12, Mürselat 77/27	
222.	فردوس	İsim	Eskatoloji	Kehf 18/107, Mü'minun 23/11	+
223.	فرعون	Alem	Kıssa	-	
224.	فرقان	İsim	Dinî Kavram/Kıssa	7 yerde	
225.	فلق	Fiil vt.	Kozmoloji/Kıssa/Mesel	En'am 6/95, 96, Şuarâ 26/63, Felak 113/1	
226.	فالك	İsim	Kıssa/Mesel	-	
227.	فيل	İsim	Kıssa	Fil 105/1	
228.	قارون	Alem	Kıssa	Kasas 28/76, 79, Ankebut 29/39, Mümin 40/24	
229.	قدس قدوس ، روح القدس ، مقدس	İsim vt.	Dinî Kavram/Esma	-	
230.	قرآن	İsim	Dinî Kavram	-	
231.	قربان	İsim vt.	Dinî Kavram/Kıssa	Âl-i İmran 3/183, Mâide 5/27	
232.	قرطاس	İsim	Ehl-i Kitab/Dinî Kavram	En'am 6/7, 91	+
233.	قرية	İsim		-	
234.	قريش	Alem		Kureyş 106/1	
235.	قسيسون	İsim	Ehl-i Kitab	Mâide 5/82	
236.	قسط	İsim	Dinî Kavram	-	+
237.	قسطاس	İsim	Dinî Kavram	İsra 17/35, Şuarâ 26/182	+
238.	قصر	İsim	Kıssa/Eskatoloji	A'raf 7/74, Hac 22/45, Furkan 25/10, Mürselat 77/32	
239.	قطران	İsim	Eskatoloji	İbrahim 14/50	
240.	قط	İsim	Eskatoloji	Sad 38/16	+
241.	قفل	İsim	Mesel	Muhammed 47/24	+
242.	قلم	İsim	Mesel/Kıssa	Âl-i İmran 3/44, Lokman 31/27, Kalem 68/1, Alak 96/4	
243.	قميص	İsim	Kıssa	Yusuf 12/18-28, 93	

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
244.	قطار	İsim	Hukuk/Ehl-i Kitab	Âl-i İmran 3/14, 75, Nisâ 4/20	+
245.	قيامة	İsim	Dinî Kavram	-	
246.	قيوم	İsim	Dinî Kavram/Esma	Bakara 2/255, Âl-i İmran 3/2, Tâhâ 20/111	+
247.	كأس	İsim	Eskatoloji	Sâffât 37/45, Tur 52/23, vd.	
248.	كافور	İsim	Eskatoloji	İnsan 76/5	+
249.	كاهن	İsim	Cahiliyye	Tur 52/29, Hâkka 69/42	
250.	كبرياء	İsim	Dinî Kavram/Kıssa	Yunus 10/78, Câsiye 45/37	
251.	كتب	Fiil vt.	Dinî Kavram/Hukuk	-	
252.	كرسي	İsim	Eskatoloji/Kıssa	Bakara 2/255, Sad 38/34	
253.	كفر	Fiil vt.	Dinî Kavram	-	+ Âl-i İmran 193 كفر
254.	كنز	İsim vt.	Kıssa,	7 yerde	+
255.	كوب	İsim	Eskatoloji	Zuhruf 43/71, Vâkıa 69/18, İnsan 76/15, Gâşiye 88/14	+
256.	كيل	İsim	Hukuk/Kıssa	7 yerde	
257.	لات	Fiil		Sâd 38/3	
258.	لوح	İsim	Kıssa/Eskatoloji	A'raf 7/145, 150, 154, Kamer 54/13, Bürûc 85/22	
259.	لوط	Alem	Kıssa	-	
260.	موتفة	İsim	Kıssa	Tevbe 9/70, Necm 53/53, Hâkka 69/9	
261.	مائدة	İsim	Kıssa	Mâide 5/112, 114	
262.	ماعون	İsim		Mâûn 107/7	
263.	مالك	Alem	Eskatoloji	Zuhruf 43/77	
264.	مثنائي	İsim	Dinî Kavram	Hicr 15/87, Zümer 39/23	
265.	مقال	İsim		8 yerde	
266.	مثل	İsim		-	
267.	مدین	Alem	Kıssa	10 yerde	
268.	مدينة	İsim	Kıssa	17 yerde	
269.	مرجان	İsim	Mesel/Eskatoloji	Rahman 55/22, 58	+
270.	مرسى	İsim	Kıssa	Hud 11/41	
271.	مریم	Alem	Kıssa	34 yerde	
272.	مزاج	İsim	Eskatoloji	İnsan 76/5, 17, Mutaffifin 83/27	
273.	مسجد	İsim	Dinî Kavram	28 yerde	
274.	مسك	İsim	Eskatoloji	Mutaffifin 83/26	+

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
275	مسكين	İsim	Hukuk,	-	
276	مسيح	Alem	Kıssa	9 yerde	
277	مشكاة	İsim	Mesel	Nur 24/35	+
278	مصر	Alem	Kıssa	5 yerde	
279	مصوّر	İsim	Dinî Kavram/Esma	Haşr 59/24	
280	معين	İsim	Kıssa/Eskatoloji/ Mesel	5 yerde	
281	مقلاد	İsim	Eskatoloji	Zümer 39/63, Şûrâ 42/12	+
282	ملك	İsim	Eskatoloji	-	
283	ملك	İsim	Kıssa	Yusuf 12/72, 76	
284	ملكوت	İsim	Dinî Kavram	4 yerde	+
285	ملة	İsim	Dinî Kavram	15 yerde	
286	منافقون	İsim	Dinî Kavram	33 yerde	
287	منفوش	İsim	Eskatoloji	Kâria 101/5	
288	منّ	İsim	Kıssa	Bakara 2/57, A'raf 7/160, Tâhâ 20/80	
289	منهاج	İsim	Dinî Kavram	Mâide 5/48	
290	مهيمن	İsim	Dinî Kavram/Esma	Mâide 5/48, Haşr 59/23	
291	موخر	İsim	Mesel	Nahl 16/14, Fâtır 35/12	
292	موسى	Alem	Kıssa	-	
293	ميكال	Alem	Eskatoloji	Bakara 2/98	
294	نبوة	İsim	Dinî Kavram	5 yerde	
295	نبيّ	İsim	Dinî Kavram/Kıssa	-	
296	نحاس	İsim	Eskatoloji	Rahman 55/35	
297	نذر	İsim vt.	Dinî Kavram	-	
298	نسخة	İsim	Kıssa	A'raf 7/154	
299	نصارى	Alem	Ehl-i Kitab	14 yerde	
300	نمارق	İsim	Eskatoloji	Gâşiye 88/15	
301	نوح	Alem	Kıssa	-	
302	نون ذوالنون	İsim	Kıssa	Enbiya 21/87	
303	هاروت و ماروت	Alem	Kıssa	Bakara 2/102	
304	هامان	Alem	Kıssa	6 yerde	
305	هاوية	İsim	Eskatoloji	Kâria 101/9	
306	هرون	Alem	Kıssa	-	
307	وثن	İsim	Dinî Kavram/Kıssa	Hac 22/30, Ankebut 29/17, 25	
308	وردة	İsim	Eskatoloji	Rahman 55/37	+
309	وزير	İsim	Kıssa	Tâhâ 20/29, Furkan 25/35	

Sıra	Kelime	Kelimenin türü	Konusu	Kelimenin bulunduğu âyet	İtkân
310.	ياجوج و ماجوج	Alem	Kıssa/Eskatoloji	Kehf 18/94, Enbiya 21/96	
311.	ياقوت	İsim	Eskatoloji	Rahman 55/58	+
312.	ياحيى	Alem	Kıssa	5 yerde	
313.	يعقوب	Alem	Kıssa	-	
314.	يعوث	Alem	Kıssa	Nuh 71/23	
315.	يقطين	İsim	Kıssa	Sâffât 37/146	
316.	يقين	İsim	Dinî Kavram	8 yerde	
317.	يم	İsim	Kıssa	7 yerde	+
318.	يهود	Alem	Ehl-i Kitab	8 yerde	+
319.	يوسف	Alem	Kıssa	-	
320.	يونس	Alem	Kıssa	4 yerde	

Foreign'deki 320 kelimedenden 65'i alemdir. Bazı çalışmalarda bu sayı 75 olarak anılmıştır. Bu farkın çeşitli kıstaslardan kaynaklanmış olabileceğini sanıyoruz. Başta Peygamber ve kavim isimleri olan bu kelimelerin yabancı menşeli olduğu üzerinde İslâm âlimleri arasında ihtilaf yoktur.¹ 33 kelime fiildir. Bunlardan 20'si müştaklarıyla birlikte Kur'an'da kullanılmıştır. Kitaba isim haliyle alınan 17 kelime de Kur'an'da müştaklarıyla kullanıldığından 49 kök kelimeye yabancı menşe arandığını anlıyoruz. Bu kelimeler Jeffery'nin Arapça kökten olup, Sâmi dillerden anlam aldığını, yahut yabancı dilden alınıp Arapçalaştırılarak çekim kazandığını ileri sürdüğü kelimelerdir. Geriye kalan 205 kelime isimdir.

Kelimelerin geçtiği âyetlerin ana konularını incelediğimizde 81 kelimenin dinî kavram olduğunu görüyoruz. Bizzat Kur'an'ın adı, Allah kavramı, İslâm, iman, küfür, nifak, şirk, din, kitab, furkan, hikmet, nebi, tevbe, tesbih, cennet, cehennem, ümmet, namaz, zekat, kurban ve benzeri İslâm dininin temel ıstılahlarının başka dillerden alıntılanmış olduğu iddiası oryantalistlerin İslâm ve Kur'an'a kaynak arayışlarının uzantısıdır. Allah lafzından başka Allah için kullanılan Rab, Rahman, Kayyum, Kuddüs, Musavvir, Müheymin, Rezzak, Tevvab, Bari' ve Fâtır isimleri de bunlar arasındadır.

125 kelime ise kıssaların anlatıldığı âyetlerde geçmiştir. Bu kelimelerin pek çoğu Kur'an'da, yalnızca içinde geçtiği kıssa bağlamında bulunur. Örnek olarak

¹ Kurtubî, *el-Câmi*, s. 278.

Musa kıssasında “yem”¹ (اليم), Süleyman kıssasında “ifrit”² (عفریت), Nuh kıssasında “tennûr”³ (تنور) gösterilebilir. Yusuf kıssasında geçen “suvâ” (صواع), “be’îr” (بعير), “hubz” (خبز), “sikkîn” (سكّين), “melik” (ملك), “derahim” (دراهم), “kamîs” (قميص), “cûbb” (جبّ) kelimeleri de böyledir.

Oryantalistlerce Kur’an’daki kıssalar, kaynak arayışında önemli bir gösterge olarak kullanılır. Kıssaların Ehl-i Kitab kaynaklarıyla paralellik arzemesi alıntı olduğuna, farklı olması, yanlış alıntılandığına delalet sayılır. Kur’an’daki kıssaları, Hz. Muhammed’in Hıristiyan misyonerlerinden dinlediği kabul edildiğinden, bu kıssaların anlatımında geçen kelimelere yabancı menşe aramaları tabiidir.

16 kelime ise Kur’an’ın Hıristiyan ve Yahudiler hakkındaki âyetlerinde geçmektedir. Ahbar, kıssis, rabbani gibi din adamlarına verdikleri isimlerin de aralarında bulunduğu bu kelimelerden bazılarının yabancı menşeli olması mümkün ve tabiidir. Bunlardan sekizi için İslâm âlimlerinden rivayet gelmesi de bu saikle olmalıdır.

60 kelime ise, cennet ve cehennem tasvirleri gibi eskatoloji konulu âyetlerde geçmektedir. İslâm âlimlerinden gelen rivayetler de bu bölümde yoğunlaşmaktadır. Cennet tasvirlerinde geçen bazı eşya isimleri bu bölümde öne çıkmaktadır. Arap hayatında yaygın olmadığı için bu kelimelerin yabancı olma ihtimali doğal karşılanmıştır. Vâkıa sûresi 18. âyetteki (باكواب و اباريق و كأس من معين) bütün kelimeler *Foreign*’de mevcuttur. Bu kelimelerden üçü testi, ibrik ve bardak anlamına gelmekte olup eşya isimleridir. İpekten elbise, yakut, bilezik, taht, misk, kâfur, zencefil, gül vb. anlamlara gelen kelimeler Arap toplumunun İslâm’dan önce başka kültürlerden alarak Arapçalaştırdığı kavramlar olabilir.

Eskatoloji konulu ayetlerde geçen kelimelerden diğer bir grup Kur’an’ın kavram olarak kullandığı, dinî kavram olarak kabul edilebilecek kavramlardır. *Adn*, *fırdevs*, *haviye*, *illiyun*, *berzah*, *Zebani*, *Şeytan*, *Malik* gibi kavramlar bunlar arasındadır. Bu kelimelerin yabancı kabul edilerek menşe aranmasında ‘kaynak’ yaklaşımının rolü büyüktür. Üç büyük semavi dinin kitablarının Sâmi dillerde inmesi

¹ A’râf 7/136; Tâhâ 20/39, 78, 98; Kasas 28/7; Zâriyât 51/40.

² Neml 27/39.

³ Hud 11/40, Müminun 23/27.

ve aynı eskatolojik konuları işlemeleri münasebetiyle, bu akraba dillerde kavramlar arasında benzerliklerin bulunması, hatta bazılarının aynı olması tabiidir.

Bu guruptan “hâviye”¹ (هلوية), “sicîn”² (سجين), “illiyyûn”³ (عليون) kelimeleri için Kur’an’da “O nedir bilir misin?” ifadesinin gelmesi, bu kavramların –ya da özel anlamlarının– Arap toplumunda Kur’an’dan önce bilinmediğini gösterebilir.

Jeffery *Foreign*’in girişinde erken dönemde İslâm âlimlerinin Kur’an’da yabancı kelime bulunduğunu kabul ettiklerini zikretmiştir. Bu şekilde konuya erken dönem İslâm âlimlerini ortak etmeye çalışmıştır. Ancak kitaptaki 320 kelimedenden yalnızca 63’ü hakkında İslâm âlimlerinden yabancı menşeli olduğu doğrultusunda rivayet gelmiştir. Bunlardan yedisi alemdir. Geriye kalanlar, Arap toplumunda bulunmayan eşya isimleri, “kittanâ” (قطنا), “hattatûn” (حطة), “esfâr” (اسفار), “râ’inâ” (راعنا), “rabbânî” (رباني), “esbât” (اسباط) gibi Kur’an’da kıssalarda ya da Ehl-i Kitab’la ilgili olarak geçen kelimelerdir. Sadece *Rahmân*, *melekût*, *Kayyûm*, *cehemem*, *fırdevs* ve *adn* kelimeleri dini kavramdır.

Tabloda belirttiğimiz üzere üç kök kelime üzerinde ise İslâm âlimlerinden belli kalıplar dahilinde yabancı köken rivayeti gelmiştir. عبد kelimesinin Şuara sûresi 22. ayetteki عَبَّدْتَ (=köleleştirdin) tef’îl kalıbındaki formu; سجد kelimesinin A’raf sûresi 161. ayette *وانخلوا الباب سجدا* (kapıdan eğilerek girin) anlatılan kıssa içerisindeki anlamı; كفر kökü için, Âl-i İmran sûresi 193. ayette geçen tef’îl kalıbında ‘keffaret’ anlamı için yabancı menşe teklif edilmiştir.

Kelimelerin Kur’an’da yer alışlarına göre yaptığımız tespit 90 kadar kelimenin Kur’an’da sadece bir yerde geçtiğini görüyoruz. Kelimelerden yarıya yakını beşten fazla yerde geçmektedir.

Foreign’de kelimeler için ileri sürülen “menşe diller” konusuna gelince; daha önce zikrettiğimiz gibi her kelimeye birer menşe dil kaydedilmemektedir. Jeffery kelimenin anlamını ve varsa İslâm âlimlerinin menşe hakkındaki görüşlerini verdikten sonra, oryantalistlerin görüşlerini sıralamaktadır. Kelimenin İslâm öncesi

¹ Kâria 101/9.

² Mutaffifin 83/7, 8.

³ Mutaffifin 83/18, 19.

şürde geçip geçmediğine de değinen Jeffery, görüşleri değerlendirerek netice olarak varsa kendi kanaatini eklemektedir. Öne çıkan diller Süryanice, İbranice ve Aramice'dir. Ancak Jeffery Süryanice üzerinde daha fazla durur. Kitabı değerlendiren oryantalist Charles C. Torrey, bazı örnekler ışığında Jeffery'nin Süryanice üzerine vurgu yaptığını ve İbranice kaynağı kabul konusunda gönülsüz olduğunu dile getirir.¹ Müsteşrikler arasında Kur'an'a kaynak bulma hususunda bir iç mücadele bulunmaktadır. Bu iç mücadeleyi Torrey şöyle açığa vurmaktadır:

"Kur'an'da, özellikle erken kısımlarında bol miktarda İbrani-Yahudi materyal: Kitab-ı Mukaddes, Haggada, Midraş... vardır ve bunların Muhammed'in bilgisine hangi yoldan geldiği üzerinde hatırı sayılır bir münakaşa mevcuttur. Nöldeke'ye göre, bu materyal, doğrudan Yahudilerden gelmiştir, Wellhausen'e göre, Hıristiyanlar vasıtasıyla gelmiştir. Sağlam temellerden yoksun bu ikinci görüş, elimizdeki kitapta [*Foreign*] genel bir kabul görmüş ve sürdürülmüştür."²

Bunlar dışında Sümer, Akkad, Fenike, Nabat, Pehlevi, Fars, Ermeni, Yunan, Soğd, Kürd, Latin ve Türk dillerinin aralarında bulunduğu 56 dil alfabeleriyle kitapta yer almıştır. Kitabın sonuna bütün dillerde geçen kelimeler için indeks eklenmiştir.

Jeffery'nin listesini Richard Bell de değerlendirmiştir. Bell alemler çıkarıldığında 275 kelime kaldığını, bunlardan dörtte üçünün İslâm öncesinde de kullanımda olduğunu anlaşıldığını belirttikten sonra, kalan 70 kadar kelimenin yaklaşık yarısının Süryanice, 25 kadarının İbranice ve Aramice, pek azı Habeşçe ve geriye kalan dini açıdan önemli olmayan kelimelerin Farsça, Yunanca ve bilinmeyen kaynaklardan geldiğini söyler. Bell'e göre "bu sonuç kabaca doğru olmakla birlikte ayrıntıda farklılıklar olabilir. Zira, birden çok Sâmi dillerinde benzer formların olduğu durumlarda Arapça'nın ödünç aldığı kaynağın hangisi olduğunu söylemek güçtür."³ Bell'in yorumundan da anlaşılacağı gibi oryantalistlerin ilgilendiği yabancı kelime alanı, Sâmi diller arasındaki benzerlik taşıyan kelimelerdir.⁴

Jeffery'nin kaynakları *Foreign*'in girişinde dört sayfa halinde anılmaktadır. Burada önemlilerini zikretmekle yetineceğiz.

¹ Torrey, "Jeffery's Foreign" s. 360, 361.

² Torrey, *a.g.e.* s. 361.

³ Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 103; Ahmed Nasif el-Cenabi, "Mevkifü'l-Müsteşrikîn mine'l-Kur'ani'l-Kerim", *er-Risaletü'l-İslâmiyye*, XIX-XX (1969-1970), s. 74.

⁴ Ahmed Nasif el-Cenabi, "Mevkifü'l-Müsteşrikîn mine'l-Kur'ani'l-Kerim", *er-Risaletü'l-İslâmiyye*, XIX-XX (1969-1970), s. 74.

İslâm âlimlerinin görüşleri hakkında şu kaynaklardan istifade etmiştir:

İbn Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Tarih*'i ve Tefsiri *Câmiu'l-Beyân*; Mevhub b. Ahmed el-Cevâlikî'nin (ö. 540/1145) *el-Muarreb mine'l-kelâmi'l-'acemî ala hurûfi'l-mu'cem*'i; Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl*'i; Celaledin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an* adlı eseri ve *el-Mütevekkilî risalesi*¹ (nşr. Y. Bell, Kahire 1926).

Oryantalistlerin görüşleri hakkında yararlandığı eserler arasında şunları sayabiliriz:

Sigismund Fraenkel, *De Vocabulis in antiquis Arabum carminibus et in Corano peregrinis*, Leiden, 1880.

Josef Horovitz, "Jewish Proper Names and Derivatives in the Koran", *Hebrew Union College Annual*, II, Cincinatti, 1925, s. 145-227.

Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, Göttingen, 1860.

A. Mingana, "Syriac Influence on the Style of the Kur'an," *Rylands Bulletin*, 1927.

Richard Bell, *Origin of Islam in its Christian Environment*, London, 1926.

A. Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammad*, 3 cilt, Leipzig, 1871.

Bunlar dışında Ignaz Goldziher (ö. 1921), Zimmern, J. Wellhausen (ö. 1918), F. Schawally, H. Hirschfeld, Lammens, von Kremer, E. W. Lane, H. Lewy, A. Geiger, D. S. Margoliouth vd. oryantalistlerin çalışmalarına başvurmuştur.

Jeffery'nin büyük emek mahsulü olan *Foreign* adlı eseri, oryantalizmin kurtulamadığı önyargılardan dolayı bilimsel amacı aşarak İslâm ve Kur'an'ı tenkit etmek için, gelişen filoloji verilerinden yararlanma çabasını yansıtmıştır. "Başta Kur'an kelimesi olmak üzere Kur'an-ı Kerim'in inanç ve ibadetle ilgili terminolojisinin hemen hemen hepsini Arapça'dan başka dillere bağlama istidadında olan bu eser yalnızca Kur'an kelimelerinin, Arapça'nın kardeşleri olan diğer dillerle yapılan karşılaştırması bakımından faydalı olabilir. Bu terminolojiyi mutlaka yabancı

¹ Risale hakkında bilgi için bk. Karaarslan, *Yabancı Kelimeler*, 55.

kaynağa bağlamak ise, ‘niçin Arapça değil de İbranice veya Süryanice?’ sorusunu cevapsız bırakacağı için ilmi olmaktan uzaktır.”¹

C. ARTHUR JEFFERY’İN KUR’AN’IN METİN TARİHİ HAKKINDA ÇALIŞMA VE GÖRÜŞLERİ

Kur’an’ın metin tarihi ile maksadımız, Allah tarafından Hz. Peygamber’e vahyedilen Kur’an-ı Kerim’in günümüze ulaşan mushaf haline geliş sürecidir. Hz. Peygamber’in vahyi tespit çalışmaları, Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir döneminde cem, Hz. Osman döneminde istinsah faaliyetleri, daha sonra Kur’an metni üzerinde yapılan noktalama, harekeleme, imla düzenlemeleri bu sürecin evreleridir. Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim’in âyet ve sûre tertibi, nüzul sırası, cem ve istinsahı ile ilgili olarak Arthur Jeffery’nin çalışmalarını bu kısımda serdedeceğiz.

Batılı araştırmacıların Kur’an’ın mushaf haline gelişi üzerinde durmaları, Watt’ın da belirttiği gibi, XIX. yüzyılda pek çok antik esere ve Hıristiyanlığın kutsal metinlerine, bu asırda gelişen edebi ve tarihsel metin tenkidi uygulamasının bir uzantısıdır. Hıristiyan kutsal metinlerinin sıhhati vahiyden ziyade konsül kararlarıyla, kilise babalarının ittifaklarıyla sabitti ve bazı metinler arasında çeşitli çelişkiler de mevcut idi. Pek çoğu Kitab-ı Mukaddes’e uygulanan usuller konusunda deneyimli olan şarkiyatçılar, Kur’an’ın metin tarihine yöneldiler. Kur’an’ın farklı kıraatlerde okunuşunu Kur’an’ın mushaf haline getirilişinde dışarıda bırakılmış varyantlar olarak gördüler. Bazı sûrelerin Hz. Muhammed ya da cem heyeti tarafından çeşitli parçaları bir araya getirerek oluşturulduğunu varsaydılar. Zihinlerinde uzlaştıramadıkları pasajları bir araya getirilmiş saydılar. Hz. Ebu Bekir’in hilafetinde Zeyd b. Sabit başkanlığında yapılan cem faaliyetini sıhhatli bulmayarak, kanonize adı verilen işlemin Hz. Osman hilafetinde yapılabildiğini iddia ettiler. Yaklaşımın Kur’an’a kendi kutsal kitapları zaviyesinden bakmalarını gösterdiği açıktır.

¹ Karaarslan, *Yabancı Kelimeler*, s. 55.

Bu çalışmalarda Alman oryantalistler özellikle cem ve istinsah konusu üzerinde öne çıkarken, İngiliz oryantalizminin temsilcisi Richard Bell (ö. 1952), sûre içi kopukluk ve derlenmişlik iddialarında başı çekti. Çalışmalarını incelediğimiz Arthur Jeffery her iki kolun bir nevi sekreteryasını yapmıştır. Alman ekolü Kur'an'ın tahkikli bir neşrinin yapılması gerektiği düşüncesiyle Münih Arşivi projesini gerçekleştirmeye karar verdi. Bu proje mevcut en eski Kur'an el yazmalarının mikrofilmlerini günümüze ulaşan Kur'an metniyle karşılaştırmayı, Kur'an tarihine ilişkin, kıraatlere dair olanlar başta olmak üzere pek çok yazma eserin neşredilmesini içeriyordu. Arthur Jeffery bu projede yer aldı. Bergstrasser'in ve Pretzl'in ölümü ve II. Dünya Savaşında arşivin yanmasıyla proje akim kaldı. Projenin bu nedenle akim kaldığını, projeyi sürdürmeye gönülsüz olan oryantalistler ileri sürmektedir. Muhammed Hamidullah'ın ifadesiyle proje sonuçsuz kaldığı için akim kalmıştı. Bu projedeki Kur'an'ın sıhhatini zedeleme gayreti de bazı şarkiyatçılarda zorlama olarak görüldü.

Diğer yandan doktora ve sonrası çalışmaları esnasında Jeffery, Edinburgh Üniversitesinden Richard Bell'le Kur'an metni üzerinde çalıştı. Bell, hazırladığı iki ciltlik Kur'an tercümesinde baskı imkanlarından yararlanarak sûrelerin bir araya getirilmiş parçalardan oluştuğunu ispatlamaya çalıştı. Bu cüretkar çalışması pek çok oryantalistçe aşırı bulundu. Jeffery kısmî mealine Bell'in görüşlerini yansıtmıştır.

Kur'an'ın mahiyeti ve muhtevası hakkındaki görüşlerine, araştırmacıların kendi dinî kanaatlerinin etkisinin olması bir yere kadar anlaşılabilir. Zira Kur'an'ın mahiyeti inançla, muhtevası da bu inançla bakmak ve okumakla doğrudan ilişkilidir. Ancak Kur'an'ın metin tarihiyle ilgili yapılacak çalışmalarda objektif ve bilimsel olunması gerektiği açıktır. Ancak oryantalistler bu alanda da indî kanaat ve peşin hükümlerinden ayrılamamışlardır. Jeffery'nin meali kısmında gösterdiğimiz gibi, sûre içi bağlantısızlık iddiaları son derece indîdir. Bu konuda çok aşırı giden Jeffery son derece anlaşılır bir kompozisyonu olan Asr sûresinin son âyetinin sonradan eklenmiş olduğunu dahi ileri sürebilmiştir. Yine Fatiha sûresine varyant olarak iki asırlık bir yazmanın kapağına sonradan yazılmış bir yazıyı göstermekte tereddüt etmemiştir. Tefsir, hadis, siyer ve edebiyat kitaplarından toplayarak derlediği kıraat farklılıklarını serdederken asla kaynak göstermemiştir.

Oryantalistlerin bu alanda en çok istifade ettikleri şey, İslâm kaynaklarında bulunan bir takım rivayetlerdir. Tilaveti nesh edilen âyetler, Übey b. Ka'b, İbn Mes'ud gibi bazı sahabilerin mushafları, yine bu sahabilerden nakledildiği söylenen Kur'an'ın cemi ve içeriği ile ilgili Ehl-i Sünnet inancına aykırı bazı rivayetlere büyük önem atfedilmiş, aynı hatta daha sahih kaynaklardan aktarılan Ehl-i Sünnet görüşleri itibar görmemiştir. Oryantalistlerin bu alanda gözden irak tuttıkları gerçek Kur'an'ın yazıyla olduğu kadar ezber yoluyla sözlü olarak nakledilmiş olduğudur. Bu sebeple onlar ilk dönemde noktasız, harekesiz yazının Kur'an'ı koruyamayacağına inanmış, kıraat farklılıklarının bu ve benzeri nedenlerle oluştuğunu kabul etmişlerdi.

Jeffery'nin Kur'an'ın metin tarihine ilişkin görüş ve çalışmalarını başlıklar altında inceleyeceğiz.

1. Münih Kur'an Arşivi Projesi ve Jeffery'nin Projedeki Rolü

R. Geyer ve Ignaz Goldziher (ö. 1921) gibi oryantalistler, Batılıların tenkit ihtiyaçlarına cevap verebilecek tenkidli bir Kur'an neşrini düşünüyorlardı. Bu proje 1930'da Gotthelf Bergstrasser (ö. 1933) tarafından başlatılmış Bavyera Akademisi bir Kur'an komisyonu kurmuştu. Bu komisyonun ilk işi, Kufi yazısı ile yazılmış eski Kur'an nüshalarını toplamak olmuştu.¹ Bergstrasser, Kur'an tarihi üzerine çalışan Theodor Nöldeke ve talebesi Friedrich Schawally'nin halefi olarak Alman oryantalizminin temsilcisidir.² Nöldeke'nin başlattığı Schawally'nin devam ettirdiği Kur'an tarihine dair *Geschichte des Qorans* adlı eseri, Bergstrasser sürdürmüştür.

Arthur Jeffery ve Bergstrasser 1927'de Münih'te bir araya geldiler ve Kur'an'ın metin tarihi tam olarak ortaya koymada yardımcı olacak bütün malzemeyi bir araya getirmeyi amaçlayan bir plan üzerinde anlaştılar.³ Jeffery kıraat farklılıklarını tespiti ve metnin edisyonuna devam edecek, Bergstrasser de karşılaştırma yapmak üzere bütün en eski Kufi Kur'an yazmalarının fotoğraflarını

¹ Cerrahoğlu, "Oryantalizm", s. 110.

² bk. Cerrahoğlu, "Oryantalizm" s 109, 110; Sönmezsoy, *Kur'an ve Oryantalistler*, s. 33-34; Paret, *Makaleler*, s. 120.

³ Bergstrasser planın ayrıntısını bir makalede açıklamıştır: "Plan eines Apparatus Criticus zum Koran" *Sitzungsberichte Bavarian Academy*, 1930, 7.

toplayacaktı. Bergstrasser'in talebeleri Otto Pretzl ve Dr. Eisen de kıraatler üzerine elyazmaların neşriyle katkı sağlıyorlardı. 1928 kışında Kahire'de birkaç ay geçiren Bergstrasser burada İbn Haleveyh'in *Şevazi'l-Kur'an*'ının neşri, Mısır'da mevcut Kufi hatla yazılmış mushafların fotoğraflarının temini gibi çalışmalarda bulundu. Gerek ekibin tahkik ve neşir çalışmaları, gerekse İslâm dünyasında Kıraatler ile ilgili bilgi veren eserlerin neşredilmesiyle planın tamamlanması için umut vardı.

Jeffery de İbn Ebî Davud'un (ö. 316/929) *Kitabü'l-Masahif*'inin iki el yazma nüshasını ve el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) *İ'râbu'l-Kırâati's-Şâzze*'sini ortaya çıkardı. Otto Pretzl 1930'da İstanbul'a gelerek kütüphanelerde el yazmaları üzerine çalıştı. 1933 yazında Jeffery'nin planının bir parçası gereği Oxford'da Bodleian Kütüphanesinde çalışma yaptığı sırada, Bergstrasser tatili esnasında meydana gelen bir kazada öldü. Jeffery kışın Kahire dönüşünde Münih'e uğradı ve Bergstrasser'in çalışmalarını sürdüren öğrencisi Otto Pretzl ile bir süre kaldı.¹ Proje Pretzl ile sürdürüldüyse de İkinci Dünya Savaşı esnasında Otto Pretzl'in Sivastopol'da öldürülmesi ve malzemenin bulunduğu kütüphanenin bombalanması nedeniyle tamamlanamadı.²

Jeffery ve çalışma arkadaşları tahkikleriyle Kur'an'ın tenkitli neşri için gerekli bir *apparatus criticus*³ oluşturmaya çalışıyorlardı. Projenin hedeflediği tenkitli neşri Jeffery tanıtmaktadır: Kur'an'ın tenkitli neşrinin yapılacağı ciltte, Jeffery, Kur'an metninin Flügel neşrini kullanmayı ve metnin mümkün olan en erken şeklini yeniden inşa etmeyi düşündüğünü kaydeder. Flügel neşrinin kullanılmasına, subjektif ve Müslümanlarca kabul edilemez görüleceği için karşı çıktığını söyleyen Jeffery, Hafs rivayetine uygun mevcut metnin kullanılmasını, Kufi ve Flügel numaralama sistemlerini, vakıf, cüz gibi işaretlerin gösterilmesini öngörür. Böylece bir tarafta mevcut metin, karşısında eski Kufi yazısı olacak, metnin kenarında paralel pasajlara referans gibi notlar bulunacaktır.

Her sayfanın alt kısmında, tefsir ve lügat kitaplarından, hadislerden, kelam ve dil âlimlerinin eserlerinden, hatta edebi eserlerden toplanacak kıraatler verilecek, okuyuşun kime ait olduğu geliştirilecek bazı sembollerle gösterilecektir. Jeffery,

¹ Jeffery, Arthur, "Progress", *Origins*, s. 141-143.

² Jeffery, *Scripture*, s. 103; Kurtuluş, "Jeffery", s. 578.

³ Tenkitli neşirlerde esas alınan belgeler anlamında bir teknik tabir.

İngilizce okur için, Nöldeke'nin *Geschichte des Qorans*'ı gibi İngilizce bir Giriş cildi hazırlanması gerektiğini düşünür. Üçüncü cilt açıklama cildi olarak öngörülür. Kıraatlerle, rivayetlerle ilgili görüşler ve tartışma bu ciltte gösterilecektir. Dördüncü cilt ise bir Kur'an lügati olarak düşünülmüştür. Bu dört cilt dışında tahkik vb. çalışmalardan oluşacak seriler yayımı da plan dahilindedir.¹

Jeffery projenin Pretzl'in öldürülmesi ve arşivin bombalanması nedeniyle akim kaldığını söylerken, Chauldhary, Jeffery'nin projenin Muhammed Hamidullah tarafından nakledilen neticesine temas etmediğini ifade etmektedir. Hamidullah, Pretzl'le Paris'e el yazmalarının fotokopilerini almak üzere geldiğinde görüştüğünü, Pretzl'in Arşivin, Kur'an'ın 42000 nüshasının fotokopilerini topladığını ve bunları karşılaştırmaya başladıklarını söylediğini kaydetmektedir. Arşiv imha edilmeden önce bu karşılaştırma çalışması tamamlanmış ve bir ön rapor yayımlanmıştır. Raporda Kur'an nüshalarının karşılaştırma çalışmasının henüz tamamen bitmediği, ancak şu ana kadar tamamlanan kısım temel alınarak, müstensih hataları dışında metin farklılığının bulunmadığının söylenebileceği kaydedilmiştir.² Projeyi yürüten kişilerin ölmeleri ve arşivin imha edilmesi sonuç alınamayacağı anlaşılan tenkitli neşir amacından vazgeçilmesinin mazereti olmuştur.

Alman şarkiyatçı Rudi Paret (ö. 1983), projenin akıbetini belirttiikten sonra şu şekilde devam etmektedir:

“Bu projeyi yeniden ele alıp sonuca ulaştırmaya kendini hazır hissedecek birisi çıkar mı bilmem. Çünkü bu süre zarfında Kur'an varyantlarının değeri ile ilgili oldukça olumsuz bir kanaat hasıl oldu. Leipzigi şarkiyatçı August Fischer, ölümünden sonra 1948'de *Der Islam*'da neşredilen yazısında bu konudaki fikrini şöyle dile getiriyor: ‘Kanımca büyük ölçüde, filoloji eğitimi almış Kur'an araştırmacılarının, Osman nüshasının müşkilatlı pasajları üzerinde yaptıkları tahkik girişiminden başka bir şey olmayan bu ‘kıraatlar’ konusu, son yirmi yılda Bergstrasser ile onun hem talebesi hem de bu çalışmada yardımcısı Pretzl ve Jeffery'nin etkisiyle gereğinden fazla abartıldı.’ Taberî Tefsiri'ndeki yüzlerce varyanttan çıkan sonuç, Fischer'in bu olumsuz kanaatini teyid etmektedir.”³

¹ Jeffery, “Progress”, *Origins*, s. 143, 144; Chauldhary, “Variant”, s. 171-172.

² Chauldhary, “Variants”, s.181.

³ Paret, *Makaleler*, s. 121.

Baverya Akademisinin Münih Arşivi projesi tamamlanamamış ama Jeffery Kur'an tarihi ile ilgili yaptığı tahkik ve derlediği kıraatleri 1937'de *Materials for the History of the Qur'an Text* adıyla, Goeje Foundation'ın desteğiyle bastırılmıştır.¹

2. Kur'an'ın Cem Edilmesine İlişkin Görüşleri

Jeffery Hz. Peygamberin okuma yazma bilmeyen anlamında, ümmi olmadığı görüşündedir. Torrey ve Bell'in çalışmalarının bunu teyid ettiğini söyleyen² Jeffery'ye göre Hz. Muhammed geceleri Kur'an pasajları üzerinde çalışıyordu. Müzzemmil sûresindeki gece kalkma emrini de bu şekilde yorumlayan³ Jeffery, Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret ettikten sonra Mekkî parçalar üzerinde çalışarak sûreleri meydana getirdiği düşüncesindedir. Ona göre kompozit sûrelerin çoğunun giriş âyeti Medine'de eklenmiştir. Okur-yazar olan ve metin üzerinde çalışan Hz. Muhammed, Kur'an'ın cem'ini tamamlayamadan vefat etti. Hz. Muhammed öldüğünde Kur'an bir araya toplanmış, düzenlenmiş ve tertip edilmiş değildi.⁴ Jeffery, Müslümanların Kur'an'ın metin tarihiyle ilgili bilgilerinin büyük ölçüde uydurma olduğu görüşündedir.⁵

Jeffery Kur'an'ın Hz. Peygamber'in vefatı esnasında yazılı halde bulunmadığına delil olarak Hz. Ömer'in, Yemame savaşında çok sayıda hafızın ölümünden Kur'an adına endişelenmesini gösterir. Eğer Kur'an yazılı olsaydı Hz. Ömer'in endişesine lüzum olmazdı.⁶ İsmail Cerrahoğlu, Jeffery'nin bu görüşünü reddederek Kur'an'ın ezber ve kitabetle korunduğuna dair pek çok vesika bulunduğunu ifade etmiş, oryantalist Blachere'in vahiy katipleriyle ilgili görüşlerini de kaydetmiştir. Cerrahoğlu'na göre, Jeffery, Kur'an'ı Kitab-ı Mukaddes seviyesine çekme metodunun temsilcisidir. Bu sebeple Kur'an'ın metin tarihine, tahrif edilmiş Kitab-ı Mukaddes mukayesesıyla bakmaktadır.⁷

¹ Jeffery, *Materials*, s. x.

² Jeffery, *Materials*, s. 5; Jeffery, *Selected*, s. 14.

³ Jeffery, *Selected*, s. 44.

⁴ Jeffery, *Materials*, s. 5; Jeffery, "Progress", *Origins*, s. 137; Jeffery, *Selected*, s. 15.

⁵ Jeffery, *Materials*, s. 5.

⁶ Jeffery, *Materials*, s. 6.

⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 62-63.

Jeffery, “cem” (جمع) kelimesinin hıfz anlamında olmadığını söyleyerek kaynaklardan bazı örnekler getirir. ‘Ali cem ettiği şeyleri deveye yükledi ve sahabeye getirdi’, ‘Osman, Übeyy’in cem ettiğini yaktı’ gibi. Jeffery’nin amacı Kur’an’ı ezberleyen sahabe sayısını az göstermektir. Cerrahoğlu, cem fiilinin hıfzla alakasının bulunduğunu yine Blachere’in ağzından naklettikten sonra Jeffery’nin çelişkisini tespit eder:

“Daha evvel, Kur’an nazil olduğu zaman, sahabe elinde yazılı Kur’an ayetlerinin olmadığını iddia eden bu şahıs şimdi de, İbn Mes’ud, Ali, Übeyy ve Ebu Musa’nın Kur’an cemlerinden bahsetmektedir. Eğer bu şahısların cemlerinin, Peygamber’in sağlığında olduğunu kabul ediyorsa tezata düşmüş olur. Eğer Peygamberin vefatından sonra cem edildiğini iddia ediyorsa, cem edilenler hıfz yoluyla alınmış demektir ki, bu da o zamanki Arapların hıfza karşı olan yüksek istidadlarını kabul demektir.”¹

Adnan Zerzûr da *Ulumu’l-Kur’an* adlı eserinde, nassları anlamakta oryantalistlerin en zayıfı olarak nitelediği Jeffery’nin yukarıdaki görüşlerini reddetmiş, Kur’an’ın Hz. Peygamber zamanında yazıldığını rivayetler ışığında ispat etmiştir. Yemame savaşında hafızların ölmesi üzerine Hz. Ömer’in endişesini ise, kitabet yoluyla da muhafaza edilen Kur’an’ın, eda yoluyla intikalinde olumsuz neticelerin doğmasından korkması olarak izah eder. Hz. Ömer belgenciligi ile meşhurdur ve hafızların ölümünden endişelenmesi, Kur’an’ın yazılı olarak bulunmadığını göstermez.²

Jeffery hafız sahabilere ait verilen listelerin de birbirini tutmadığı düşüncesindedir.³

Arthur Jeffery, Ebu Bekir döneminde yapılan cem faaliyetini bir çok oryantalist gibi, diğer sahabilerin kişisel teşebbüslerine benzer özel bir cem olarak görür. Bu çalışmanın resmi mushafı meydana getirmediğini düşünür.⁴

Jeffery özel teşebbüslerle başlayan Kur’an cem’inin İslâm coğrafyasının gelişmesiyle, çeşitli bölgelerde belirli sahabe mushaflarının öne çıkması sonucunu doğurduğunu, Hz. Osman devrindeki resmî mushaf çalışmasıyla bu çeşitliliğin

¹ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 64-65.

² Adnan Zerzûr, *Ulûmu’l-Kur’an*, s. 81-88; Abdülâl Sâlim Mükrim, “Cevânib min ahtâi’l-müsteşrikîn fi’ d-dirâsâti’l-Kur’aniyye”, *el-Va’yû’l-İslâmî*, LXIX (1390), s. 58.

³ Jeffery, *Materials*, s. 7.

⁴ Jeffery, *Materials*, s. 6-7.

ortadan kaldırıldığını söyler. Humus ve Dimaşklılar Mikdad b. el-Esved (ö. 33/653), Kufeliler İbn Mes'ud (ö. 32/652), Basrahlılar Ebu Musa el-Eş'arî (ö. 42/662) ve Suriyeliler Übeyy b. Ka'b (ö. 22/642) mushafını takip ediyorlardı. Müslümanların inandığı gibi, Osman ceminde gerçekleştirilenin sadece lehçe farklılıklarını kaldırmak olmadığını savunan Jeffery, metropol mushafları arasında ciddi farklılıklar bulunduğunu, Osman'ın siyasi nedenlerle, Medine mushafını resmileştirerek, rakip mushafları yaktırdığını ve resmi mushafi büyük şehirlere gönderdiğini iddia eder. Jeffery, kurrânın Osman'a bu faaliyet için cephe aldığını iddia etmekte, İbn Mes'ud'un mushafının yakılmasına karşı çıktığını söylemektedir.¹

Medine mushafını resmileştirmenin yapılacak doğal bir işlem olduğunu da söyleyen Jeffery, sahabe mushaflarında kalan farklı okuyuşların çeşitli kaynaklardan bize ulaştığını ancak pek çoğunun kaybolmuş olabileceğini düşünür. Ehl-i sünnetin Osman öncesi kıraat farklılıklarının incelenmesini engellediğini iddia eden Jeffery, bu sebeple toplayabildiği varyantların, ortaya çıkmasına izin verilenlerden ibaret olabileceği şeklinde bir görüş ortaya koyar.²

Jeffery, mevcut Kur'an metninin, Hz. Muhammed'in peygamberliği boyunca tebliğ ettiği vahyin tamamını bir araya getirmek üzere yapılan dürüst bir çabayı yansıttığını, ancak birkaç pasajın hadisler arasına karışmış olmasının mümkün olduğunu söyler. Jeffery'ye göre pek çok orijinal vahiy tebliğatının artık bulunamadığı ve mevcut mushafta yer almadığı kesindir.³ Bu konuyla ilgili olarak Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838), *Kitabu Fazaili'l-Kur'an* isimli eserindeki Kur'an'dan düştüğü iddia olunan ayetlerle ilgili rivayetleri bir makalesinde neşretmiştir. Jeffery oryantalistlerin sıklıkla yaptığı, zayıf senedli, şaz bulunan görüşleri ihtiva eden rivayetlere önem verme hatasına düşmektedir. Hz. Osman'ın yaptırdığı istinsah faaliyeti üzerinde sahabenin icmaı bulunduğu halde, görüşler aksi yöndeki birkaç haber ve rivayet üzerine inşa edilmektedir. Aralarında tahkik ettiği İbn Ebî Davud'un *Kitabü'l-masâhif*'i başta olmak üzere masahif

¹ Jeffery, *Materials*, s. 7-8.

² Jeffery, *Materials*, s. 8-10.

³ Jeffery, "Abu 'Ubaid on the Verses Missing from the Koran", *Origins*, s.150. Metinde vahiy yerine genuine proclamation ifadesi kullanılmaktadır.

kitaplarındaki mushaflar ve kıraat farklılıkları bilgilerine itibar eden Jeffery, bu kitapların sened yönünden zayıflıklarını kabul etmektedir.¹

Chaudhary, Jeffery'nin Kur'an'ın cemi ve kıraatler konusundaki görüşlerini ele aldığı makalesinde, Jeffery'nin bazı tutarsızlık, çelişki ve hatalarını dile getirmiştir. Jeffery'nin Osman mushafi üzerindeki sahabe icmasını kabul etmemesini eleştiren Chaudhary, İbn Mes'ud'un bir süre tereddüt ettikten sonra mushafını Osman'a verdiği gerçeğini Jeffery'nin anmamasına değinir. Mushafi olduğu söylenen Ali b. Ebi Talib'in 'Osman'ın yerinde olsam aynısını yapardım' sözünü de nakleden yazar, Jeffery'nin selefi Bell gibi önyargılı olduğunu söyler. Jeffery bu önyargıdan dolayı bazı çelişkilere düşmektedir. *Kitabü'l-masahif*teki varyantlara itibar ederek çalışmasına alan Jeffery niçin aynı kitabın Ebu Bekir cemiyle ilgili yazdıklarını görmezden gelmektedir? Jeffery aksini söylese de kendi çalışmasından da anlaşılacağı gibi dile getirilen kıraat farklılıklarının büyük çoğunluğu lehçe farklılığıdır. Chaudhary, Jeffery'nin bir çelişkisini de şu şekilde tespit etmiştir: Jeffery, diğer bazı oryantalistler gibi kıraat farklılıklarının çoğunun sonraki dilci ve kelimacılar tarafından icat edilerek erken dönem otoritelerine isnad edildiğine inanmaktadır. Buna rağmen Kur'an'ın orijinal okunuşuna ulaşmaya çalışmaktadır.²

"Jeffery, Kur'an metninde diğer kutsal kitaplardaki gibi sonradan meydana gelmiş değişiklikler olduğunu göstermek için büyük bir çaba harcamıştır. Fakat bütün yazma metinleri, zayıf rivayetleri ve şaz kıraatleri incelemesine rağmen, Arap kabileleri arasındaki lehçe farklılıkları sebebiyle bazı harf ve kelimelerin vahiyle de onaylanan farklı okunuşlarını tespit etmenin dışında bir sonuca ulaşamamıştır."³ Jeffery'nin uç görüşlerine elde ettiği neticelerden hiçbir örnek gösterememesi de bunun en açık delilidir.

3. Kur'an'ın Nüzul Sırası ve Revizyon Geçirip Geçirmediği

Nöldeke, Schawally, Bergstrasser ve Pretzl silsilesiyle tebarüz eden Alman müsteşriklerinin Kur'an'ın metin tarihiyle ilgili çalışmalarının yanı sıra, Jeffery,

¹ Jeffery, *Materials*, 12-13; Kurtuluş, "Jeffery", s. 579.

² Chaudhary, "Variants", s. 179-181.

³ Kurtuluş, "Jeffery", s. 579.

Richard Bell ile öne çıkan Kur'an sûrelerinin Hz. Peygamber ve cem heyeti tarafında revizyona tabi tutulduğu fikrini de benimsemiştir.

Hz. Osman mushafındaki sûre tertibinin uzunluk sırasına göre olduğunu kabul eden Jeffery, nüzul ile ilgili olarak kendi sıralamasını ortaya koyar. T. Nöldeke'nin dörtlü nüzul tasnifini esas alan Jeffery, sıralamada indî bir tutum sergilemektedir. Kısmî mealinde Bürûc sûresinin girişinde, sûrede Firavun'dan bahsedilmesi üzerine "Muhammed'in bu kadar erken bir dönemde bir Firavun kıssasını bilemeyeceği, bu pasajı Medenî kabul etmek için temel sebeptir"¹ demesi, nüzul sıralamasına nasıl yaklaştığını göstermektedir. Nüzul sıralamasından yola çıkarak Kur'an içi kavram gelişmesini izlemek yerine, kavramlardan nüzul sıralaması hakkında fikir yürütmeye çalışmaktadır.² Aynı saikle bazı Mekkî sûrelerin ilk ayetlerinin Medine'de eklendiğini ileri sürmüştür.³ *Foreign*'de ise Ehl-i Kitab etkilenmesini öne çıkarmak için bazı kelimelerin sadece Medenî sûrelerde geçtiğini ifade ederken A'raf sûresini Medenî bir sûre saymaktadır.⁴ Tebbet sûresinin Medenî olmasına delil olarak ise sûrenin, Ebu Leheb'in öldürüldüğü Bedir savaşının zafer sevincini yansıtmayı gösterilir.⁵ Tekâsür ve Mâûn sûrelerini de Medenî sûreler arasında zikretmiştir.

Jeffery'nin kendi nüzul sırasına göre düzenlediği kısmî mealini değerlendiren Mohammad Khalifa, Jeffery'nin sıralamasıyla gerçek sıralamayı tablo halinde karşılaştırmışsa⁶ da Jeffery'nin çalışmasının seçme olması, bütün sûreleri kapsamaması çalışmayı faydasız kılmaktadır.

Jeffery Fatiha ve Muavvizeteyn sûrelerinin Kur'an'dan olmadığını, Fatiha'nın bir açılış duası, Felak ve Nâs'ın da kapanış duaları olduğunu ileri sürer.⁷ Fatiha'nın sûre olmamasıyla ilgili olarak Kur'an'ın genelini tersine, sûrede insanın Allah'a hitap ettiğini söyleyen Jeffery⁸, Bakara sûresi 286. ayette olduğu gibi bu

¹ Jeffery, *Selected*, s. 43.

² Khalifa, *Sublime*, s. 58.

³ Jeffery, *Selected*, s. 92, 97, 107.

⁴ Jeffery, *Foreign*, s. 57, 71.

⁵ Jeffery, *Selected*, s. 190.

⁶ Khalifa, *Sublime*, s. 224-227.

⁷ Jeffery, *Selected*, s. 23, 207.

⁸ Jeffery, "a Variant Text of the Fatiha", *Origins*, s. 145.

hitap şeklinin Kur'an'da mevcudiyetini görmezden gelmiştir.¹ Ona göre Fatiha, Peygamber tarafından bir dua olarak meydana getirilmiş, fakat Kur'an'a konuluşunu, Kur'an'ı cem edenler yapmıştır. Muhtemelen cem heyeti Fatiha'yı mushafın boş giriş sayfasına yazmışlardır. Jeffery, yedi âyet oluşundan hareketle Fatiha'nın, Hıristiyanlıktaki 'Rabbin Duası'nın İslâmî karşılığı olabileceğini ileri sürer.

Fatiha'nın bu farklı yapısına T. Nöldeke'nin de dikkat çektiğini ancak Fatiha'nın Kur'an'dan olmadığı görüşünün sadece hasım Batılı düşüncesi olmadığını söyleyen Jeffery, Fahrüddin er-Razi'nin Ebu Bekr el-Asam'dan aynı düşünceyi naklettiğini, en eski tefsirlerin Bakara sûresinden başladığını, kendisi böyle bir örnek görmemekle beraber en eski Kufi Kur'an nüshaların Bakara sûresiyle başladığının ve bu nüshalarda Fatiha varsa da ancak sonda yer aldığının söylendiğini belirtir. Jeffery, Fatiha sûresiyle ilgili çok sayıda varyantın bulunmasını da görüşlerine delil göstermektedir.² Kur'an'ın vahiy mahsulü olduğunu kabul etmeyen ve Kur'an'ı Hz. Muhammed'in telifi gören Jeffery'nin Fatiha'nın sûre değil dua olduğu iddiasında ısrar etmesi ilginçtir. Jeffery bazı sahabelerin özel mushaflarında Fatiha ve Muavvizeteyn sûrelerinin olmadığı rivayetlerinden hareket etmiş olabilir. Ancak İslâm âlimlerinin kâhîr ekseriyeti bu duruma makul açıklamalar getirmişler, bu sûrelerin Kur'an'dan olmadığı fikrine iştirak etmemişlerdir.

Jeffery'nin sûrelerin revizyon geçirdiği görüşünün örneklerini kısmî mealini incelerken vermiştik. Kompozit adını verdiği bir grup sûrenin çeşitli nüzul dönemlerine ait parçaların bir araya getirilmesinden oluştuğu görüşündedir. Nüzul sıralamasında olduğu gibi sûre içi revizyon iddialarında da indî kanaatler hakimdir. Asr sûresinin son ayetinin sonradan eklendiğini iddia etmesi bunun net bir örneğidir.³ Fasıla değişimi, konunun mahiyet değiştirmesi gibi yerlerde bağlantısızlık iddiaları ileri süren Jeffery'nin Bell'in (ö. 1952) *The Qur'an, Translated with a Critical Rearrangement of the Surahs* adlı eserinde dile getirdiği görüşleri benimsediğini ifade etmiştik. Bell, Peygamber'in söylediği ayetlerin ele geçirilen ufak tefek malzemelerin ön ve arka yüzlerine rastgele yazılması sebebiyle, daha sonra bunların kaydedilişi sırasında diğer yüzdeki başka sûrelere ait yerlerin de yanlışlıkla

¹ Khalifa, *Sublime*, s. 56, 57.

² Jeffery, "A Variant Text of the Fatiha", *Origins*, 158-162.

³ Jeffery, *Selected*, s. 42; Khalifa, *Sublime*, s. 57.

nakledilmesi sonucu yapılmış tekrarlamalar olduğu şeklindeki iddiası¹ A. Guillaume gibi oryantalistlerce indî bulunmuştur.²

Jeffery'nin mealine yansıttığı bu görüşünü Kehf sûresine yazdığı girişten yapacağımız bir alıntıyla vermek istiyoruz:

“Sûrenin nüvesini teşkil eden üç ana efsane –Yedi Uyurlar, Musa ve Hızır ve Büyük İskender efsaneleri- ve iki küçük kıssa Orta Mekkî malzemesindedir, ancak bazı parçalar, daha erken ya da daha sonraya aittir, ve muhtemelen cem heyetince araya sokulmuştur. Sûrenin giriş ve sonucunda Medenî malzeme kullanılmıştır.”³

¹ Bell'in revizyon iddiasıyla ilgili olarak bk. Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 105-128.

² Ahsan, M. Manazır, “Bell, Richard”, *DİA*, V, 423-424.

³ Jeffery, *Selected*, s. 97.

SONUÇ

Oryantalizm, insan aklını öne çıkaran Aydınlanma Çağının bir sonucu olarak doğmuş, Doğuyu, Doğuya ait din, dil, kültür ve medeniyeti araştıran ilmî bir disiplindir. ise de, emperyalizme ve misyonerliğe verdiği hizmet sebebiyle XIX. yüzyılda zirvesine ulaşan, önyargılarla, kusur ve kasıtlarla malul bir hareket olmaktan kurtulamamıştır.

Kur'an hakkında görüş ve çalışmalarını serdetmeye ve genel olarak değerlendirmeye çalıştığımız Arthur Jeffery, bu özellikleri yansıtan bir oryantalisttir. Yüksek tahsilini ülkesi Avustralya'da tamamladıktan sonra, I. Dünya Savaşı kapsamında, Hindistan'da bir misyon okulunda (Madras Christian College) görev yapmış, ardından Mısır'da Kahire Amerikan Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü'ne davet edilmiştir. Jeffery bir koloniler sonrası oryantalisti sayılmaktadır.

Bir Hıristiyan oryantalisti olan Jeffery, Protestan Methodist kilisesine bağlı, aktif bir rahip olarak hizmet etmiş, vaazlar vermiş, Kitab-ı Mukaddes üzerine çalışmalar yapmıştır. Makalelerinin çoğu Hıristiyan oryantalizminin önemli merkezlerinden Hartford Seminary'nin dergisi *Muslim World*'de yayımlanmıştır.

Kur'an'ın mahiyeti, muhtevası ve metin tarihine dair çalışmalarında Hıristiyan oryantalizminin reddiye düşüncesinin ürünü olan önyargılardan kurtulamayan Jeffery, bütün akademik hayatını bu peşin kabulleri ispatlamak için materyal toplamaya, tasnif ve telif etmeye ayırmıştır.

Kur'an'ın mahiyeti hususunda, Hz. Muhammed'in peygamberliğini, Kur'an'ı Allah katından vahiy olarak aldığı kabul etmeyen Jeffery, Hz. Peygamberi basit bir ilhamla yola çıkan, etrafındaki hususen Ehl-i Kitab dinlerinden etkilenecek misyonunu şekillendiren bir dinî önder olarak kabul etmiş, Kur'an'a kaynak arayan oryantalistlerin izinden gitmiş, onların görüşlerini tasnif yolunda Hıristiyan oryantalizmi için verimli bir araştırmacı olmuştur. Aynı kaynaktan gelmelerinin tabii sonucu olan, İslâm – Yahudilik ve Hıristiyanlık; Kur'an - Kitab-ı Mukaddes arasındaki benzerlikleri, İslâm ve Kur'an'ın onlardan kaynaklandığı kabulüne delil saymıştır. Kur'an'ın İslâm toplumu için fevkalade önemini fark etmiş olan Jeffery,

bunun sebebini vahiyde aramak yerine, Hz. Muhammed'in zihninde ve 'kaynaklarında' aramayı yeğlemiştir.

Kur'an'ın muhtevası ile ilgili çalışmaları, mahiyeti hakkındaki kabullerinden etkilenmiş, kaynak iddiasını desteklemek amacıyla, Kur'an'ın ödünç alınmış kelimeler taşıdığına dair oryantalistlere ve şahsına ait görüşleri derlemiştir. Hazırladığı kısmî Kur'an mealinde dahi tarafsız bir çeviri yapamamış, sûre girişleri, dipnotlar ve bizatihi çeviri yoluyla düşüncelerini çevirisine bütünüyle aktarmıştır.

Kur'an'ın metin tarihine ilişkin olarak Alman ekolüyle Münih Arşivi projesine katılan Jeffery, Kur'an'ın bir tenkitli neşrini yapabilmek için yıllarca tefsir, hadis, tarih ve edebiyat kitaplarından bulabildiği bütün kıraatleri toplamış, bu amaçla bazı tahkikler yapmış, bunları yayınlamıştır. Kur'an metninin sıhhatine derin bir şüphe ile yaklaşan Jeffery, kıraat araştırmalarının sonucunda lehçe ve imla farklılıklarının ötesine geçememiştir.

Jeffery'nin kısaca özetlediğimiz bu görüşleri, onun, bir çok oryantalist selefinin yolundan gittiğini göstermektedir. Kur'an'ın mahiyeti konusunda Abraham Geiger, Julius Wellhausen, Samuel Zwemer; muhtevası konusunda Richard Bell, Charles Torrey, Hartwig Horowitz; metin tarihi konusunda Theodor Nöldeke, Friedrich Schawally, Gotthelf Bergstrasser, Otto Pretzl ve Bell yakın görüşlerde olduğu oryantalistlerdir. Jeffery orijinal görüşler öne sürmekten çok Hıristiyan oryantalizminin öne sürdüğü iddiaları derleme, destekleyici materyeller toplama, geliştirme faaliyetlerinde bulunmuştur. Yahudi eğilimli bazı oryantalistler tarafından Kur'an çalışmalarında Hıristiyan kaynağa vurgu yapmak ve Yahudi tesirini gözardı etmekle suçlanmıştır.

Kur'an'a yaklaşımında, Kur'an'ı Kitab-ı Mukaddes zaviyesinde ele almak yöntemini benimseyen Jeffery, araştırmalarında dilbilim ve karşılaştırmalı dinler tarihi disiplinlerinden yararlanmıştı. Dilbilim konusunda Jeffery, Süryanice, Aramice, İbranice gibi Ehl-i Kitab toplumlarının konuştuğu, kutsal kitaplarının yazıldığı dillerle, Kur'an Arapça'sı arasındaki, aynı anadilden kaynaklanmanın neticesi olan paralellikleri de Kur'an dili aleyhine, ödünç alma iddialarının delili olarak kullanır. Pek çok dil bilmesi ve lisaniyâta eğilimi açısından takdir edilen Jeffery'nin, yaptığı

tahkiklerde çok önemli hatalar yaptığının ortaya konmuş olması, ya lisan bilgisinin abartıldığı, yahut da tahkik gibi yorumun girmemesi gereken bir tarafsızlık sahasında bile eğilimlerinin tesirinde kaldığı anlamına gelmektedir. Süryanice, İbranice, Aramice, Akadca gibi dillerde uzmanlaşmış kişilerce de Jeffery'nin çalışmaları incelenmelidir. Ayrıca genel olarak XIX. yüzyılın dilbilim çalışmalarının objektifliği de sorgulanabilir.

İslâm'ı bir Yakındoğu dini olarak kabul eden, Batılı okura onu tanıtmak için iki çeviri antoloji hazırlayan Jeffery, Yakındoğu dinlerinin bazı özelliklerini de İslâm'da göstermeye çalışır. Burada Jeffery'nin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ile Kur'an'a kaynak arayışını bir arada götürdüğü söylenebilir.

Döneminde önde gelen oryantalistlerin gölgesinde kalan, koloniler sonrası dönemde oryantalizmin zayıflamasıyla da yeterince tanınamayan Jeffery, günümüzde misyonerlik ve ateizm gibi İslâm karşıtı çalışmaların önemli bir referansı haline gelmiştir. Kitap ve makaleleri yayım ve internet yoluyla yeniden gündeme gelmekte, misyonerlerin Kitab-ı Mukaddes savunması içinde Kur'an'a yönelik ithamlarında, görüşleri muteber ve tarafsız bir bilimadamına ait olarak sunulmaktadır. İslâm ve genel olarak din karşıtı çalışmalarda da İslâm'ın özgün olmadığı, Kur'an'ın sahih bir intikalle elimize ulaşmadığı yolundaki iddialarda da Jeffery bir uzman filolog ve doğubilimci hatta arkeolog olarak sunulmakta, onun güttüğü Hıristiyan amaç gözardı edilmektedir.

Tezimizde onun hayatını, tahsilini, oryantalistler içindeki yerini, dinî yönünü ortaya koyarak, onun İslâm ve Kur'an hakkındaki çalışmalarını tanıtmaya, bu çalışmalarında yansıttığı görüşlerinin, dinî inançları, misyoner amaçları güttüğünü ve oryantalist seleflerinin izinden gittiğini, onun tarafsız bir bilim adamı olarak kabulünün yanlış olduğunu göstermeye çalıştık.

BİBLİYOGRAFYA

“Arminianism”, *The New Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1990, II, 569.

“Jeffery, Arthur (William)” *Twentieth Century Encyclopedia of Religious Knowledge an Extension of the New Schaff Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, Michigan, 1955, I, 544.

“John Wesley”, *The New Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1990, XII, 585.

“Protestantism”, *The New Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1990, XXVI, 205-266.

Abdülâl Sâlim Mukrim,

-“Cevanib min ahtâi'l-müsteşrikîn fi'd-dirâsâti'l-Kur'aniyye” *el-Va'yü'l-İslâmi*, LXIX (1390), s. 56-63.

-“Kaziyetü'l-kelimâti'l-a'cemiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm fi dav'i'd-dirâse ve'l-bahs”, *el-Va'yü'l-İslâmi*, LXXXII (1971), s. 12-22.

Abdülaziz Çavış,

Anglikan Kilisesine Cevap, (trc. Mehmet Akif Ersoy, sad. Süleyman Ateş), Ankara 1975.

Abdülhamîd el-Aktaş,

“Müsâhemâtü 'ulemâinâ'l-evâil fi hakli'd-dirâsâti's-Sâmiyye : İstitlâ' ve tahlîl fi dav'i'l-menheci't-târîhî el- mukârin”, *Mu'te li'l-buhûs ve'd-dirâsât*, X/4 (1995), s. 122-135.

Abdülvehhab Fayid,

Menhecü İbn Attye fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut 1973.

Adnan Muhammed Zerzûr,

Ulûmu'l-Kur'an : Medhal ila Tefsîri'l-Kur'an ve Beyânu İ'câzihi, Beyrut 1991

Ahmed Nasif el-Cenabi,

“**Mevkifü’l-Müsteşrikîn mine’l-Kur’ani’l-Kerim**”, *er-Risaletü’l-İslâmiyye*, XIX-XX (1969-1970), s. 65-79.

Ahsan, M. Manazır,

“**Bell, Richard**”, *DİA*, V, 423-424

Akdemir, Salih,

“**Müsteşriklerin Kur’an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (SAS)’e Yaklaşımları**”, *AÜİFD*, XXXI (1989), s. 179-210.

Altundağ, Mustafa,

Hata İddiaları Çerçevesinde Kur’an’ın Dil ve Yazım Özelliği (Mushafta Lahm Meselesi) (Basılmamış Doçentlik tezi), İstanbul 2001

Aydemir, Abdullah,

-*Tefsirde İsrailiyat*, Ankara ts.

“**A’cemi**”, *DİA*, I, 323.

Badeau, John S.,

“**Arthur Jeffery - a Tribute**”, *MW*, L (1960), s. 49-54.

Birişik, Abdülhamit,

“**İbn Atıyye el-Endelüsî**”, *DİA*, XIX, 338-340.

Bishop, Eric F. F.,

“**Arthur Jeffery - a Tribute**”, *MW*, L (1960), s. 49-54.

Bolay, Süleyman Hayri,

“**İsmail Fenni Ertuğrul**”, *DİA*, XXIII, 98-100.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail,

Sahihu’l-Buhârî, İstanbul 1992.

Cate, Patrick O'Hair,

Each Other's Scripture the Muslims' Views of the Bible and the Christians' Views of the Quran, (Basılmamış Doktora Tezi, New Hartford), Connecticut 1974.

Cerrahoğlu, İsmail,

-*Tefsir Usulü : 'İlmu Usûli't-Tefsir*, Ankara 1971.

-“**Oryantalizm** ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar”, *AÜİFD*, XXX1 (1989), s. 95-136.

-“**Garîbü'l-Kur'an**”, *DİA*, XIII, 379-380.

Chaudhary, Mohammad A.,

“**Orientalism** on Variant Readings of the Quran the Case of the Arthur Jeffery,” *AJISS*, XII/2 (1995), s. 170-181.

Demirci, Muhsin,

Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine, İstanbul 1996.

Dieter, M. E.,

“**Methodist Churches**”, *Dictionary of Christianity in America*, Illionis, * s. 732-735.

Duman, M. Zeki - Mustafa Altundağ,

“**Huruf-ı Mukatta**”, *DİA*, XVIII, s. 401-408.

Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm,

Garîbü'l-hadîs (nşr. Muhammed Azîmüddin), Haydarâbâd 1384-87/1964-67.

Ertek, Ahmet,

“**Avustralya**”, *DİA*, IV, 167-170.

Ertuğrul, İsmail Fenni,

Hakikat Nurları (notl. Osman Nuri Ergin), İstanbul 1949.

Gazzâlî, Ebu Hamid,

el-Mustasfâ min ilmi 'l-usûl, Bulak 1322.

Grant, Frederick C.,

“Arthur Jeffery - a Tribute”, *MW*, L (1960), s. 49-54.

Harman, Ömer Faruk,

“Dânyâl”, *DİA*, VIII, 480-481.

Hourani, Albert,

Islam in European Thought, Cambridge 1991.

Ibn Warraq (Ed),

-*The Origins of the Qur'an – Classic Essays on Islam's Holy Book*, Newyork ts.

-*Why I am not Muslim*, Newyork 1995.

İbn Atıyye,

el-Muharreru 'l-vecîz fi tefsîri 'l-Kitâbi 'l-azîz (thk. Heyet), Mağrib 1982.

İsfahanî, Râgıb,

el-Müfredât fi garîbi 'l-Kur'an (thk. Nedim Mer'aşli), Beyrut ts.

Jansen, J. J. G.,

Kur'an'a Bilimsel – Filolojik – Pratik Yaklaşımlar (trc. Halilrahman Açar), Ankara 1993.

Jeffery, Arthur,

-“Eclecticism in Islam”, *MW*, XII (1922), s. 230-247.

“The Mystic Letters of the Koran”, *MW*, XIV (1924), s. 247-260.

- “Progress in the Study of the Koran Text”, *MW*, XXV (1935), s. 4-16.

-*Materials for the History of the Quran*, Leiden 1937.

-*Kitabü'l-mesahif*, Ebu Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as İbn Ebu Davud (316/929), Leiden 1937.

-*Foreign Vocabulary of the Quran*, Baroda 1938.

- "Abu Ubaid on the Verses Missing from Qur'an", *MW*, XXVIII (1938), s. 61-65.

- "A Variant Text of the Fatiha," *MW*, XXIX (1939) s. 158-162.

-*The Qur'an as Scripture*, New York 1952.

-*Mukaddimetan fi Ulumi'l-Kur'an : ve huma mukaddimetu Kitabü'l-mebani ve mukaddimetu İbn Atiyye*, Kahire 1954.

-*The Koran-Selected Suras*, New York 1958.

-*Islam : Muhammad and His Religion*, New York 1958.

- *A Reader on Islam: passages from standard Arabic writings illustrative of the beliefs and practices of Muslims*, The Hague 1962.

Karaarlan, Nasuhi Ünal,

Cami at-Ta'rib ve Arapça'da Yabancı Kelimeler (Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Akademisi), Erzurum 1982.

Keskioğlu, Osman,

Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri, Ankara 1989.

Khalifa, Mohammad,

The Sublime Qur'an and Orientalism, Londra 1983.

Kurtuluş, Rıza,

"Jeffery, Arthur", *DİA*, XXIII, 478-479.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed,

el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an (trc. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul 1997.

Kuzgun, Şaban,

"Hâmân", *DİA*, XV, 436-437.

Küçükkalay, Hüseyin,

Kur'an Dili Arapça, Konya 1969.

Margoliouth, D. S.,

“Some Additions to Professor Jeffery’s Foreign Vocabulary of the Qur’an”,
Journal of the Royal Asiatic Society, (1939) s. 53-61.

Melluş, Tallal Abdullah,

*Takvimu Cehdi'l-Müsteşrik Arthur Jeffery fi tahkikihi li-mukaddimeti
Kitabi'l-Mebâni li-nazmi'l-meâni* (Yüksek Lisans tezi, Camiatü İmâm
Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye), Medine 1409/1989.

Muhammed Esed,

Yolların Ayrılış Noktasında İslâm (trc. Hayrettin Karaman), İstanbul 1997

Öztürk, Mustafa,

“Kur’an’da **Yabancı Kelime** Bulunup Bulunmadığı Tartışması ve Şâfi‘î’nin
Dogmatik Dil (Arapça) Tanımlaması Üzerine”, *Sünni Paradigmanın
Oluşumunda Şâfi‘î’nin Rolü*, Ankara 2000.

Paçacı, Mehmet,

“**Oryantalizm** ve Çağdaş İslâmcı Söylem”, *İslâmiyât*, IV/4 (2001), s. 91-110.

Paret, Rudi,

Kur’ân Üzerine Makaleler (trc. Ömer Özsoy), Ankara 1995.

Pike, E. Royston,

“**Methodists**”, *Encyclopaedia of Religion and Religions*, London 1951, s.
250-252.

Sönmezsoy, Selahattin,

Kur’ân ve Oryantalistler, Ankara 1998.

Süyûtî, Celaleddin,

el-İtkan fi Ulumi'l-Kur’an (nşr. Mustafa D. el-Büğâ), Beyrut 1407/1987.

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs,

er-Risâle (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire 1399/1979.

Şakiroğlu, Mahmut,

“Asin Palacios, Miguel”, *DİA*, III, 480-482.

Taberî, Muhammed b. Cerir,

Câmiu'l-beyân (nşr. Mahmud M. Şakir), Kahire 1374.

Taşköprizâde, Ahmed Efendi,

Mevzûâtü'l-ulûm (trc. Kemâleddin Mehmed Efendi), İstanbul 1313.

Torrey, Charles C.,

“Jeffery’s ‘Foreign Vocabulary of the Qur’an”, *MW*, XXIX (1939), s. 359-363.

Waardenburg, J.D.J.,

“Mustahrikûn”, *EI²*, VII, 735-753.

Watt, W. Montgomery,

-“Batılı İlim Adamlarının Kur’an’a Yaklaşımları” (trc. Selahattin Eroğlu), *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 25-38.

-“Körfez Savaşı Sonrası Müslümanlar ve Hıristiyanlar” (trc. Şinasi Gündüz), *Postmodernizm ve İslâm, Küreselleşme ve Oryantalizm* (nşr. Abdullah Topçuoğlu - Yasin Aktay), Ankara 1996, s. 331-352.

-*Kur’an’a Giriş* (trc. Süleyman Kalkan), Ankara 2000.

Welch, I. T.,

“Al-Kur’an”, *EI²*, V, 406-8.

Yavuz, Yusuf Şevki,

“Halku'l-Kur’an” *DİA*, XV, 371-375.

Yıldırım, Suat,

Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık, Ankara 1988.

Zakzuk, Mahmud Hamdi,

Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı (trc. Abdülaziz Hatib), İzmir 1993.

Zürkâni, Muhammed Abdülazîm,

Menâhilü 'l-irfân fi 'ulûmi 'l-Kur'ân, Beyrut 1416/1995.

